श्रीमद् वाल्मीकी रामायण

|| श्री सीतारामाभ्यां नमः ||

अयोध्याकाण्ड

अध्याय 1

आपण्याले मावळयाले बरोबर जेन्नां भरत शत्रूघ्नाक घेवनुं केकय देशाक पावले नंतर तांका थंय आजोळी सर्वाले मोगाचो पावूस पडलो.दीस रात्र आनंदान खेळचांतु आनि जेवण जेवचांतु वचत आशिल्लो. तरियी अयोध्या वृद्ध आवय बापय आनि विशेष रूपान राम लक्ष्मणांले उडगासान मन सतायतालें. हांगा अयोध्येंतु सद्धां आवय बापय आनि विशेष रूपान राम लक्ष्मणांक भरत शत्रूघ्नांलि अनुपस्थिती बेचैन करताशिल्लि. राजा दशरथाक चारियी पुत्र आपण्याले चार भुज जशें आसून ते तागेले शक्तीचे स्रोत जावनुं आशिल्ले.तरियी देवांनि प्रार्थना केलिले कारणाक लागून असुर रावणांलो नाश करचाक ईक्ष्वाकू कुळांतु साक्षात् सनातन विष्णून मनुष्यरूपांतु जन्म घतिल्लो राम दशरथाक सर्वांतु जास्त प्रिय आनि काळजाचो तुकडो जावनुं आशिल्लो. हेचि तरेचे प्रेमाक लागून आवय कौसल्या इन्द्राक लागून जे तरेन अदीति शोभताालि ते तरेन रामाक लागून शोभतालि.

राम रूपान सुन्दर आनि दिसचाक आकर्षक आनि शौर्यांतु वीर आशिल्लो. मनान शांत् स्वभावान सर्वां विशय आदर आशिल्लोल् उलोवचांतु माधुर्य् वागणूकींतु स्थिर् मनान स्वछ आसून सर्वां प्रति आनंद दिवचो आसून कोणांयी तागेले विशय उद्धट शब्द उच्चारल्यार मनातुं दवरत नासताना सर्वाले दविश्र प्रेम दाखोवचो् शस्त्रांचो अभ्यासक् व्हालगडे् सार्धुसंत् ज्ञानी ब्राह्मणांलो आदर करचो् तांगेले वचनांचे श्रवण मनन निदिध्यासन करचो् बुद्धिमान् गोड उलोवचो् संभाषण सुरवात करचो् शूर वीर आशिल्यारियी निर्गर्वी असत्यापासून दूर् संतापावयर नियंत्रण् दीन जीवांवयर अनुकम्पा् धर्मा विशय आस्था् शुद्ध स्वभावाचो् कळाचि मार्नमर्यादा जपून दावरचो् क्षात्रियांविशय सन्मान् धर्मांविशय निष्ठा् युद्धांतु विजय् रणांगणांतु वीरगतिचि अपेक्षा् मरण आयल्यार स्वर्गप्राप्तीचि इच्छा दवरचो आशिल्लो. रामाक अशुभ् अहितकारी कर्म करचांतु रस नाशिल्लो् तो ज्ञानी आसून अधर्म कर्म करचांतु अनास्था आशिल्लो् वाक् चातुर्यांतु वाचस्पती तरेन प्रतिभावान् प्रकृतीन निरोगी् संभाषणांतु चतुर् जनांलो स्वभाव पारक करचो् सर्व जगांतु एकमेव सुसंकृत मनुष्य जावनुं आशिल्लो . सर्व जन तांगेलो प्राण जावनु आशिल्ले रामाले वयर प्रेम करतासिल्ले.

जेन्नां रामान आपण्याले शिक्षण पूर्ण करनु धनुर्विद्येचे कलेंतु नैपुण्य प्राप्त केलो तेन्नां राजा दशरथानकेलें कीं ती किं तें कौशल्य्य तागेले कौशल्यापेक्षां जास्त प्रभावित आशिाले. कारण सुसंस्कत् घराण्यांतु जन्म घेतिल्यान राम दयाशील् सत्यवचनी् म्हालगड्यांले शब्दांक मान आनि जणत्यांकडचान ज्ञान प्राप्र करनुं घेवनुं धर्माचे यम नियमांचो जाणकार जालिलो. रामाक काम् अर्थ आनि धर्माचें महत्व समजत आसून तागेलि स्मरण शक्ति पकाण्ड आनि ज्ञान अमोघ आसून सदाचार परंपरे स्मरण नित्य निरंतर आसतालें. विनयशील आशिल्यान तागेले भावनेंवयर संयम आनि विचारांवयर नियंत्रण आसतालें. दुसर्यांक मदत करचांतु तो सहाज उत्स्फूर्त आसतालो. ताका कोणंलेयी वयर अनावश्यक मोग किंवा दुस्वास नासतलो. जें दिवचे आसता् केन्नां दिवचेंआसता् केन्नां दिवचें ना् हे विशय तागेले मत स्पश्ट आसताले. तागलें मन स्वच्छ आशिल्यान तागेलि श्रद्धा स्थिर आसरतालि. तो केन्नांयी आडमुठो किंवा निष्ठुर

नासतालो. आलस्यापासून दूर आनि कर्तव्य करचांतु सदा दक्ष आसतालो. जे तरेन इतरांले चूकावयर तागेलें लक्ष्य आसतालें तेन्ना स्वतःचे चूकां वयर दुर्लक्ष्य करनाशिल्लो. शस्त्राचा जाणकार आसून कोणांक मदत करचाक जाय किंवा कोणांक दण्ड दिवचाक जाय़ हें ध्यानांतु दवरतालो. साधु जनांक संरक्षण आनि असाधु जनंक शिक्षा दितालो. कर खांयचे तरेन वसूल करचें आनि वसूल् केलिलें कर खंयचे तरेन वापरचें वापरचें हें अर्थशास्त्रचें ज्ञान तो जाणतालो. प्रमुख शास्त्रंचे ज्ञान आशिल्ल्यान धन संपत्तीचो सदुपयोग करचांतु दक्ष आसून धनाचो दुरुपयोग जावचो ना हे विशय काळजी घेत आसतालो. कर्म करत आसराान गडबडत नासताना व्यवहारांतले सर्व विभागां वयर तो लक्ष्य दवरताालो.

हस्ति घोडे सवार करचे कलेंतु तागलें नैपुण्य दिसतालें धनुर्विद्येंतु कुशल आसून ताका कोप अयिले देव दानवांक सुद्धां तागेले वयर विजय प्राप्त करचें शक्य जायना. तो घमेंडी नाशिल्ल्यन तो कोणांलोयी द्वेश़ अवहेलना करतनाशिल्लो. सर्वां विशय आस्था दवरत आशिल्यान तो तीन लोकांतु अत्यन्त प्रिय आशिल्लो. क्षमा करचांतु धर्तरे समाऩ ज्ञान संपादनेंतु बृहस्पती समाऩ शौर्यातु तो इन्द समान आशिाल्लो. आपण्याले गुणांक लागून तीन लोखांतु प्रिय आसून बापयले अभिमानाक पात्र आशिल्लो. जे तरेन किरणांक लागून सर्ष प्रकाशित जायत आसता ते तरेन रामाले प्रतिभेक लागून दशरथ प्रभावित जायत आसतालो. स्वाभाविक रीतीन स्वतः वयर नियंत्रि आशिल्यान धर्तरी रामक आपण्याला स्वामी म्हण्णुं मानत आशिल्लि.

राामाले अलौकिक गुण सर्व तरेन विकसित जालिले पोळोवनुं राजा दशरथाक आपूण जीवंत आसताना रामान युवराज पदान अभिषिक्त जालिले पोळोवनुं सुख समाधान अनुभवचें भाग्य आपण्याक लाभतालेंवे न्हण्णुं विचार मनांतु सतत घोळत आसताालो. कारण राम सर्व जगाची आभिवृद्धि आनि सर्व जनांले हित जावचे खातिर सतत प्रयत्नशील आशिल्यान तो सवांलो मोगाचो जावनुं आशिल्लो. रामाक यम धर्मरायाले तरेन न्याय बुद्धि इन्द्राले समान सामर्थ्य़ बृहस्पति समान ज्ञार्नविज्ञाऩ पर्वता समान धारणा आसा. देकून मेगेले शरीरांतु जीव आशिल्ले तेन्नांचि राामान राजाराम जालिलें सौभग्य प्राप्त जावचाक जाय. निरूपण जावचे गुणां पेक्षां अन्य श्रेष्ठ गुणं इतर खंयचेयी मनुष्यांतु आसचे संभव ना. तागेले असमान्य गुणांचे वर्णन सहाज निरूपण करचें समान्य मनुष्यांक साध्य ना. कारण तो सर्व विश्वांतु अति श्रेष्ठ जावनुं आशिल्यान राम सर्वगुण संपन्न आसा.

हें सर्व विचार ध्यानांतु घेवनुं राजा दशरथान आपण्याले गुरु वसिष्ठ़ मन्त्रि सुमन्त आनि अन्य ज्ञानी जनांले बरोबर विचर विनिमय करनुं रामाक युवराज म्हाण्णु आभिषिक्त करचें ठरयलें. राज म्हणालो़ “भविष्य काळाांतु जीवनांतु भयंकर आपत्ती येवचि आसा़ अशे माका भास जायत आसा. शिवाय हांवु स्वतः वृद्ध जालिलो आस. देकून जर रामाले तसलो सर्वगुण संपन्ऩ ज्ञानी़ समजदार राजा राज्याक प्राप्त जाल्यार जनसमान्यांलें हिताचें आसतालो़ हांतून संदेह ना”.

रामाक युवराज म्हण्णुं आभिषिक्त करचाक जो योग्य समय येवचि वाट राज तत्परतेन पळयत आसतालो़ तो क्षण आतां आयिलो आसा. देकून

योग्य समय आयिल्यान दशरथ राजान अन्य मित्र राजांक़ राज्याचे मन्त्र्यांक आनि गांवातले प्रतिष्ठित जनांक राजदरबारांतु एकत्रि हाडनुं ब्रह्मप्रजापती तरेन राजा दशरथ राजदरबारांतु अपण्याले चेरडूवांले हिताचे विचार करत उरलो. पुण हे संभ्रमांतु केकय राजाक आनि मिथिलेचे जनक राजांक आमंत्रि करचें ऊरनुं गेलें. जेन्नां अन्य राजे़ राज्यांतले मन्त्रि आनि गांवातले प्रतिष्ठित जन राजदरबारांतु उपस्थित जाले तेन्नां राजा दशरथ इन्द्रदेवातरेन शोभत आपण्याले अधिकारवाणीन तांका सांगलें की तीन लोकांतु सर्वश्रुत आसा की अयोध्येचे पूवजांनि राज्याचि आनि राज्यांतले प्रजेचें हित आापण्याले पुतां वयले प्रमाक लाफून केलिलें तरेन सांभाळिलें आसा. आता पर्यन्त आपण्याले पूर्वजातरेन प्रजेचें हित चिंतन करत हांवे राज्य सांभाळल्यां. पुण अनेक वर्स राज्याचो भार सांभाळत आता हांवु वृद्धावस्थेक लागून थकला. संसाराचो भार उचलचें आता कठीण जायत आसा. देकून आतां विश्रांति घेवचो विचार करत आसा. देकून मेगलि प्रबल इच्छा आसा की हे राष्ट्र मुखार सुद्धां तेचि तरेन सुख़ समाधाऩ संपत्ती़ वैभव़ उ़त्तरोत्तर अभिवृद्धी दिशेन यशस्वी जावचाक जाय.

राज्याचो भार जनांले कल्याणा खाातीर तोचि राजा सांभळू शकता जो शक्तीन परूक आनि शौर्यान परिपूर्ण आसता. आतां तो भार व्हांवचाक माका जड जालिल्यान हांवे राज्याचो सांभाळ करचे दायित्व मेगेले पुत्रंक दीवनुं स्वतः विश्राम घेवचो विचार केलिलो आसा. देकून गुरु आचायांले संमतीन हें दायित्व मेगेले वरिष्ठ पुत्र रामाक दिवचो निश्चय केलिलो आसा. राम सर्व गुणान देवेन्द्रा तरेन शूर्वीऱ चन्द्रा तरेन शान्त आनि धर्मनिष्ठ आसून तो युवराज पदाक उचित मनुष्य आसा म्हण्णुं मेगेलें़ गुरु जन आनि मन्त्र्यांनि मान्यता दिलिलि आसा. हे तरेन करचें योग्य इतलेमचि न्हंय तर श्रेयस्कर आसतालें.राम जर युवराज जालो तर तीन लोकांचे निश्चित कल्याण जातालें इतलेंचि न्हंय तर तुमकां सर्वांक एक श्रेष्ठ आनि अनुरूप राज कालांतरान मेळतालो. जर तुमकां मेगेलो निर्णय मान्य आसल्यार स्वीकार प्रदशित करचें किंवा हांवे कितें करचें हें सांगचें आनि दुसरो मार्ग कोणांकयी सूचत आसाल्यार तो सांगचाक जाय.

राजा दशरथालो हो प्रस्ताव आयकून जमिले सर्व राजांक़ दरबारांतले मन्त्रि आनि साधारण जनसामन्यांक अत्यानंद जावनुं ताणिं राजा दशरथालें मनस्वी अभिन्दन केलें आनि सांगलें कीं जें तो करचो आसा तें योग्यचि आसा़ म्हण्णुं जयघोष केलो. धर्मनिष्ठ राजा दशरथाक ताणिं म्हळळें़ "हे राजन् आमिं सर्व मान्य करताचि की तुमी आतां वयोवृद्ध जालिले आसाचि. देकून रामाक युवराज म्हाण्णुं आभिषेक करचो तुमगेलो प्रस्ताव आमकां सर्वांक मान्य आसा. किंबहुना ईक्ष्वाकू कुळांतु जन्म घेवनुं गजराजा तरेन चलचो राम आपण्याले विस्तीर्ण भुजबलान महाप्रतापी आसून आमकां सर्वांक युवराज पदाक योग्य म्हण्णुं मान्य आसा. जनसामान्यांनि दाखयिले हे प्रेमाक लागून राज दशरथाले काळीज आनंदित जाल्यारियी़ जशो कांय समजलें ना ते तरेन अविर्भाव हाडनुं तो म्हणालो़ "मेगेले इच्छेक तुमी ˙ तुरन्त अनुमति दीवनुं रामाकचि युवराज

करचाक जाय हो तुमगेले निर्णयाचो उद्देश माका समजलो ना. हांवु राज्य सांभाळत आसताान रामाक कित्यक युवराज म्हणुं आभिषिक्त करचाक जायऋ तुमेगेला हो विचार माका समजलो नां ॐ".

तेन्नां जमिले राजे गुरुजन मन्त्रि आनि जनसामान्यांनि एक मतान म्हळ्ळें "राजन् रामा सर्व द्रिश्टीन योग्य आसा हो आमगेला निश्चि विचार अचल आसा. कारण तो गुणान देवां तरेन शोभत आसून तो सर्वांलो मोगाचो आसा. देकून राजन् आमगेले हिताखातीर रामाक युवराज म्हण्णुं विलम्ब करत नासताना घोषित करनुं अभिषेकाचि सर्व तयारि करचाक जाय. राज्यांतले वरिष्ठ गुरु मन्त्रि आनि जनसामान्यांलि आनुमति मेळिल्यान राजालें काळीज मोंव जालें. प्रजेलें प्रेम पोळोवनुं शुभचिंतन आनि शुभेच्छा स्वीकारतानां राजा दशरथालो कण्ठ भरनुं आयलो स्वर गद्गद जालो. सर्वांक नमस्कार करत ताणें म्हळ्ळें "मेगेलो परमपिय पुत्र राम राज्याचो युवराज जावचो आसा म्हण्णुं तुमगेलि अनुमति मेळिल्यान माका आत्यन्त आनन्द जावनुं स्वतः कृतार्थ आनि भाग्यशाली म्हण्णुं मानतां". मागीर वसिष्ठ वामदेवादि ऋषींक उद्देशून राजा म्हाणालो "हो चैत्र म्हैनो शुभ पुण्य दिवचो तसलो आसून वनांतु असंख्य सुवासिफ फुल्लं फुलताचि. देकून हेचि म्हैन्यांतु रामाले युवराजपदाचे समारंभाचे विशय विचार करचाक जाय. मेगेलो परमपिय पुत्र राम राज्याचो युवराज जावचो आसा आनि शास्त्रोक्त परंपरागत पद्धती आनि रीत रिवाजा प्रमाणें सर्व तयारि करचाक जाय म्हण्णुं राजान आदेश दिलिल्यान जनांतलो आनंद आनि शुभ चिन्तनाचो जल्लेष उत्साह आनि जयजयकारान चारी दिशा दुमदुमचाक लागले. वसिष्ठ ऋषींनि राजालो तो आदेश मान्य करनुं रामाले युवराजपदाचे समरंभाचि सुरवात करचाक तक्षण पावूल उचलले.

वसिष्ठ अनि वामदेवांनि सर्व वस्तु समग्री यथायोग्य रितीन एकत्रि केलिलें पोळोवनुं समाधान पाविलो राजा दशरथ आपण्याले प्रधान मन्त्रि सुमंताक रामाक तक्षण थंय घेवनुं येवचाक सांगलें. आनि सुमन्तान आज्ञानुसार रामाक हाडनुं ताका दशरथाले सन्मुख उभें राबयलें. थंय म्लेच्छ देशा पासून आर्यवर्तातले शहरांतले आनि रानांतले राजे थंय एकत्रि येवनुं देवेन्द्रांले सन्मुख देव जमिले तरेन जमिले दिसले. आनि ते सर्व जनसमुदाय गन्धर्वांलो राजा जशें शोभचे रामाक कुतूहलान पळयताले. चन्द्रातरेन मुख आसुन दिसचाक सुन्दर आनि आकर्षक् हस्तीन आपण्यालि सोंडाळी हाालयत आयिले तरेन आपण्याले विस्तीर्ण भुज हालयत गजराजा तरेन येवचें आपण्याले गुणन सवांले मना वयर प्रभाव घालचें रामालें पौरुष पोळोवनुं जनसमुदायेंतु अकस्मात् मेघ येवनुं तापलेलि पृथ्वीवयर पावूस पडिले तरेन सर्वांले काळीज सुख समाधानान थंड जालिलें जाणवलें. सुमन्तलो आधर घेत तो रथांतल्यान उतरलो आनि रामाले मागशीं मगशीं चलत सुमन्त ताका कैलासाचे तरेन शोभचे राजवड्याचे पायरी चडत दशरथाले मुखार उभ राबलो.

राम आपण्याले बापयक वाकून पायाचे स्पर्श करनुं नमस्कार केलो. रामाक पोळोवनुं दशरथाले काळजांतल्यान मोग उचंबळून आयलो आनि ताणें रामाक आलिंगन दीवनुं वज्र

माणकांन शोभचे सिंहासनावयर बसयलें. रामान असन घेतले कीं तें सिंहासन सकाळाचे सूर्यो दयाक लागून मेरु पवर्त झळकता ते तरेन अजून जास्त प्रकाशित जावचाक लागलें. सूर्य प्रकाशाक लागून चन्द्र प्रकाशित जावचे तरेऩ शरद ऋतूंतु चन्द्र प्रकाशाक लागून आकाशांतले ग्रह नक्षत्र प्रकाशित जावचे तरेऩ रामान ते सिंहासना वयर बसले कीं ते सभेंतले सर्व जन प्रभवित जाले. तेन्नां जे तरेन मनुष्य आपण्यले प्रतिबिम्ब आरश्यांतु पोळेवनुं समाधान पावता ते तरेन राजा दशरथ रामाक पोळोवनु समाधान पावतालो.

तदनंतर काश्यपान देवेन्द्राक उद्देशुन उलयले तरेन राजा दशरथ रामाक उद्देसून म्हणालो "हे रामा तूं मेगले ज्येष्ठ पत्नीक लागून जन्माक आयिलो ज्येष्ठ पुत्र आसून माका अत्यन्त प्रिय आसा. सर्वगुण संपन्न आसून सर्वांलो मोगचो जावनुं आशिल्यान हे पुष्य नक्षत्रचे शुभ समय तुका युवराजपदावयर अभिषिक्त करचे निश्चित जालिलें आसा.स्वभावान तूं शांत आनि वागणूकींतु तूं विनम्र आसा. तरियी तुगेले विषय आशिले मित्र भावनेक लागून तुका हांवु एक दोन विषय जें सांगत आसा ते लक्ष्य दीवनुं आयक. तूं विनम्र आसा अजून विनयशील जावनु उर. दर एक दिवस़ दर एक क्षण़ दर एक प्रसंग इन्द्रयांवयर नियंत्रण दवर. काम क्रोध मद मत्सरादि षड् दोषां पासून दूर आसचाक जाय. प्रत्यक्ष अनि अप्रत्यक्ष वागणूकीन अमात्यांक मान सन्मान दीवनुं तांका सुख समाधान प्राप्त करनुं दिवचाक जाय. जे तरेन देव अमृत मेळिल्य्यान समाधन अनुभवताचि जे तरेन राज्यांतु विपुल धान्य संग्रह जालिल्यान राजा सुखावता ते तरेन जन सामान्यंक दान दीवनुं धर्म कार्य करनुं तांका तूं सदा सुख समाधानांतु दवर". रामान राजा दशरथाक साष्टांग नमस्कार करनुं जनांले अभिन्दऩ शुभकामना स्वीकारत आपपण्याले महलाक गेलो.राजाले निर्णयान समाधान अनुभवि केलिले जनांनि सहर्ष जयघोष करत अपण्याले आनन्द आनि उल्हास व्यक्त अनि देवांक अभिवन्दन करत शहरांतु फिरत उरले .

जेन्नां रामान युवरापदाक नियुक्त जालिलो समाचार रामाले आवय कौसल्येक दिवचांतु आयलो तेन्नां ती आनंदान शुभ संकल्प चिंतून गोर गरीबांक़ अशक्त अनाथांक धन ऐश्वर्य गो इयादींच दान कर्म केलें. राजा दशरथान आपण्याले मन्त्र्या सयत रामाले युवराज अभिषेकाचे समारंभा विशय विचार विनिमय करचांतु संलग्न जालो. तेन्नां रामाक सुद्धां परत आपोचांतु आयलें. परत आपयिल्यान रामाक आश्चर्य जावनुं सुमन्ताक ताणें कारण विचरलें.सुमस्न्ताक कारण जाण नाशिल्लो देकून ताणे रामकचि निर्णय घेवचाक सांगलें. जेन्नां राम दशरथालागीं आयलो तेन्नां ताणें रामाक छातीक घट्ट कवटललें निढळ हुंगले आनि म्हळें "रामा हांवें आतां वृद्धावस्थेंतु पदार्पण केलिलें आसा. मेगेले जीवनांतु हांवे वेद वेदांताचो अभ्यास़ यज्ञ याग़ दान धर्म करनुं सर्व सुख समाधान आनुभवल्यां. आतां सर्वांनि तुका युवराज म्हण्णुं अभिषिक्त करचो निश्चय जालिल्यान आतां अन्य कसलेंयी कर्तव्य ना. देकन जें हांवु तुका सांगचे आसा तें ध्यान दीवनुं आयक. आतां भविष्य काल अत्यंत खडतर येवचो आसा. ज्योतिषी भयंकर घटनेचि भविष्य सांगताचि. तांगेलें भविष्येक लागून राजाक आपत्ती आसा म्हण्णुं सांगचांतु आयल्यां. देकून मन बदलचें पयलें तूंवे युवराज जालिलें माका पोळोवचें आसा. गुरु जनांनि

तुरंत तुगेलो आभिषेक करचाक जाय म्हण्णुं सांगिल्लें आसा. देकून तुका आनि तुगेले पत्नि सीतेक दर्भाचे हांतळावयर निजून उपवासाचें व्रत पालन करचें ासा. हें व्रत आचरण करताना अनेक विघ्न येवचें संभव आसताचि. देकून तुगेले मित्रंनि तुगेलो सर्व तरेन सर्व दिशेन संरक्षण करचाक जाय. मेगेलि इच्छा आसा कीं तुगेलं युवराजपदाचो समारंभ भरताले अनुपस्थितींतु पूर्ण जावचाक जाय. हांवु जाणता कीं भरत सुस्वभावी आसून तुका अनुसरून वागत आसता. पुण मनुष्यालें मन चंचल आसता. सूशील़ सुवर्तनाचे जन सुद्धां दुर्वर्तन करचांतु आसक्ती दाखयताचि. देकून तुगेलो युवराज पदाचो समारंभ तक्षण साजरो करचो निश्चय आमिं सर्वांनि केलिलो आसा.

बापयले उत्र अयकून राम पयलें आपण्याले भवनाक आनि मागिर आपण्याले आवय कौस्ल्येले भवनाक वचून भेटून सष्टांग नमस्कार करनुं आनन्दाचि खबर सांगलि. थोडेचि समय थंय सुमित्र आनि लक्ष्मण आयले. नंतर सीतेक आपोवचांतु आयलें. रामाले युवराजपदाक अभिषिक्त जावचो सम़ाचारान अत्यानंद जालिले ते सर्वांनि परमात्मा विष्णु भगवंतालि आराधना नमस्कार करनुं आभार व्यक्त केलो. रामान आपण्यक राजान दिलिले हिताचे शब्द निरूपण केलें. तें सर्व आयकून कौसल्यक समाधान जावनुं रामाक सांगलें "हे रामा तुका दीर्घायुष्य प्राप्त जावूं आनि तुगेले सर्व वैरींलो नाश जावूं. आमका सवांक तुगेले आभिवृद्धीन संतोष जायत आसा. तुगेलो जन्मे काल शुभ नक्षत्रक लागून जालिलो आसचाक जाय जाका लागून तुगेले बापय राजा दशरथाले विश्वासाक आनि ईक्ष्वाकु कुळांतु आपण्यालो म्हण्णुं मान्यतेक तूं पात्र जालिला आसा. विष्णु परमात्म्यालि पूजा भक्तीन केलिले फल माका आयज प्राप्त जालिलें आसा म्हण्णुं माका समाधान आसा". आवयले शब्द आस्थेन आयकून राम लक्ष्मणाले दिसेन गेलो आनि तागेले हात आपण्याले हातांतु घेवनुं म्हणालो "लक्ष्मणा आम्मिं दोग्गंयीं मेळनु हे राज्य सांभाळयां कारण तूं वास्तविक मेगेलाचिं दुसरो अन्तरात्मा जावनुं आसा. तुका जाय ते तरेन ू जीवनातले सुखांचो अनुभव घे आनि जे करचें मनांतु येता ते करत राज्याचो सांभाळ कर". हे तरेन लक्ष्मणाक आश्वासन दीवनुं आवय कौसल्या आनि सुमित्रेक नमस्कार करनुं तांगेले आनुमतीन सीते बरोबर आपण्याले भवनाक पावलो.

राजा दशरथान उपवास व्रताचे यम नियम विस्तारान सागचाक वसिष्ठ ऋषीक रामाले महलांतु धाडलें. वसिष्ठ ऋषीन आपण्यले महलांतु आयिलें पोळोवनुं राम सत्वर भायर येवनुं गुरुवर्यालें स्वागत केल्लें. ऋषीन रामक सांगले "राजा नहुषान ययातीक युवराज पदा वयर पयलें बसयले तरेन राजा दशरथ तुका युवराज पदावय्र बसोवचाक उत्सुक जालिलो आसा. देकून रामान उपवस व्रताचे यम नियम विस्तारान समजावचे खातिर माका धाडिलें आसा". रामाक समजावनुं वस्ष्ठि ऋषी अनुमति घेवनुं थंयचान परतलो.

रामाले मित्रंले शुभचिंतन आनि जनसामान्यांलो आशिवाद स्वीकारनुं राम व्रताचें आचरण करचाक महलांतु गेलो. उल्हासान शहरांतले सर्व मार्ग स्वच्छ धूवनुं फुल्लांन सजोवनुं तोरणान सुशोभित करत़ सागरांतु पाळां सवे दिशेन पसरले तरेन जन शहराचे एक भागांतल्यान दुसरे

दिशेन आवाज करत़ हषोल्हास करत भटकत आसताले. हए तरेन समय सोंपत आसताना रामान युवराजपद स्वीकारचो क्षण ायलो. दिवस सूर्योदयान सुरवात जालो आनि दिवस उजाडिलो पोळोवनुं वसिष्ठ ऋषीन जन समुदायांतु वाट काडत राज महालाचे दिसेन वचून थंय राजा दशरथालि भेट घेतलि.हांगा रामान प्रातःकालांतु सार्योदय जले कीं उपवासाचे विधि पूर्ण करनुं स्नान संध्यावन्दन इत्यादि दिनचर्या सोंपवनुं सीतेसयत श्रीमन्नारायणाले ध्यान पूजा केलि.

जशें जशें युवराज पदाचो आभिशेक जावचो क्षण लागीं आयलो तशें तशें जनांलो आनंदा आनि उल्हासाक सीमा उरलि ना.समारंभाचे स्थळाक जन जमचाक लागले.तांगेल जल्लेषठचो अवाज चारी दिशेन पसरचाक लागलो. हे तरेन आयोध्या नगरीच जन आनण्द साजरो करत आसताना दूर कैकेयीले दासी मन्थरेन हो सर्व गदबड जावचो प्रसंग पळायलो. कासल्या कित्याक हो उत्सव साजरो करत आसतालि़ कित्याक गो गरीबांक दान धर्म करत आसतालि म्हण्णुं विचार करचाक लागलि़.एक दासीक आपोवनुं विचारचाक सांगलें. दासीन विचारनुं येवनुं सांगलें कीं रामालो युवराज म्हण्णुं अभिशेक जावाचो आसा देकुन सर्व अयोध्या हषोल्हासान पिश्से जालिली आसा.

हो समाचार आयकून मन्थारेलि द्वेश भावना सद् करनुं स्फोट जालि. तळपायाचि आग सरळ मध्यांतु चडलि आनि ती तक्षण धांवत धांवत शयनावय्स्र अजून लोळत पडिले कैकेयीक म्हणालि “मूर्ख स्त्री ऊठ. अजून हांतळांतु कित्याक लोळत आसा ऋ जेन्नां सर्व बाजून संकट येत आसाचि तेन्नां तूं कित्याक अजून बेसावध निदेंतु लोळत आसा ऋ तूं स्वतः राजालि मोगाचि राणि म्हणोवनुं घेत आसता पुण राजा तर तुगेले वयर प्रेम करता अशें ना. वैशाखांतले नदीतरेन तागेलै प्रेम सुकत गेलिलें आसा़ हें तुगेले ध्यानांतु सुद्धाआयिलें दीस ना”.

ते पापी मन्थरेलीं हीं तीक्ष्ण शब्द आयकून कैकेयी जागी जावनुं उठलि. तिणें मन्थरेक विचारलें “मन्थरे तुका कितें जाल्यां ऋ तुगेले स्वस्थ्य वायट जाल्यांव ऋ कारण तुगेलें तोंड विद्रूप जालिलें दिसता”.मन्थरेक कैकेयीलो प्रश्नो अजून जास्त मनस्ताप दिवचो तसलो आशिलो. राग मस्तकाक चडनुं ती दुश्ट बुद्धीचि स्त्री जशें कांय ती हिताचे शब्द सांगत आसा ते तरेन कौसल्या आनि कैकेयीले मदें मत्सर निर्माण करचे उद्देशान म्हाणालि “रामाक युवराजपदावयर अभिशिक्त करवो राजा दशरथालो निर्णय एक भयंकर आपत्ती तरेन तुका कवटाळत आसा. आयकून मेगे मन आनि काळीज भयान थरथरता. हांवुं घाबरल्यां़ मेगेलें मन विचार करचे पासून स्थंभित जालिलें आसा. देकून धांवत हांवु हांगा तुगेले लागीं आयिलें अस्सा. कैकेयी ॐ राम जर आयज युवराज जालो तर निश्चित तो भविष्य कालांतु अयोध्येचो राजा जातालो.ताका लागून भरतालो अधिकार पूर्ण पुसून काडचांतु येतालो़. राजाले कुळांतु जन्म घेवनुं एक राजालि मोगचि राणि जावनुं हें तुका कशें समजना ऋ तुगेलो घोव धर्माचि भाशा उलयता पुण अधर्माचि करणी करत आसा. एक बाजून प्रेमाचि भाशा उलयत दुसरे बाजून खंजीर पाठींतु खुपसत आसा. तुगेले शुद्ध स्वभावाक लागून तुका हें समजना कीं राज तुका

फसयत आसा. तुगेले कडेन आनवश्य शब्द उलोवनुं कौसल्येक सर्व दीत आसता. भरताक दूर मावळल्याले घर धाडनुं कसलोयी त्रस नासतााना दुश्ट बुद्धीचो राजा रामाक युवराज म्हण्णूं आभिषिक्त करत आसा. चेरड़ा तूं रामाक आपण्याले पूता तरन्ण मोग दीत आयल्या पुण तो मात्र शत्रु भावनेन तुगेले प्रति विषरी नागा तरेन वावुरता. राजा सुद्धा भरत अनि तुगले बद्दल तीचि धारणा धरनुं आसा. तूंवे आत्तांचि तुगेलें भरतालें आनि आमगे सार्वांले हिता खाातीर मुखावयले पावूल उचलचाक जाय".

मन्थरेले शब्द आयकून कैकेयी तक्षण उठलि. मन्थरेले दिसेन मोगन पोळोवनुं म्हणालि "मन्थरे तूंवे माकाा अत्यानन्दाचो समाचर दिलिलो आसा.सांग तुका कितपं दिवूं ऋ राम आनि भरतांतु हांवु भेदभाव करनां किंवा अन्तर दीना. देकून राम युवराज म्हण्णुं अुभषिक्त जावचो आसा हें आयकून माका अत्यन्त आनंद जालिलो आसा. हे समाचारा पेक्षां जास्त आनंदाचो समाचार दुसरो आसचोचि ना".

कैकेयीलो आानन्द पोळोवनुं मन्थरेलें मस्त अजून तापलें. भ्रमिश्ट स्त्री तरेन दिलिलें आभरण जमिनेवयर तिरस्कारान उडयत म्हणालि "हे मूर्खे ॐ संकटाचे भोवयातु पडिले तुका ते संकटाची जाणीव ना. खंय दुःख करचाक जाय थंय तूं सुखोच अपेक्षा करत आसा. आनि हांवु आतां दुःखी आसून तुगेले मूर्ख शब्द आयकून मुखार येवचे संकट पोळोवनुं हासचें कीं रडचें हें हाांव जाणना. तुगेलै मूर्खपण पोलेवनुं माका दुःख जाता. खांयचेयी स्त्रीक आपण्याले पूताले उत्कर्ष जावचि इच्छा अपेक्षा आसता सावत्र पूतालो उत्कर्ष पोळोवनुं आनन्द जावचें किंवा वैरीलो उत्कर्ष पोळावनुं सुख अनुभवचें म्हळयार मरणाक आमन्त्रण दिलिले तरेन जालें. रामाक भरताले पासून भय असा कारण हे राज्यावयर भरतालो तितलोचि हक्क आसा जितलो रामालो आसा. मनुष्याक भयापाासून आपत्ती निर्माण जावचें संभव आसता. लक्ष्मण स्वखूशीन रामाक सहकार दीत आसा शत्रुघ्न भरताले विशय मोग आसा. कौसल्या आनंदांतु आसा कारण तिगेले पुताक युवराज म्हण्णु घोषित करचांतु येवचें आसा. आनि तूं हात जोडानुं तांगेले मुखार एक दासीतरेन काम करचें आसा.तूं कौसल्यालि दासी जाल्यार भरत रामालो दास जातालाा . रामाले बायलेक आनन्द जातालो आनि तुगलि सून दःखी असतालि".

कैकेयीक मन्थरेलीं उत्र आवडलि नांचि.ती म्हणालि "राम सर्वतरेन धम जाणतालो आसून म्हालगड्यांक तो मानता. उपकार करताल्यांक कृतज्ञ आसून सदा सत्यवचनी आनि सुशील आसता. शिवाय राजालो तो ज्येष्ठ पुत्र आशिल्यान तो युवराज जावचाक सर्व तरेन अधिकारी आनि योग्य वारसदार आसा. राम आपण्याले भावाले यथोचित काळजी घेवनुं सांभाळतालो हांतूत संदेह ना. देकून तू मन्थरे कित्याक अनावश्यक रामाले अभिषेकाक लागून संतापता ऋ रामान शासन केले नंतर निश्चित भरतचि राज्य करतालो हांतूत किञ्चित संशय ना. जेन्ना आतं हार्षाल्हाासान आनंद व्यक्त करचो आसता तें सोडनुं कित्याक व्यर्थ त्रस करनुं घेत आसा ऋ किंबहुना राम माका भरता पेक्षां जास्त प्रिय आसा शिवाय ताणें कौसल्ये पेक्षां माकाचि जास्त

सन्मान दिवचे तूवें पळयलें नांवे ऋ जर रामाक राज्य मेळळें तर ते भरताक मेळिलें तरेन आसा. पुनः भरत रामाक मान सन्मान दिवचांतु केन्नांयी तत्पर आसता".

कौसल्येले रामा विशय आशिल्लें प्रेम पोळोवनुं मन्थरेन लांब श्वास सोडनुं आपण्यालो निराश व्यक्त करनुं कैकेयीक मळळें "एक बाजून तुगेले मूर्ख बुद्धीक येवचो अनर्थ दीसना आनि दुसरे बाजून आसचो दुःखाचो महासागर तुका जाणवना. कैकेयी हें तुगेले लक्ष्यांतु येना कीं जर राम राजा जालो तर तागेल नंतर तागेलो पूत राजा जातालो आनि भरतालें नांव राजा जावचे पासून दूर आसताले ऋ राजाले सर्व पुत्र राजे जायनांचि. केवल ज्येष्ठ पुत्र राज जायत आसता. तुगेलो पूत अनाथा तरेन जीवन जगत सदा सर्वदा राजा जावचे पासून दूर आसतालो. संसर सुलभ जावका म्हण्णुं हांवु हांगा धडपडत आसा आनि तूं आपण्यालें हित खांय आसा म्हण्णुं समजून घेत नासताना मूर्खा तरेन रामोले गुणोंच वर्णन करता. माका बहुमान दिवका अशें तुका दिसतालें तेन्नां तुगेलि सवत वैभवान लोळत आसतालि अनि तूं स्वतः दासी तरेन हात पसरून उभी आसतालि. राम राजा जाले नंतर भरताक देशांतर धडतालो किंवा मरणाचे मूखांतु निश्चित दितालो.

भरत ल्हान असताना तुवें ताका आजोळी धाडनुं दिलं. देकून भरताले विशय दशरथालो मोग वाढलो ना. शत्रुघ्न भरताले मागशीं वचत उरलो अनि ल्क्ष्मणा रामाले मागशीं. राम लक्ष्मणाक सांभाळता आनि लक्ष्मण रामाक. देकून लक्ष्मणाक राम मारनुं घालचो ना. पुण भरताले विशय सांगचाक जायना. माका दिसता भरतान आजोळचान सरळ वानप्रस्थाश्रम स्वीकारचें बरें. तूवे सुद्धां तेंचि केल्यार बरें जातालें. ताजे उलट भरताक राज्य मेळिलें आसल्यार तुका आनि तुगेले आप्त बान्धवांक बरे जायत आशिल्लें. सुखांतु वाढिल्ले तुगेले पूताक राम हो स्वाभाविक शत्रु जवनुं आसा. राम निस्चित भरताक नाश करचाक प्रयत्न करतालो. देकून तूवे भरतालें रक्षण करचाक जाय. मागशीं तूवे अहंकाराक लागुन कौसल्येलो अपमान केलो. आता कौसल्या ते अपमानाचो सूड घेतले शिवाय उरचि ना. जे दिवस राम राजा जातालो ते दिवस भरतालि दुर्दशा जातालि. देकून भरतान राजा जावचि अनि रामान देशांतर वच्चे विशय विचार कर".

ooooo

अध्याय 2

मन्थरेलिं हीं उत्र आयकून कैकेयीले तळपायाचि आग मस्तकाक गेलि. तिगेलो श्वासोच्छवास तीक्ष्ण जावनुं मनावयलें तिगेलें नियंत्रण विसरनुं ती अविचरी जालि. ते अवस्थेंतु ती मन्थरेक म्हणालि "मन्थरे हांवु तक्षण रामाक देशांतराक धाडता आनि भरताक युवराजपदाक नियुक्त करनुं घेता. सांग मन्थरे भरताक कशें युवराजपद प्राप्तकरनुं दिवचे आनि रामाक देशांतर कशें धाडचं ऋ विचर कर मन्थरे विचार कर". कैकेयीलें मन परिवर्तन जालिले पोळोवनुं कारणीभूत

जालिली ती मन्थराा म्हणालि "अभिनन्दन ॐ भरताक खंयचे राज्य प्राप्त करनुं दिवचें हें हांवु तुका निश्चित सांगता. लक्ष्य दीवनुं आयक. तू खरेंचि विसरल्या कीं विसरलेलें नाटक करत आसा ऋ तू खरेंचि विसरल्यार आयक जें हांवु सांगता".

रामाक राज्य प्राप्त जायत नासताना तें भरताक मेळचो उपाय आयकुवचाक कैकेयी तक्षण हांतळांतल्यान उठलि. कैकेयीले मन अनपेक्षित बदल जालिलो पोळोवनुं ते दुस्त बुद्धीचे मन्थरेलें काळीज थरथरलें. ती म्हणालि "याद कर कैकेयी जेन्नां देव असुरालें युद्धांतु इन्द्राक मदत करचाक राजा दशरथ तुका बरोबर घेवनुं दक्षिणेक दण्डक प्रदेशांतले तिमिध्वज असुर राजाले वैजयन्ती नगराक गेलिलो. तो मायावी तिमिध्वज असुर शम्बर म्हाण्णुं सुद्धां ओळखुवांतु येत आसून ताणें सर्व देवांक पराजित करनुं देवेन्द्रा बरोबर युद्ध करचाक आयिलो. ते युद्धांतु भाग घेतिले राजा दशरथाक असुरांनि निःशस्त्र केलिलें. जेन्नां तूंवे राजाक रणांगणांतल्यान सरळीत दूर व्हरनुं रक्षण केलिलें तेन्नां तुका राजा दशरथान दोन वर दिलिले. ते तूंवे योग्य समय आयले नंतर मागचाक राजालि अनुमति मान्य करनुं घेतिल्लि. ते दोन वराचे बदलाक तूंवे आतां भरतालो युवराजपदाक अभिषेक आनि रामालो चौदा वर्सांचो वनवास मागून घे. रामान चौदा वर्स वनांतु गेलिल्यान भरताक प्रजेलै प्रेम संपादन करचाक अवकाश मेळतालो. देकून आतां तूं तक्षण क्रोधघराांतु प्रवेश कर आनि अस्वच्छ पिदलेले वस्त्र घालनु जशें कांय राजाले वयर कोपिष्ट जालिले तरेन उलयनासताान जमीने वयर नींद. जेन्नां दशरथ राजा तुका भेटचाक येतालो तेन्नां तागेले दिशेन पळय नासताना रडत तोंड झांकून घे. तूं राजालि मोगाचि राणी आासून तूवे सांगिल्ले तरेन तो करत आयला. राजा तुका निराश करचो ना. तुका दुःखी पोळोवू शाक ना. तुगेले प्रेमा खातीर जीव सुद्धां दितालो. मूर्ख स्त्री समजून घे तुगेलि शक्ति. तुगेलो शब्द तो नाकारचो ना. राजा तुका रात्न वज्र माणकं दिताालो. तीं सर्व तूं स्वीकार कर नाका. पुण ते दोन वरांचे उडगास ताका करनुं दीत ऊर. लक्ष्यांतु दवर तुगेले प्रयत्न व्यर्थ वच्चे नांचि. राज दशरथ स्वतः तुका उठोवनुं सांत्वन करत तुगेले वर पूर्ण करतालो. रामक चौदा वर्स वनवास आनि भरताले खातीर राज्य मागचाक विसरनाका. रामा वनवासांतु गेलिल्यान्न णरत आपण्यले राज्य सुधृढ करू शकतालो. राम वनावासांतु गेलिल्यान जन ताका विसरताले आनि तांगेले वयरचें मोग निवळतालो. भरत निश्चिंत जावनुं रज्य सांभाळतालो. चौदा वर्स सोंपून राम परत आयलो तरियी भरताले अनेक वर्सांचे सुशासनाक लागून जन रामान आयिलें लक्ष्यांतु घेवचे नांच्रि. होचि समय आनि क्षण तुगेले मनीषा पूर्ण जावचाक योग्य आस्सा . देकून भीव नाका धैर्यान मुखार वचून जें करचें आसा तेंकर आनि राजाले कडचान तुगेलें कार्य पूर्ण करनुं घ्रे".

दुश्ट बुद्धीचे मन्थरेले उत्रंन पूर्ण तरेन प्रभावित जालिली कैकेयी पयलें स्वाभाविक प्रकृतीक लागून गुण स्वभावान समजूतदार आशिल्लि . पुण मन्थरेलें द्वेशबुद्धी आनि सहवासाक लागून तिगेलें मन भ्रष्ट जालिल्यान ती एक अज्ञानी चेल्ल्ये तरेन आश्चर्यान मन्थरेक म्हणालि "मन्थरे हांवु आतां पर्यंत जें जाणनाशिल्लि तें सर्व माकाा सांगून तूंवे मेगलें मन स्वच्छ केलिलें आसा. तू जगांतु सर्वांतु श्रेष्ठ ज्ञानी जावनुं आसा. माकाा समजचाक जाय आशिल्लें कीं तूं केननांयी

मगेले हिताचो विचार करत आसता. जेनां राम वनवसाक वतालो आनि भरत राजा जातालो तेन्नां तुका हांवु भरपूर भांगरान सजयतालिं". हे तरेन विचार करत यज्ञकुण्डातलि अग्नि तरैन कैकेयी भगभगतालि. तिगेलें परिवर्तन पोळोवनु समाधान जालिलि मन्थरा म्हाणालि "जें तूं सांगता तें सर्व बरें आसा. पुण उदाक व्हांवनु गेले नंतर नदीवयर सेतु बांदचांतु कसला अर्थ ासताा ऋ देकून य्क्षण ऊठ आनि राजाक तुगेलो प्रभाव दाखय".

हे तरेन मन्थरेन प्रोत्साहन दिले नंतर आपण्याले सौन्दर्या विशय घमेंड आशिल्लि ती कैकेयी आपण्याले कोधागरांतु आयलि आनि साधारण वस्त्र न्हेसूनुं आपण्याले सर्व आभरणं अलंकार काडानुं जमिनेवयर आड पडलि. जेन्नां राजा दशरथ रामाले युवराजपदाक नियुक्त जावचो शुभ समाचार सांगचाक कैकेयीले महलांतु आयलो तेन्नां ताका कैकेयी दिसलि ना. ताणें दासीक विचारलें आनि ताका कळनुं आयलें कीं ती अत्यन्त कोप आयिल्यान ती क्रोधागारांतु गेलिलि आसा. दर दिवस आतुरतेन आपण्यालि वाट पळयत आसचि मोगचि राणि दिशिल्लि नाशिल्यान असमधानी जालिलो राजा आतां जास्त संभ्रमांतु पडनुं चिंतित जालो. क्रोधगारांतु एक समूळ उपटून काडिले झाडातरेन किंवा स्वर्गांतल्यान देशांतर केलिले अप्सरे तरेन अस्थव्यस्थ अवस्थेंतु पडिले कैकेयीक पोळोवनुं कामासक्त जलिले राजान तिका प्रेमान स्पर्श करत म्हळलें "तुका राग आयिले कारण माका समजलें न्ा. तुगेली आज्ञा कोणिंयी पालन केलि नांवे ऋ कोणे तरी तुका अपमान केलोव ऋ तुका हे दैनावस्थेंतु पोळोवनुं मेगेलें काळीज फुटत आसा. तुगेले निराशाजनक अवस्थेचें कारण सांग् ते कमिं करतां. तुगेलें आथ्रोग्य स्वास्थ नासल्यार राज्यांतु अनेक वैद्य आसाचिं.सांग माका् कैकेयी सांग. कितें जायत आसा तुका ऋ सांग कोणांक भौमान दिवचो अस् केणांक शिक्षा दिवचि आस् सांग. पुण कैकेयी रड नाका. सांग माका. पयलें मरणांपासून सुटीले मनख्षाक आतां मरणाचे तोंडांतु दिवूं शकत् जो मनुष्य मरणाचे शिक्षके पात्र आसा ताका जीवन दान दिवूं शकता. दरिद्र मनुष्याक श्रीमंत् श्रीमन्त मनुषाक गरीब करूं शकता. सांग कैकेयी् सांग. सर्व जन तुगेले आधीन असाचि् तुगेलि खंयचेयि इच्छा तिळमात्र तिरस्कार करचो नां. सांग कैकेयी् सांग. मेगेलो जीव जरी जाय तर तो दितां् सांग. तूं संदेह मनांतु दवर नाका. कारण तू जाणता मेगेले मनावय्र तुगेलाचिं अधिकार आसा. हांवु तुका मेगेलें अश्वासन दितां् तुका जें जाय तें हांवु पूर्ण करतां . मेगलो वर्चस्व विश्वभर मान्य आसा . तू कित्याक भिता ऋ सांग माका् तुगेले भीतीचे कारण सांग".

दशरथाले सांत्वनाचे शब्द आयकून कैकेयीन राजाक सांगलें् "माका कोणिंयी अपमान केलिलो ना किंवा कोणिंयी द्वेश केलिलो ना. माका अभरणांचि लालसा ना.पुण माका एक इच्छा आसा जी तुमीं पूर्ण करचाक जाय.ती इच्छा पूर्ण करचि तुमिं पयले प्रतिज्ञा करा नंतर हांवुं मेगेलि इच्छा सांगतां्". कामासक्त जालिले ते राजान हासून अजून मोग दाखयत कैकेयीक कुरवाळत म्हळलें "सांग प्रिये् तुका कितें जाय तें तू जाणनावे ऋ तूं आनि राम सोडल्यार माकाा हे जगांतु आन्य कोणिंयी जास्त प्रिय नांचि. राम खांयचेयी शत्रूपासून अवध्य आसा शिवाय तो आमगेले कुळाचो अत्यंत श्रेष्ठ आनि महान् आत्मा जवनुं आसा. तागेलि हांवु शपथ घेवनुं तुका अश्वासन दितां् सांग तुगेलि इच्छा. तूं जाणता कीं रामाक पळयले शिवाय हांव एक क्षण सुद्धां

जीवित आसूं शकना. हें सत्य आसा. तागेलि हांवु शपथ घेवनुं तुका अश्वासन दितां सांग तुगेलि इछा. ती हांवु पूर्ण करता. माका सर्व अन्य आपत्यापेक्षा रामाले भवितव्य विशय आस्था दाखयत आसा तागेलि हांवु शपथ घेवनुं तुका अश्वासन दितां सांग तुगेलि इच्छा. मनांतु कसलोयीं संदेह आसचे अनावश्यक आसा. तूं जाणता तुगेले मेगेले वयरचो प्रभाव आनि मेगेलो रामावयलो मेग. तागेलि हांवु शपथ घेवनुं तुका अश्वासन दितां सांग तुगेलि इछा".

राजा दशरथालें उत्तर आयकून रामान युवराज जावचे स्वप्न पोळोवचे राजाक अकस्मात आनि अनपेक्षित मरणाचि खबर सांगिल्ले तरेन कैकेयीन राजाक मनस्ताप जावचे भयंकर शब्द उच्चरले "राजन् तेत्तीस देव आनि अग्नीक साक्ष म्हण्णुं घेवनुं आयक मेगेलि इच्छा. तुगेले शब्द चन्द्र सूर्य आकाश आनि ग्रह दिवस आनि रा‍ दिशा आनि विश्व पृथिवी आनि गन्धर्व राक्षस आनि निशाचर कुळदेव अनि अन्य जीव श्रवण करूं. राजा दशरथ सत्यवचनी महातेजस्वी धमङ्ज्ञानी आसून तागेलें मन नियंत्र्णेतु आसुन तो माकाा वर दीत आस. सर्व देवगणांनि ध्यानपूर्वक तें श्रवण करचाक जाय". हे तरेन घोषणा करनुं राज दशरथाक म्हळळें "राजन तमुकां उडगास उरतालो कीं देवासुरांले युद्धाचे प्रसंगी जेन्नां तुगेलो जीव सोडनुं तुगलें सर्वस्व नाश जालिले तेन्नां हांवे तुगेलें रक्षण केलिलें. तेन्ना प्रतिफल म्हण्णुं माका तूम्वे दोन वर दिलिले. अता ते वर पूर्ण करचो समय आयला. हांवु तुगेलागीं दोन वर मागत आसा. तूंवे आश्वासन दिलिले तरेन ते वर मेगेलो अधिकार म्हण्णुं तूंवे आतां पुर्ण करचाक जाय. राम युवराज पदाक नियुक्त जावचो आसा.देकून तूवें रामाक दण्डकारण्यांतु वल्कलं आनि जटा धारण करनुं तपस्वी तरेन चौदा वर्स जीवन जगचाक वनवासांतु धाडचाक जाय आनि भरताक युवराज म्हण्णुं अभिशिक्त करचाक जाय हीचि मेगलि इच्छा आसा. राजाधिराजा तुगेले वचन पूर्ण कर आनि तुगेले कुळा शील अनि जीवनधर्माचें रक्षण कर. सांगचांतु येता कीं मनुष्याक मुखावयले जन्मांतु शुभ प्राप्त जाता जर तो सत्य धर्माचें पालन करता ते पूर्ण करत नासताना मेगेली अवहेलना करता तर जे दिवस राम युवराज म्हण्णुं अभिशिक्त जातालो ते दिवस राजाक तिगेलें मेलिलें शरीर पोळोवचें हें निश्चित आसतालें".

जें कैकेयी उलयलि तीं क्रूर उ‍ आयकून राजा दशरथाक मनस्ताप जालो इतलोंचि न्हंता व्होड आघात जालो. आनि जे तरेन एक हरिण जाळेंतु फसता ते तरेन अपण्यान दिलिले वराक लागून तो फसलो. दिवस आसताना वायट स्वप्न पडिल्ले तरेन ताका मनाचो भ्रम जालो कीं स्मृति भ्रंश जालो म्हण्णुं कळळें ना. बुद्धि स्तंभित जालिल्यान राजा थोडे समय सुन्न मनान पळयत उरलो. थोडे क्षण नंतर शुद्धि परत येवनुं कैकेयीले शब्दान दुःखी जालो. वाघाक पोळोवनुं भिलिले हरिण जशें आसता ते तरेन तागेले शरीरांतल्यान सर्व शक्ति गळनुं पडलि आनि तो जमिने वयर कोसळलो. विशारी सर्प पाळोवनुं स्तंभित जालिले प्राणि तरेन जादू मन्त्रन शक्ति नाश केलिले मनुष्याले तरेन दीर्घ श्वास सोडत 'अरे देवा हें कसलें संकट आयलें' म्हणत राजा बेशुद्ध पडलो . थोडे काळ नतर शुद्धींतु परत येवनुं रागान देळयांतल्यान उज्याचि कीट भयर पडिल्ले तरेन तो कैकेयीक म्हणालो "हे दुश्टे मगेले कुळ नाश करचाक ऊत्सुक जलिले पापिणी रामान किवां हांवे तुगेलें कितें वायट केल्यां ऋ जेन्नां राम तुका आवय समान मान

दिता तेन्ना तागेले वायट जावचाक कित्याक तूं बसल्या ॠ तूं विशारी सर्प आसा म्हण्णुं समजत नासताान तुका हांवे मेगेले घरांतु राणीलो सन्मान दिलो़ जेन्नां सर्वकाळ तूं मेगेलो नाश करचाक बसल्या. जेन्नां सर्व जग रामाले गुणांचो वर्णन करता तेन्नां खंयचे अपराधा खातिर रामान शिक्षा भागचाका जाय ॠ मका रामाक पळयताना अत्यानंद जाता. रामाक पळय नासताना मेगले जीवन व्यर्थ जातां. सूर्य नासल्यारियी जग जीवंत उरता़ उदाक नासल्यारियी वनस्पाति जगता. पुण राम नासल्यारि हांवु एक क्षण जीवंत आसचों ना. हे पापी स्त्री पुरो हो तामाशा . मनांतल्यान हो विचार काडनुं सोड. हांवु तुगेले पाय पडता. मेगेले वयर दया दाखय.

“पापी हो विचार तुगेले मनांतु आायलो तरी कशीं ॠ जर मेगेले भरता विशय. मेगेले प्रेमा विशय तूं चिंतित आसा तर तें समजतालें . पुण रामाले विशय जे शब्द तुवें उच्छारले ते मगेले कडच्यान वर प्राप्त जावचाक किंवा तागेले कडच्यान कार्य कोरनुं घेवचाक आसू शकताचि. कदाचित् रामान युवराज पदावयर नियुक्त जावचें आसा म्हण्णुं तुका दःख जावनुं तूं माका त्रास दीत आसा. धर्मनिष्ठेंतु अग्रगण्य म्हण्णुं मानचांतु अयिले हे ईक्ष्वाकू कुलक तुगेले विकृत विचारांक लागून एक व्होड संकट आयिलें आसा. आता पर्यंत तूवें माका अप्रिय अशें कांयीं केलिलें ना. देकून मेगेलो विश्वास मेगेले कानांवयर नां. भरताले समान तुका रामा आसा म्हण्णु तूं अनेक काळ माका सांगतालि. तेन्नां ते निष्पाप रामाक चौदा वर्स वनावासाक धाडनुं तुका कसले सुख मेळतालें ॠ किंबहुना भरता पेक्षा राम तुगेले सर्व कार्य आस्थेन करत आसतालो. सत्य़ दाऩ तप़ त्याग़ मैत्रि शुचिता़ सरळ स्वभाव़ विद्या़ गुरूलि सेवा हे सर्व गुण आशिल्लो राम कोणक अप्रिय आसू शकता ॠ राम जो केन्नांयी अयिय शब्द उलयना किंवा अप्रिय वर्तन करना. देकून ताका हांवु कशीं अपिय असलें दिवूं शकतालो ॠ जे मनुष्यांतु क्षमा़ नियत्त्रण़ त्याग़ सत्य़ धर्म़ कृतज्ञता़ अहिंसा असले गुण आसाचि तागेले विशय माका कसले मार्ग आसू शकताचि ॠ कैकेयी हे दीन म्हांतार्यावयर दया दाखय. जगांतु जें कांय आसा तें सर्व हांवु तुका हाडनुं दितां. पुण तू रागान कांयी कर नाका. कैकेयी हांवु तुका नमस्कार करता़ पांय पडता. रामालें रक्षण कर.ताका अधर्मचो स्पर्श जावचाक दीव नाका”.

हे तरेन दुःखान तडफडचे दशरथाक कैकेयी परत कूर शब्द वापरनुं म्हणालि “हे राजन पयलें वर दीवनुं मागीर तूं परत फिरचो आसल्याऱ हे पृथ्वीवय्र धर्माचि भाशा तूं कशीं उलोवूं शकतालो ॠ आयज पर्यंत धर्मनिष्ठ म्हण्णु नमांकित आसा म्हण्णुं तूं ज्ञानी मनुष्यले सभेंतु खंयचे तोंड दाखयतालो ॠ आश्वासन दिले नंतर महासागर परत फिरना. देकून आपण्याले वचनाक फाट दाखास्वनुं राजन् तूं असत्याचो स्वीकार कर नाका. रामाक पट्टाभिशेक करनुं दुश्ट बुद्धीचे तुका कौसल्येले बरोबर नित्य जीवन जगचें आसा. तें धर्म आसू किंवा अधर्म़ सत्य किंवा असत्य़ पुण मेगलो शब्द बदलचो ना़. जर राम युवराज जालो तर हांवु निश्चित तुगेले मुखार वीष खावनुं जीव दितालिं. जर माका कौसल्येन सन्मानान मिरोवचे पाळोवचे पडता तर माका मरण श्रेयस्कर आसतालें. राजा याद दवर भरताक राज्य आनि रामाक वनवास हाज्जे व्यतिरिक्त

माका कसलेंयी प्रिय आसचे ंना"‌. कैकेयी इतलें उलोवनु आनी कांयी उलय नासताना गप्प बसलि.

कैकेयीले अप्रिय शब्द आयकून धक्को घेतिल्ले राजाक किते उलोवचें हे समजत नाशिल्यान तो सुद्धां स्तब्ध जालो. कैकेयीले शब्द परत परत लक्ष्यांतु येवनुं 'हे राम' म्हणत तो एक व्होड झाड जमिनेवयर उपटून पडिले तरेन जमीने वयर कोसळलो. मनावयले नियंत्रण सुटिल्यान भमिश्ट जावनुं वीश नाशिल्ले सर्पा तरेन तो जालो. देकून दैन्यवस्थेतल्यन विनवणी करत तो कैकेयीक म्हणालो "कोणे हो विचिर तुगेल मनांतु भरलो ऋ मनावयर भूत बशिले तरेन मेगेले बरोबर हे तरेन उलोवचाक तुका लाज दिसलि ना ऋ पयले केन्नांयी असले असंबद्ध वागणकू पळय नाशिल्लि आतां माका कळनुं आयल्यां . तुगेले मनवयर एक विकृत पिशाच्च निस्चित बसल्यां. भरताक राज्यावयर बसोवनुं रामाक वनवासक धाडचो विचार तुगले मनांतु आयलो तरि कशे ऋ जर तूं मेगेलें आनि भरतालें कल्याणाचि इच्चा करता तर मनांतल्यान रामका वनवासांतु धाडचो विचार समूळ काडनुं उडयू . हे दश्स्ट बुद्धीचि स्त्री खंयचो प्रमाद मेगेले किंवा रामाले वगणूकींतु तुका दिसलो ऋ हांवु निश्चिंत आसा कीं भरत युव्राजपद स्वीकारचो ना कारण थोडे प्रमाणान तो रामापेक्षा जास्त धर्मनिष्ठ आसा.

"हांव रामाक 'वनवासाक वच' म्हण्णुं सांगून तागेलें तोंड हांवु कशें पोळोव शकतालों ऋ हांवे कशें जनांक सांगचें कीं सर्वांले अनमतीन स्वीकारिलो निर्णय हांवे एक क्षणांतु बदललो ऋ वेर्ग वेगळे प्रदेशांतल्यान आयिल्ले राजे मेगेले बद्दल किते विचार करताले ऋ हाय ॐ एक मूर्ख राजा इतले दिवस हे राज्य सांभाळतालो कीं किते ऋ जेन्ना दरबारांतले ज्ञानी जन माका विचारताले तेन्नां तांका हांवु किते सांगू ऋ जर कैकेयीले शब्दाक लागून हांवे रामाक वनवासाक धाडले म्हळलें तर कोणिंयी विश्वास्र दवरचे नांचि.

"हांवे कौसल्योक किते सांगचें ? कौसल्या दासी मित्र पत्नी भयण आनि आवय तरेन सतत प्रेमान मेगेलि सेवा करत आसताालि उलयतालि वागताालि तरियी तुगेले म्हणण्याक लागून हांवे तिका योग्य तो सन्मान दिलिलो ना. जे कांय तुगेले विशय हांवे बरी वागणूक दाखयिली ती सर्व आतां रोगीक निशिद्ध अन्न खाल्ले नंतर जे तरेन भोगचें पडता ते तरेन माका भोगचें पडता. राामाक विकृत व्यवहार करनूं वनवासाक धाडले नंतर सुमित्र मगेले वयर कशिं विश्वास दवरतालि ऋ हाय ॐ सीतेक दिवचे दोन अपिय समाचार म्हळयार मेगेलें निश्चित मरण आनि रामालो वनवास. कारण रामान वनवासांतु आसचें आनि सीतेन दुःखातु आसचें माकाा सहन जावचें ना. मरणा शिवाय माका गत्यन्त्तर ना. मेगेले मरणा नंतर भरताले बरोबर जाय तितले वर्स राज्य कर. पुण हांवु रामान वनवासांतु गेले नंतर एक क्षण सुद्धां जीवित उरचों ना.

"हांवु आता पर्यंत तू सुशील आनि सति तरेन पवित्र म्हण्णुं समजत आशिल्लो. पुण दिासचाक आकर्षक आसल्यारियी जे तरेन मदिरा घातक आसता किंवा वीष स्पर्श जालिले दूधा तरेन तूं नित्य निरंतर दुस्वासान वागत आयल्या. मनांतु असत्य धरनुं जे तरेन हरिण शिकर

करचो शिकरी सूंदर शब्द वापरता ते तरेन तूं मेगेले लागीं प्रिय उत्र उलयतालि. जे तरेन मदिरा पीवनुं उन्मत्त जालिले ब्रह्मणाक अवहेलना करतातचि ते तरेन जनसामान्य मेगेलि पूताक विकून सख भोगचो मनुष्य म्हण्णुं अवहेलना करताले. अहो मेगेलें दुर्भाग्य ॐ पयलें वायट कर्म करनुं ताजें फल जशे नंतर अनुभवचे पडता तेतरेन माका तुगले अपशब्द आयकुवचे पडता. हांवु आसलो पापी मनुष आसा कीं गळफास घालनुं घेवचे दोरीचें रक्षण केलिले तरेन हांवे तुगेलें रक्षण केलें. जे तरेन अज्ञानी चेरडान सर्पाले तोंडांतु हात घेतलो ते तरेन हांवु तुगेले बरोबर संसार करत आसा हें माका समजलें ना कीं तूं मेगेले मरणाचें कारण जावचि आसा. रामाक बापयले संरक्षण दिवचाक असमर्थ जालिल्यान माका जगांतले प्रत्येक मनुष्याक शाप दिवचो आधिकार आसा. दशरथ राजा मूर्ख आसा कामासक्त जावनुं ताणें आपण्यालेचि पूताक वनवासंतु धाडलें. व्रताचें आचरण बह्मचैर्य गुरूसेवा करनुं त्रस भोगिल्ले रामाक परत त्रस भोगचें पडतालें. राम मेगेले शब्द आयकून वनवासाक वच्चे नाकारचो ना. पुण जर राम स्वीकार नासताना वनवासाक गेलो ना तर मेगेले पेक्षां दुसरे सुख समाधान अनुभवचे जन उरचे नांचि. पुण रामा ते तरेन केन्नांयी वागचो ना. रामान वनवासांतु गेलेनंतर सर्वांले द्वेशाक कराण जालिले माका यमालो अतिथी जावचें पडतालें. कौसल्या सुमित्र लक्ष्मण आदि मेगले मरणा नंतर ते सुद्धां माका अनुसरून प्राण त्याग करताले. रामाले वनवासक गेले नंतर एक समय प्रतिष्ठित आशिल्ले इक्ष्वाकू वंश समूळ नश्ट जातालो. आनि तूवें राज्य केलिल्यान अराजकाता पासरतालि. जर भराताक वनवासांतु रामाक धाडाचें आसा तर भरतान मेगेलें प्रेतकर्म कराचें न्हय. हे पापिणी तू मोगेलि शत्रू आसा. राज्य करनुं संतोष भोग. रामान वनवासांतु गेले नंतर आनि मेगेले मरणानंतर विधवा जालिली तूं आनि तुगेलो पूत भरत राज्य करत जीवन करा. तू मेगले घरांतु राणीलो मान घेत सुखान जीवन करत आसतालि अतां जगाचें वैर आनि सर्व जीव जंतू पासून अवहेलना स्वीकारत राज्य कर. रथांतु प्रयाण करत फिरतालो राम आतां रानांतु पायान चलत कशें जीवन करत आसतालो ऋ हांगा रुचकर जेवण जेवचो राम रानांतु कन्दमूल फल खावनुं आसतालो ऋ सुंदर वस्त्र परिधान करनु तो आतां वल्कलं घालनुं फिरतालो ऋ खंयचे दुश्ट स्त्रीन रामाक वनवासक धाडलें ऋ खंयचे दुश्ट स्त्रीन भरतान राज्य करचि अपेक्षा करता आसतालि ऋ हांवु स्त्री जातीक शाप दीत आसा तर ते केवल कौकेयी तसले स्त्रीलो सर्वालो न्हंय. हे पापी स्त्री स्वतःचे स्वार्थाक लागून वेगळे सर्वांक दुःख दिवचे तुका मेगेले घरांतु आश्रय मेळिलो आसा. कसलि आपत्ती मेगेले कडाचन किंवा रामाले कड्चान अपोक्षित आशिल्ली जो सदा सर्वदा तुगेले मोगक पात्र जावनुं आसिल्ले ?

"जगांतले जे बापयन किंवा बायलेन रामाले वयर मोग दाखयला ते सर्व आपण्याले चेरडूवं किंवा घोवांक सोडनुं रामान दुःखांतु पडिलें पोळोवनुं दुःख भोगताले. जो पर्यन्त मेगेलो प्रश्नो आसा तो पार्यन्त हांवु देवाले तरेन सजयले रामाक पोळावनुं आनंद भोगतालो. सूर्य प्रकाश नासल्यारियी किंवा इन्द्रान पावूस पाडयलो नासल्यरियी जीवन जगचें साध्य आसा. पुण राम वनवासाक गेलिलें पोळोवनुं कोणियीं जीवंत आसू शकचे नांचि हो मेगेलो निस्चित आभिप्राय जावनुं आसा. हांवे मेगेले घरांतु असले स्त्रीक आश्रय दिलिलो आसा जी शत्रू तरेन वागता. मेगेले हिताचि काळजी घेत नासताना माका जें अप्रिय आसा तेंचि करता आसता. निश्चित हांवे

एक विशारी सर्पाक आश्रय दिलिलो आसा जाका लागून मेगेलो जीवन नश्ट जालिलें आसा. मेगेले राम, लक्ष्मण किंवा शत्रुघ्नाले शिवाय भरताक मात्र घेवनुं तूं राज्य कर. अप्तबांधवाळक दूर करनुं शत्रूंक लगीं करनुं तांका सुख दी.

“हे दुश्ट स्त्री मेगले दुःखाचे क्षणांतु सहन जाय नाशिल्ले उत्र उलोवनुं माका त्रास दिताना तुगेले दांत सहस्र तुकडे जावनुं कसल्याक पडले नांचि ऋ रामान तुका अप्रिय शब्द उच्चरिले नांचि किंबहुना ताणें वायिट शब्द उलोवचें हैंचि अशक्य आसा. तेन्नां तागेले विशय दोष कसलो शोधता ऋ तू बेशुद्ध पड़ क्रोध कर, नश्ट जा किंवा ही धर्तरी फूटून तूं ते खंदकांतु पड. केकय राजपुत्री तुगेलि क्रूर इच्छा हांवु केन्नांयी मान्य करचो ना. कोणांलि जीभ चाकू तरेन तीक्ष्ण आसा, कोण दर दीस प्रेमाचे नाटक करता, कोणांलि बुद्धी दुश्ट आसून सर्व कुटुंबाक हानिकारक आसा, जी मेगेले काळजाक इतलेंचि न्हंय तर जीवाक अपायकारक आसा ती माका पसंत ना. मेगले जीवाक रामाले शिवाय अर्थ आसचो ना, तेन्नां माका सुख तें कसलें मेळतालें ऋ पुत्र्योगाशिाय माका कसले मेळतालें ऋ देकून हांवु तुका पाय पडतां”. हे तरेन हळहळत कैकेयीक कोणें सर्व मर्यादेचे पेलतडेण वचून दुश्ट विचारान कलुशित केलिलें आसतालें म्हण्णुं विचार करत तो राजा तापान भणभणिले रोगी तरेन कोसळनु पडलो.

पुण ते दुस्त बुद्धीचे कैकेयीलें मन तिळमात्र बदललें ना. आपण्याले मनांतलो विचर अजून पूर्ण जालिलो ना आनि कदाचित् राजाले मनांतु कसलोयी अन्य विचार येत म्हण्णुं पुण्य सोंपले नंतर ययातीन देव लोकांतल्यान धर्तरेवयर पडिले तरेन हांतळावयर पडिले ते राजाक ती म्हणाली, “राजा तूं स्वतः सत्यवचनी आसा आनि दिलिले वचन केन्नांयी पूर्ण करता म्हण्णुं घेत आसता. तेन्नां माका दिलिले वर पूर्ण करचाक वेळ वायट कित्याक करत आसा ?” कैकेयीले ह शब्द आयकून बेशुद्ध आशिल्ले तरेन दशरथ स्तब्ध उरलो आनि नंतर रागान म्हणालो “रामान वनवासाक आनि हाव यमादनाक गेले नंतर दुश्ट बुद्धे राज्य भोग. जेन्नां माका देवगण रामाले विशय विचारताले तेन्नां कैकेयीक वर दिलिले तरेन हांवें रामाक वनवासांतु धाडल्यां म्हण्णुं संगून मेगेले कर्माचें फलश्च भोगचों आसा. आपत्य नाशिल्ले माका कश्टान रामा तसलो पुत्र प्राप्त जालिलो आसा, ताका हांवु कशें त्याग करूं ? ताका ते भयंकर दण्डकारण्यांतु कशें धाडूं ऋ जर रामाक कश्ट भोगचे पडत नासल्यार माका मरण आयल्यार तें हांवु सुखाान मान्य करतां. जो पर्यंत तुगेलें कर्म आसा ते तुका कल्पनेचे पेलतडेचें फल निश्चित मेळतालेंचि”.

हे तरेन शोक करत आशिल्ले राजा दशरथालें मन शांत करचाक चन्द्राचे शितल किरणं असमर्ध जालिले. रोगान तडफडचे मनुष्याले तरेन राजा दिवस उजाडचो न्हंय म्हण्णुं हळहळत आसताना रात्र सवकाश सोंपून दिवस उजाडतालो. तरियी एक अखेरचो प्रयत्न म्हण्णुं तो कैकेयीक म्हणालो “जे कोणांले आयुष्य सोंपत आसा आनि तुका शरण गेलिले मेगेले वयर दया कर. रामाले वयर करुणा दाखोवनुं ताणे राज्य करचे उदार मन दाखय. तशें केलिल्यान तुका निस्चित श्रेष्ठ कीर्ति प्राप्त जाताालि. मेगले, तुगेले हाल्गड्यांले, सामन्य जनतेवयर आनि स्वतः

भरतावयर उपकार कर"। पुण रडनुं दोळे तांबडे जाल्यारियी दुश्ट बुद्धीन मनावयर पाघुरण पडिल्ले ते कैकेयीन दया दाखयलि ना।

आनि जेन्नां रात्र सोंपलि आनि नवो दिवस उजाडलो तेन्नां सेवकांनि वाद्यांचो सुमधुर अवाजान राजाक जागोवचो प्रयत्न केलो। पुण राजान ताांका वाद्य वाजोवचे पासून परावृत्त केलें। राजा जागो जालिले पोळोवनुं जशें कांय धर्माचो पाठ दशरथाक सांगता ते तरेन कैकेयी अजून निष्ठूर जावनुं म्हणालि "राजन् माका पयलें वर दीवनु आतां कसले तरी पाप केलिले तरेन कित्याक दुःख करत लोळता आसा ? सत्य वचन पालन करचें हेंचि श्रेष्ठ धर्म म्हण्णुं जाणते साांगत आसताचि। हांवु सत्याचे आधारा वयर तुका सांगता कीं तुगेले वचनाचे पलन तूंवे करचाक जाय। दिल्लिलें वचनाक लागून महासागर आपण्यान घातिली मर्यादा उल्लंघन करना। सत्याचि व्याख्या ॐकारान सुरवात जाता कारण सत्य हेंचि धर्माचे मर्मस्थान जावनुं आसा। वेद सत्य पुरस्कृत करताचि। सत्याचे पालन केलिल्यान ब्रह्म प्राप्त जाता। सत्याचे अनुसरण करचाक जाय जर राजन् तुमलं धर्मआचरणेंतु हाडचो आसा। धर्मपालन करचे खातिर रामाक वनवास आनि भरताक राज्य दीवनुं मेगेलो वर पूर्ण कर। हांव त्रिवार सांगत आसा जर तूं तुगेलें वचन पालन केलें ना तर हांवुं प्राण सोडतां हें निश्चित आसा"।

जे तरेन बलि चक्रवर्तीक आपण्यान वामनाक दिलिले वचना पासून सुटचाक जालें ना जे तरैन बांदिल्ले एक बैलाक स्वतः सोडनुं घेवचाक जालें ना ते तरेन असमर्थ जालिलो राजा दशरथ केविलवाणी जावनुं कैकेयीक म्हणालो "हांवु अग्नीचे साक्षीन धरिलो तुगेलो हाताचो पूर्ण तरेन त्याग करतां । तेचि तरेन तुगेलो पूत भरतालो सुद्धां त्याग करतां। रात्र सोंपून दिवस उजाडिल्ले पोळोवनु प्रजा माका रामाक युवराज म्हण्णुं आभिसेक कर म्हणुं सांगताले । पुण माका तें साध्य जायत नाशिल्ल्यान हांवे मेल्लेनंतर माका गंगजल रामान दिवचाक जाय अन्य कोणींयी न्हंय । रामाक युवराज पद दिवचाक तूका इच्छा नाशिल्यान तूवे किंवा भरतान माका गंगाजल दिवचें न्हंय। राम युवराज जावचो आसा म्हण्णुं मेगेले प्रजेचे सुख पळयिले नंतर आतां तांगेले दुःख माका पोळोवचें ना"। हे सर्वा संभाषणाचो कसलोयी प्रभाव कैकेयी वयर पडिल्ले नाशिल्ली ती रागान किंवाळत म्हाणालि "तूं कित्याक आसले विषारी शब्द उलयत आसा ? कसलोयी अनुमान करत नासताना रामाक तक्षण आपोवचाक जाय"। तेन्नां राजा दशरथ आत्यंत दुःखान पुटपुटलो "हांवु धर्म बन्धनान बांदिल्लो आसून आतां मतिभ्रश्ष्ट जालिलों आसा। माका मेगेले ज्येष्ठ पुत्र रामाक भेटचें आसा" म्हण्णुं सेवकाक सांगलें।

सकाली जेन्नां अस्तमेवयर सूर्य चडलो आनि युवराजपद आभिषेक करचो पुण्य क्षण आयलो तेन्नां आयोध्या नगरीचे स्वच्छ जालिले आनि फुल्लांनि अनि तोरणांनि सजयिले मागावयर चलत गुरु वस्ष्ठिमुनि अपण्याले शिष्यांसयत यज्ञमण्डपांतु आयले अनि मुहूर्त थोडे समायानंतर येतालो म्हण्णुं तयार जावनुं यज्ञ शालेंतु येवचाक सुमन्ताले मुखांतर राजा दशरथाक संदेश धाडनुं दिलो। पुण दुःखान आनि अश्रून भरिले दोळयान राजा कांयी उलयनासताान पळयत उरलो।

तेन्नां कैकेयीन स्वतः सुमन्ताक सांगलें "राजा सर्व रात्र जागी आशिल्यान शांत नीदलो ना. आतां विश्रान्ति घेत आसाचि. देकून तक्षण रामाक हांगा घेवनुं येवचो प्रबन्ध करचाक जाय". सुमन्त म्हणालो "राजालि आज्ञा जाल्ले शिवाय हांवु कशिं वचूं ?" सुमन्ताले वचन अयकून राजान क्षीण स्वरांत आज्ञा केलि "रामाक हांगा तुरन्त घेवनुं येवचाक जय". समुंन्ताक जें घडल्यां ते विशय अज्ञान आशिल्यान रामाक आपोवनुं हाडचाक तो संतोषान सत्वर भायर सरलो. भायर ताका वसिष्ठ आपण्याले शिष्यां सयत येवचें दिसलें. ते सर्वेक आश्चर्य जालिले कीं मुहूर्ताचो क्षण लागीं आयल्यारियी राजा अजून कित्याक यज्ञमण्डपांतु पावलो ना. तेन्नां सुमन्तान तांका सांगलें कीं राजाज्ञेनुसार तो रामाक घेवनुं येवचाक भयर सरिल्लो आसा.

00000

अध्याय 3

जेन्नां अमात्य सुमन्त रामाले महलांतु पावलो ताका थंय कुबेरा तरेन अलंकारान सुशोभित् अष्टगन्ध चन्दनाचे परिमळान सुवासित् सुवर्णाचे आसनावयर जशें कांय चन्द्र चित्र नक्षत्रचे लागीं आसा ते तरेन आसनस्थ जालिलो सीते सयत राम दिसलो. ताणें सन्मान आनि सादरपूर्वक ते दोग्गांकयी नमस्ल्कार करनुं सांगलें "हे कौसल्यापुत्र राम पोळोवचे इच्छेन राजा दशरथान तुका कैकेयीले महलांतु भेटचाक आपयिल्लें आसा. देकून थंय सत्वर वच्चाक तयार जावचाक जाय". रामान सीतेलि अनुमति घेवनुं लक्ष्मणाले बरोबर आकाशंतु मेघ अवाज करत गेलिले तरेन चारी दिशेन आपण्यालो प्रभावाचो प्रकश पसरायत सुमन्ताले बरोबर कैकेयीले महलांतु प्रवेश करचाक भायर सरलो.

कैकेयीले महलांतु गेले नंतर राजाक आनि कैकेयीक नमस्कार करनुं राजाज्ञा जावचाक शांत चित्तान उभो राबलो.पुण थंय राजान रामाक पळयत नासताना तोंड फिरोवनुं अश्रून भरिले दोळयान आनि दीन असहाय क्षुब्ध जालिले महासागरा तरेन दुःखान तळमळत सुस्कारो सोडत 'राम' हो एक शब्द उच्चारचें पोळोवनुं राम किञ्चित् अस्वस्थ जालो. आपण्याले बापायलि ही स्थिती पोळोवनुं राम अनपेक्षित सर्पालो बाला वयर पाय दवरिले तरेन दचकलो. आपण्याक पोळोवनुं मनांतु राग आसल्यारियी दरदासि तरेन आनंदान स्वागत करचो राजा आयज कित्याक माका पोळोवनुं कित्याक दूःखी दिसता म्हण्णुं विचारांतु पडलो. कैकेयीले दिशेन नदर घालनुं ताणें तिका विचारलें "बापयले दुःखाक हांवु तर कारण ना ॠ असावधपणान हांवे भरत किंवा शत्रुघ्न यचेयी आवयले विशय असामाधानकारक वर्तणूक केलिली नामूं ॠ माका जाणचें आसा मेगेले हातांतल्यान खंयचो प्रमाद घडिल्लो आसा".

कैकेयीन तेन्नां कसलोयी संकोच करत नासतानां सटकन् सांगलें "राजाक कोणांलोयी राग आयलो ना किंवा तो कसलेयी दुःखान प्रभवित जालिलो ना. पुण तूं तागलो अत्यंत

मोगाचो पूत जावनुं आशिल्यान तुका एक विचार सांगचाक तो कश्ट भोगत आशिल्यान अडखळता. पयलें माका वर दीवनुं आता पूर्ण करचो क्षण आयालो कीं राजा समान्य मनुष्यले तरेन तागेले निश्चय डगमगला. नदीवयर पूल बांदता म्हण्णुं आश्वासन दीवनुं आतां ते नदीचें उदाक पूर्ण तरेन व्हांवनुं गेले नंतर पूला बांदचो विचार करत आसा. सत्य हें निश्चित धर्माचें मूळ आसा म्हण्णुं सांगचांतु येता. रामा मेगेले वयर कसलोयी अन्याय जावनुं राजा धर्मापासून भ्रश्ट जावचो ना़ म्हण्णुं काळजी घे. ताणें जें आश्वासन माका दिलिलें आसा तें पूर्ण करचे तुगेले हातांतु आसा. जर बरे कीं वायट जें राजान आश्वासन दिल्यां तें पूर्ण करचि जवाबदारी तूं घेत असल्यार हांवु तुका सांगता. कारण तो तागेले तोंडान सांगचो ना".

कैकेयीले हे शब्द आयकून रामान अत्यंत दुःखान म्हऴें "देवी हे तरेन तुका सांगचे पडता ते विशिय निश्चित मेगेलो धिःकार करचाक जाय. तूंवे सांगचांतु कसलोयी अनुमान कर नाका. बापयन सांगल्यार हांवु अग्नींतु प्रवेश करचाक़ वीष खावचाक किंवा महासागरांतु उडचाक सुद्धां तयार आसा. सांग तूं जें सांगचें आसा. राजालि इच्छा जी कांय आसतालि ती हांवु निश्चित पूर्ण करतां़. रामाक परत परत सांगचें पडना". ते निष्पाप रामाक ते कू़र कैकेयीन म्हऴें "पूर्व काळांतु देवासुरांले घोर युद्धांतु घायाळ जालिले राजाक हांवें वांचयिलें. तेन्नां राजान माका दोन वर दिलिले. जर राजालें आश्वासऩ प्रतिज्ञा तुका पूर्ण करचि आसा तार आयक. तुका युवराज म्हण्णुं अभिषेक करचाक जी कांय तयारि केलिलि आसा ती सर्व भरताक युवराज म्हण्णुं अभिषेक करचाक वापरचाक जाय आनि तूंवे जटाधारण आनि वल्कलं न्हेसून दण्डकारण्यांतु चौदा वर्स वनवासांतु निवास करचाक जाय. भरत आयोध्येचो राजा जातालो. हें सर्व तुका सांगचाक राज असमर्थ जालिलो आसा. देकून तूं तागेलि ही इच्छा पूर्ण करनुं ताका हे आश्वासनाचे बन्धनांतल्यान मुक्त कर".

कैकेयीन हे तरेन उलयिल्यान बापयलि मनस्थिती समजून राम आपण्यालें मन शोकग्रस्त जायत नासताना शांत स्वरान म्हणालो़ "तेचि तरेन निश्चित जातालें. राजालि प्रतिज्ञा पूर्ण करचाक हांवु जटा धारण करनुं आनि वल्कलं न्हेसुन दण्डकारण्यातु चौद वर्स वनवासांतु आसतालो़. पुण राजान कित्याक माका पोळोवनुं मेगलें स्वागत मोगान करना ऋ हांवु तुका हो प्रश्ने विचारता म्हण्णुं देवी राग धरचो न्हंय.हांवु तागेलि इच्छा पूर्ण करचाक जें करचाक जाय तें सर्व करचो आसा. मेगेले दुःखाचे कारण इतलेंच कीं भरताक युवराज म्हण्णुं अभिषेक करचें़ हें माका ताणें सांगल्लें ना. आतां तूंवे सांगिल्ले तरेन राजालें वचन पूर्ण करचाक भरताक अभिषेक करचांतु येतालें आनि सर्व राज्याचो अधिकार हांवु ताका सोडनुं निश्चित वनवास चौदा वर्स वतालो. माका समजना राजा दशरथान कित्याक दुःख करचाक जाय ऋ किंबहुना तक्षण भरताले मामाक संदेश धाडनुं दिवचाक जाय. आनि जो पर्यंत मेगेलो प्रश्नो आसा. हांवु राजालें वचन पूर्ण करचाक तुरंत वनवासाक वच्चाक तयारी करतां".

रामाले ह शब्द आयकून कैकेयीक अत्त्यानंद जालो. ती म्हणालि "बरें तशेंचि करयां. भरताक हाडचाक वेळ वायट करत नासताना केकय देशाक दूतांक धाडनुं दीव्यां. आतां तूंवे

निश्चय केले तरेन तूवें हांगा जास्त काळ अयोध्येंतु आसचें योग्य आसचें नां. देकून वनवासांतु वच्चाक तक्षण निर्णय घेवनुं वच्चें बरें आसतालें. राजा मर्यादेन बांदिल्लो आशिल्यान तुका स्वतः कांयी सांगचो ना. जो पर्यंत तू वनवास वच्चो ना तो पर्यंत राजा स्नान करचो ना किंवा भोजन जेवचो ना". कैकेयीले हे शब्द आयकून राजान लांव श्वास घेत कितलें मनस्तापाचे हें सर्व आसा म्हणत बेशद्ध पडलो. रामान सुद्धां कैकेयीले इच्छेनुसार चाबकान मरिल्ले घोड्यान उठिल्ले तरेन उठून तिका सांगलें "आपण्याक राज्याचो मोह ना. माका ऋषी तरेन धमार्चे आचरण करचांतु आस्था आसून ते तरेन जीवन जगचांतु जास्त रस आसा. माका मेगेले बापयले इच्छानुसार जे तरेन तागेलि सेवा ताका प्रिय असतालि ते तरेन आज्ञापालन करत ताका प्रिय अशिल्ले कार्य करत प्राण दिवचें आसल्यार प्राण दीवनु जीवन जगचें आसा. देकून जी आज्ञा तूवैं दिल्या ती राजाले मनांतु पूर्ण तरेन नासल्यारियी तुगलो अधिकार मेगेले वयर आशिल्यान ती मान्य करनुं हांवु वनवासांतु निवास करचाक निश्चित वतां. हे देवी वनवासाक वच्चें पयलें माका मेगेले आवय कौसल्येलो आशीर्वाद आनि अनुमति घेवचाक थोडो समय दी. भरतान राज्य सांभाळचें अत्यावश्यक आसा कारण तेंचि तागेलें कर्तव्य आनि सनातन धर्म जावनुं आसा".

निष्पाप रामान मन विचलित जाय नासताना शांत स्वरांतु उलयिले वचन आयकून दशरथ दोळयांतल्यान अश्रु गळयत व्होड अवाजान रडचाक लागलो. दुःखान बेशद्धावस्थेंतु आशिल्ले राजाक अनि कैकेयीक नमस्कार करनुं राम थंयचान आपण्यले आवय कौसल्येक भेटचाक तिगेले महलाचे दिशेन वच्चाक भायर सरलो. हें सर्व पोळोवचो लक्ष्मणा अश्रून भरिले दोळयान आनि रागान फुसफुसत रामाले मागशीं गेलो. राज्य गमोवचें पडलें म्हण्णुं ते राजबिण्ड रामाक दुःख जालें ना किंवा तागेले सिंहा तरेन चाल चलनेंतु बदल दिसलो ना. एक महान् योगीले स्वभावांतु जे तरेन त्याग केलिल्यान बदल जाणवना ते तरन राज्य त्याग केलिल्यान किंवा वनवासांतु वच्चे निर्णयान रामाले वागणूकींतु कसलोयी बदल जालिलो दिसलो ना. राज दरबाराचे किंवा राजपुत्रले सर्व मान सन्मानाचे रथ छत्र चामरादि चिन्ह त्याग करनुं पायान चलत रामान आवयले महलांतु प्रवेश केलो. आजुबाजूचे जनांक तागेल्यांतु जालिलो बदल लक्ष्यांतु सुद्धां आयलो ना. लक्ष्मण रामाक अनुसरून स्थितप्रज्ञ जसो तागेले मागशे कौसल्यले महलांतु आयलो.

रामान कैकेयीले महलांतल्यान भायर सरलेकीं ते महालाचे अन्तःपुरांतले स्त्रीयांनि राम अपण्याक आवय तरेन सन्मान दिवचो राम राजाले आज्ञेक लागून वनवासाक वचत आसा म्हण्णुं व्होड स्वरांतु आक्रोश करत हळहळले. तांगले दुःखान प्रभावित जावनुं राजान लाजेन अपण्यालें तोंड पांघरूणांतु झांकून घेतलें. राम लक्ष्मणाले बरोबर कौसल्येले महलांतु प्रावलो. थंय कौसल्या रामाले भवितव्याचे उदरगती खातीर रात्रभर विष्णु परमात्मालि पूजादि धर्मिक विधी नियमांचे पालन आनि शास्त्र पठन करत आशिल्लि. आपण्यालो पुत आयिल्यान अत्यानंद जालिले ते कौसल्येक पोळोवनु राम आवयक आलिंगन दीत चिकटलो. आवय कौसल्येन मोगान रामाक आसन दीत म्हळळें "भविष्यकाळांतु उत्तारोत्तर प्रगति आनि समृद्धि प्राप्त करनुं

कुळाचे भूषण म्हण्णुं कीर्तिमान् जावचे ध्येय धर. बापयले तरेन सत्याचें पालन कर. तो पुण्य पुरुष तुका आयज युवराज पदावायर अभिषिक्त करचो आसा. तुगेलें कल्याण आसूं".

तेन्नां रामान आवयक उद्देशून शांत स्वराम्तु सांगलें "देवी तूं जाणना जें महान् संकट लार्गीचि येवचें आसा.जें हांवु तुका आतां सांगचो आसा तें आयकून तुका आनि सीतेक निश्चित दुःख जाताले जे तरेन लक्ष्मणाक जालिलें आसा. हांवु भेगीन दण्डकारण्यांतु वनवासी तरेन जीवन जगचाक वच्चो असा. देकून हे आसन आनि भोजन मगेले खातीर कितें उपकाराचें ऋ समय आयिल्लो आसा जेन्नां माका तणांन केलिले चटयीवयर निदचे प्रसंग येतालो. किंबहुना येवचे चौदा वर्स माका सर्व राजभोग विसरनुं एकांतांतु कंदमूळ खावनुं ऋषींले तरेन जगचें आसा. राजाना भरताक युवराज पदावयर नियुक्त करनुं माका चौदा वर्स वनवासांतु वल्कलं वापरनुं कन्दमूल खावनुं तपस्वीतरेन निवास करचि आज्ञा दिलिली आसा".

रामाले हे शब्द आयकून अकस्मात् धर्तरेवयर वीज पडिल्ले तरेन सर्व शुद्ध विसरनू कौसल्य्या जमीने वयर कोसळलि. अपण्यालि आवय कांयी चूक नासताना मूर्छित पडिले पोळोवनु रामान तिका उचलनुं धरलें. थोडे क्षण नंतर कौसल्येन शद्बींतु येवनुं म्हळळें "तुं जर जन्माकचि अयिल्लो नासल्यार हांवु निपुत्रिक म्हण्णुं दुःख विसरनुं सांत्वन करनुं घेत आशिल्लें. पुण आतां जें दुःख तुगलो वियोग जालिल्यान भागो पडता तो भोगचें पडनाशिल्लें. निपुत्रिक स्त्रीक आपूण निपुत्रिक म्हण्णुं दुःख भोगचें पडत आसता. तुगेलो जन्म जावचें पयलें माका राजान कसलेंयी सुख दिलिलें ना. तू राजा जालिल्यान माका सुख मेळतालें ही एक आशा धरनुं हांवु जीवंत आसतालिं. पुण ती आशा सुद्धां आतां पूर्णतरेन विरघळूनं गेलि. प्रधान राणि आसल्यारियी माका अन्य राण्याकडचान अप्रिय वागणूक मेळत आसतालि. मेगेलें वायट नशीबाक अंत ना अशें दिसता. तूं लार्गी आसताना सुद्धां मेगेलो तिरस्कार करचांतु येतालो आतां तूं दूर गेलिल्यान मरणाक शरण वच्चें हेंचि माका श्रेयस्कर आसतालें. राजा कडचान माका सुख तर मेळिलें ना तर सर्वांकडचान दासीपेक्षा सकयलचे पायरीचि अवहेलना सहन करचि पडतालि. जे कोण माका दोन प्रीतीचे शब्द उलयताले ते सुद्धां आतां भरताक पोळोवनुं उलोवचे नांचि . असले वायट परिस्थितींतु हांवु कैकेयील तोंडांतल्यान भायर पडचे कडू शब्द कशीं आयकुवूं ऋ तुगेलो जन्म जाले नंतर सत्र वर्स हांवे जीवन समाधानान जगत आयल्यां पुण माका आतां कसलि मुक्ति जीवनांतल्यान मेळतालि. आतां माका आनी जास्त दुःख सोसचे शक्य ना. तुगले तोंड पळयत नासताना हांवु जीवन कशी जीवूं ऋ व्रत वैकल्य आचरण करनुं तुका प्राप्त केलिल्यान कांयी हाताक लागलें ना.मेगेले काळीज इतलें निष्ठूर जालिले आसा कीं तें आतां फूटुन वच्चें साध्य ना. कदाचित् माका मरण येवचें ना कारण यमसदनांतु माका जागो दवरिलो ना. मृत्यूक सुद्धां माका सिंहान पशूक घेवनुं गेलिले तरेन घेवनुं वच्चांतु रस ना. मेगेलें काळीज निश्चयान लोखंडाचे नर्माण केलिलें आसा कारण तें फूटून फूटना. कदाचित वेळ काळ आयले शिवाय मरण येना. हें सर्व इतलें कश्टाचें जलिलें आसा कीं कसले व्रत वैकल्यं केलिं कसले उपवास तप केले धर्म कर्मांच कार्य केलें तें सर्व बंजर जमीनेंतु बीय रोंयिले तरेन फल दिवचाक शले नांचि. मरण तेन्नांचि येता जेन्नां येवचें आसता. जर कोण एक जीव मरणाक

दोन हात पसरनुं आमंत्रण दिता तो अन्य कोणिंयी आसत नासताना हांवूचि आसतालिं. मरण एक असलो अवसर ना जो तुगेले अनुपस्थितींतु माका शांत जीवन तरेन आसतालें. देकून हांगा राजमहालांतु राबचें पेक्षां तुगेले बरोबर वनवासांतु येवचें जास्त श्रेयस्कर निश्चित आसतालें". हे तरेन उलयत कौसल्या दुःखान अक्रोश करचाक लागलि.

कौसल्येलें दुःख पोळोवनुं लक्ष्मणाक सहन जायनासताना तिका तो म्हणालो "रामान राज्याचो त्याग करनुं वनवासांतु वच्चें माका तिळमात्र रुचलें ना. एक स्त्रीलें वचन आयकून ते वृद्ध राजाली बुद्धि इन्द्रियांन प्रभावित जावनुं मतिभ्रश्ट जालिली आसा. कैकेयीन सांगले नंतर तो कसलें उलोयतालो ? हावु रामाले चरित्र्यांतु असलो खंयचोयी दोष पळयना किंवा तागेले वगणूकींतु खांयचोयी प्रमाद दीसना जााका लागून ताका वनवासंतु धाडचें पडतालें. किंबहुना जगांतु असले कोणींयी नांचि जे तागेले अनुपस्थिरंतु किंवा शत्रूभावनेन रामाले चारित्र्यांवु दोष काडूं शकतालो जाका लागून ताका वनवासातरु हद्दपार करचें आवश्यक आसतालें. देवाले तरेन शुद्ध आनि पवित्र आशिल्ले पूताक खंयचो बापय त्याग करतालो ? खंयचो राजा राज्याचें हित पळय नासतानां आसलो निर्णय घेवू शकतालो ? खरेंचि राजाक म्हांतारपणांतु बालबुद्धि आयल्या".

मागीर रामाक उद्देशून लक्ष्मणान म्हळलें "दुसरे कोणांकयी ही धटना कळचें पयलें मेगेले मदतीन रामा राज्याचिं सूत्र हातांतु घे. मृत्युतरेन उभे राबिल्ले आमगेले मुखार कोण प्रतिकार करूं शकताले ? जर अयोध्येच जन तुगेले विरुद्ध बंड करताले तर हांवु तांगेले शहर आनि तांका पूर्ण नाश करूं शकतालों. जो कोण भरताक साथ दिता किंवा तागेले बाजून उलयता ते सर्वांक हांवु नाश करतांलो. जर कैकेयीले उत्त्रंक लागून राजा तिगेले बाजून युद्ध करताले तर ताका बंधिस्थ करनुं दवरयां किंवा तागेलो कांटो कसलेयी आसक्ती नासताना दूर करयां. जर बपय किंवा गुरु अविचारान अधर्माचो स्वीकार करता तर तांका समूळ नश्ट करचेंचि योग्य आसतााले. राज्यावयर तुगेलो आनि मेगेलो अधिकर बिसरनुं राज्याचो अधिकार भरताक कशें दिवू शकता ?" परत कौसल्यके उद्देशुन तो तिका सांत्वन करत म्हणालो "माते मेगेले धनुष्याचि आनि जें कांय पुण्य हांवे तप करनुं किंवा सत्याचें आचरण किंवा दान धर्म करनुं प्राप्त केलिलें आसा ते सर्वांचि शपथ घेवनुं तुका आस्वासन दितां कीं जर राम अग्नींतु प्रवेश करता किंवा वनवासांतु वता तर तागेलेले पयलें किंवा तागेले बरोबर हांवु सुद्धां वतालों. तुगेले सर्व दुःख मेगेलि सामथ्यार्बे हांवु दूर करतां. सर्वानि मेगेले औंर्य पोळोवचें ॐ हांवु कैकेयीक आनि म्हांतारपणाक लागून पिसो जालिले मेगेले म्हांतारे दुस्ट बपायलो आवश्य पडल्यार वध सुद्धां करतालो".

लक्ष्मणान उलयिलें आयकून कौसल्येन रडत रामाक म्हळलें "रामा तूंवे लक्ष्मणान जें म्हळलें तें सर्व आयकलें. आतां जें तुका योग्य दिसता तें तूं कर. राजालि आज्ञा आयकून माका अयोध्येंतु एकलेंचि सोडचें योग्य जावचें ना. कैकेयीले आन्यायाचे निर्णयाक लागून तूंवे दुःखान तडफडत पडचे माका अयोध्येंतु सोडनुं वनवासक वच्चें योग्य आसचें ना. धर्मनिष्ठ म्हण्णु धर्माचें

पालन करचें आसल्यार हांगाचि आसून आवयलि सेवा कर. इन्द्रियांवयर नियंत्रण दवरनुं घरांतु बसून आवयले सेवा करनुं काश्यपान प्रजापतीलें पद प्राप्त केलिलें. तुगेले बापय जर तुका पूज्य आसा तर हांवु तुका गौरवाक लागून जास्त पूज्य आासा. देकून हांवु तुका वनवासांतु वच्चाक अनुमति दिवचें ना. तूं जर वनवासाक गेलो तर मेगेले जीवनाक कसलोयी अर्थ आसचो ना. तुगेले सहवास आसल्यार तण खावनुं सुद्धां हावू जीवन करूं शकतालें. जर तू माका सोडनुं वनातु गेलो तर हांवु उदाक आनि अन्न वर्ज्य करनुं जीव सोडतालिं . जाका लागून तूकां नरका पेक्षां जास्त यातना भोगचे पडताले".

राम स्वभवतः दयाशील आशिल्यान दुःखान विलाप करचे आपण्याले आवयक धर्माचो यथार्थ सांगून समजावचाक लागलो "माका राजालि आज्ञेचो भंग करचें धैर्य ना. देकून वनवासाक हांवे वच्चें हें निश्चित आसा. देकून असहाय जावनुं माका माथे सकयल घालनुं वच्चे पडतालें माकाा अनुमति दी. बापयलि आज्ञा न्यायपूर्ण नासल्यारियी अनेकांनि पूर्व काळापाासून आचरणेंतु हाडिल्लि आसा देकून हांवु ताका अपवाद आसचो ना.जें हांवु करत आस्सां ते सर्वांनि पयलें केलिलें आस्सा". मागीर लक्ष्मणाक उद्देशून राम म्हणालो "हे लक्ष्मणा हांवुं जाणताा मेगेले वयर आशिल्लो तुगेलो मोग आनि तेचि तरेन तुगेलें वीर्य आनि शौर्य. इन्द्रयांचे नियंत्रण आनि मेगेले सत्याचरणेचें महत्व समजत नासताना मेगेलि आवय दुःख आनुभवता. सत्यान संसारांतु धर्म श्रेष्ठ आसता धर्माचें मूल सत्यांतु आसता. बापयलि आज्ञा पालन करचें हेंचि श्रेष्ठ धर्मा आसता – "धर्मो हि परमो लोके धर्म सत्यं प्रतिष्ठितम् | धर्मसंश्रितमाप्येत् पितृवचमुत्तमम् ||". राजाक वचन दीवनुं बापयक् आवयक ब्राह्मणांक दिलिले वचन लक्ष्मणा पूर्न केले शिवाय मागशीं फिरचें न्हंय. कौसल्यान सांगिल्ले तरेन हांवे वनवासंतु वच्चे हो मेगेलो धर्म आसा आनि कर्तव्य आसा. `कून राज्याचे सूत्र हातांतु घेवचे आनि राजाक बन्धनांतु दवरचो विचार सोडनुं दी. धर्मा वयर श्रद्धा दावर क्रूर कार्मा पासून दुर उर. राजज्ञा पालन करचो मेगेलो निर्धार माका पूर्ण करचे पासून अडथळो हाडनाका".

परत दुःखान पूर्ण तरेन बुडिले आपण्याले आवयक पोळोवनुं राम तिका सांत्वन करत म्हणालो "माका अनुमति दी माते अयोध्या नगरी सोडनुं वनांतु वच्चाक तुगेलि आनुमति दी. मेगेले प्राणचि शपथ घेवनुं सांगता तूवें बांदिल्लिो हो पाश सोडनुं मेगेले सौख्याखातिर शुभ संकल्प करनुं पुण्य कर्म आनि व्रतांचे पालन कर. हांवु मगेलें कर्तव्य पूर्ण करनुं परत अयोध्येक येता जे तरेन स्वर्गातल्यान वचुन ययाति परत स्वर्गांतु पावलो. ह्दयांतले सर्व दुःख समूळ उपटुन काडनुं दुःखापासून मुक्त ऊर. बापयले आज्ञेक अनुसरून वनवासांतु निवास करनुं हांवु परत अयोध्येंतु येवचो आसा. तूंवे सीतेन् लक्ष्मणान आनि सुमित्र आवयन राजाज्ञेचें पालन करचाक जाय हेंचि सनातन धर्माचें लक्षण जावनुं आसा. एकठांय केलिले सर्व वस्तु बाजून दवरनुं वनवासाक आवश्यक आसचे वस्तु एकत्रि करचाक जाय".

धर्मावयर आधारित आसचे आनि पूर्ण तरेन सांत्वन करचे शांत आनि धीर दिवचे रामाले शब्द आयकून तागेले आवयले मेलिले तरेन आशिल्ले शरीरांतु शुद्धि परत येवनुं ती रामाक

म्हणालि "जन्माक अयिले पासून लालन पालन करचें कर्म करनुं आनि तुगेले वयरचे प्रेम वात्सल्याक लागुन हांवु राजाले तरेन तुगेले मैत्रीक आनि सन्मानाक पात्र जावनुं आसून तुका वनवासाक वच्चाक अनुमति दिवचांतु मेगेलें मन खचता. तुगेले शिवाय हे जगांतु किंवा परलोकांतु अमृत प्राशन करचाक मेळळ्यारियी मेगें जीव तें कसलें आसतालें त्र विश्वाचे सवांले बरोबर जीवन जिवचे पेक्षा तुगेले बरोबर जीवन जिवचें माका जास्त श्रेयस्कर आसतालें". आवयले हे शब्द आयकून राम अस्वस्थ जालो जे तरेन माहूतांले प्रयत्नांक लागून एक व्हौड हस्ति अस्वस्थ जाता.

देकून धर्मान बंधिस्त जालिलो रामान दुःखान बेजार जालिले आवयक आनि असमाधानेन असंतुश्ट आशिल्ले लक्ष्मणाक उत्तर दिलें " लक्ष्मणा हांवु जाणताा मेगेले विशय आशिल्ले तुगलो मोग आनि तुगेलें शौर्य. पुण मेगेले उत्रंचो यथार्थ समजत नासतानां तु मेगेले आवयले तरेन मोगेले मन दुखयत आसा. धर्म अर्थ आनि काम हे संसारांतु धर्म फल प्राप्त करनुं दिवचाक सक्षम साधनं आसताचि जर तीं संसारांतु उपयोजनेंतु हाडिल्यान मनुष्याक पुत्र जन्म जालिल्यान मेळचें इन्द्रिय सुख दिताचि. जाणते मनुष्यान हांचो पुरस्कार करचें न्हंय कारण तें श्रेयस्कर किंवा धार्मिक आसना. जो संसारांतले सुखान प्रभावित जाता तो शत्रूक अवकाश दिता आनि संसारांतले सुखान जास्त आसक्त जावचें हे प्रशस्त आसचें ना. खंयचो मनुष्य स्वभावान क्रूर नासून गुरु आनि राजा जावनुं आशिल्ले आपण्याले बापयलें वचन तें रागान मोगान किंवा मूर्ख पणक लागून दिलिलें आसल्यारियी आपण्याले धार्मिक दाायित्व म्हण्णुं पूर्ण करचो ना ॐ देकून आमकां दोग्गांकयी आज्ञा करचाक आधिकाार आशिल्ले बापायलि आज्ञा पालन केले शिवाय गत्यंतर ना. तेचि आमगेले आनि कौसल्येलो हे संसारांतु आनि परलोकांतलो धर्मान रक्षक आसा. देकून तिणें तागेले बरोवर सुख दुःखांतु साथ दीत आसचाक जाय. तो तिगेलो पति असून सत्य वचनी आनि सत्याचे पालन करचो राज जावनुं आसून अपण्याले मोगाचे पुताक त्याग करचें पडलें तर तें सुद्धां करचाक तो निश्चयी आसा. आपण्याले पति मरण पाविल्ले तरेन तागेलो सहवास सोडनुं अयोध्येचे भायर मेगेलि आवय वचूं शकना. देकून माका वनवासाक वच्चाक अनुमति दी. केवल राज्याचे मोहाक लागून मेगेले यशस्वी जीवन हांवु त्याग करूं शकचो ना. हें जीवन क्षणिक आराता देकून क्षणिक सुखाखातिर हें राज्य हांवु स्वीकारचाक सिद्ध ना". हे तरेन आपण्यालाले निश्चित आभिप्राय व्यक्त करनुं आपाले आवयलि पदक्षिणा घालनुं रामन तिका नमस्कार केलो.

आवयक समजावनुं रामान परत लक्ष्माक उद्देशून सान्त्वन करत म्हळळें "तुगेले राग आनि दुःखावयर नियंत्रण दवरनुं लक्ष्मणा सत्यस्थितीचो स्वीकार धैर्यान कर. अनासक्त भावनेन युवराज पदाचे समरंभाचे निमित्तान हाडिले सर्व वस्तु परत कर. जो उत्साह आभिशेकाचे विशय दाखोवचांतु आयलो तोचि उत्साह आतां बापयलि आज्ञा पालन करत हांवे वनवासाक वत्ताना दाखय. जें मेगेले विषय आमगले आवयले मन घाबरलेंले आसा तें शांत जावचांतु काळजी घे. आवय सुमित्रेले मनांतुं जे दुःख आसा ते दुःखाचि माका कल्पना सुद्धां करचाक जायना. तांगेले मनाक त्रस जायत असलें कर्म मेगेले हातांतल्यान जाणून बुजून करचांतु आयल्लें उरत ताजो

माका उडगास ना. मगेले वनवासाक वचे निर्धारान सत्यप्रिय सत्यवचनी आनि सत्याचे पालन करचो राजाले मन निश्चिंत आसूं.जो पर्यन्त युवराजपदाचे अभिशेकाचो प्रश्नो आसा तो पर्यंत सर्वांलें मन अस्वस्थ निश्चित आसतालें. देकून माका तुरंत वनवासाक वच्चे आवश्यक आसा. हांवे वनवासाक गेले नंतर मेगेले आवयलें मन शांत जातालें आनि कैकेयी सुद्धां निश्चिन्त जावनु भरताक युवराज म्हण्णुं आभिशिक्त करूं शकतालि.

हांवे वनवासाक वच्चि घटना कैकेयीक आनि मन्थरेंकि निमित्त करनुं घडलि म्हण्णुं हांवु देवांक जवाबदार धरचो ना. कारण हांवु जाणतां कीं हातांतलें राज्य सोडनुं हांवे वनवासाक वच्चें हें सर्व मेगेले दैवाक लागूनचि घडत आसा. जर तशें नासल्यार माका वनवासांतु धाडचो विचार कैकेयीले मनांतु कशें येत आश्लिलो ऋ हांवे मेगेले तिन्नीं आवयले भितर केन्नांयी भेद दाखयिलो ना किंवा ते तिग्गांनि आमगेल्यांतु भेद दाखयिलो ना. देकून आतां जें घडत आसा तें सर्व मेगेले दैवाक लागून जायत आसा म्हण्णुं हांवु मानतां शिवाय अन्य कारणांक लागून न्हंय. अन्यथा सर्व समय शांत आनि सुसंकृत स्वभावान प्रतिसाद दिवचि आवय कैकेयी आतां रागान सामान्य प्राकृत स्त्रीतरेन राजाले मुखारि वागू शकता किंवा माका उद्देशून आप्रिय वचन उलोंवू शकता ऋ जेन्नां पूर्वसूचना आसनासताना एक घटना घडता तेन्नां समजचाक जाय कीं ती घटना आपण्याले दैवाक लागून घडत आसता शिवाय खांयचेयी अन्य कारणांक लागून न्हंय म्हण्णुं मनुष्याक स्वीकारले शिवाय गत्यन्तर आसना. देकून हांवु मानता कीं जे मोगेले विशय आनि मेगेले आवयले विशय घडत आसा तें सर्व आमगेले दैवाक लागूनचि घडत आसा. दैवाचो प्रतिकार कोण करूं शकता जेन्नां जें घडचें आसा ते घटनेचि पूर्वसूचना आसना पुण घडले नंतरचि ती घटना ध्यानांतु आनि समजचांतु येता ऋ सुखंदुःख भयंकोप प्राप्तिंहानि जन्मंमरण असले सर्व अनुभव एक मनुष्याले जीवनांतु येवचे ते सर्व मनश्याले दैवाक लागून संभवताचि. कठीण तप करचे ऋषीमुनींक सुद्धां दैवाचे प्रभावाक लागून अपण्याले स्वभाव आनि ज्ञानाचे विपरीत कर्म करताचि.जें कांय अनपेक्षित घडता तें निश्चितरूपान दैवाक लागूनचि आसता – “बुद्धिः प्रणीता येनेयं मनश्च सुसमाहितम् | तं न नार्हामि संक्लेष्टुं प्रव्रजिष्यामि मा चिरम् || कृतान्त एव सौमित्रे द्रश्टव्यो मत्प्रवासने | राज्यस्य च वितर्निस्य पुनरेव निवर्तते || कैकय्याः प्रतिपत्तिर्हि हथं स्यान्मम वेदने | यदि तस्या न भावोऽयं कृतान्तविहितो भवेत् || ... उग्रैर्वाक्यैरहं तस्या नान्यद् देवात् समर्थये || कथं प्रकृतिसम्पन्ना राजपुत्री तथागुणा | ब्रूयात् सा प्राकृतेव स्त्री मत्पीड्यं बर्तृसंन्निधौ || ... कश्च दैवेन सौमित्रे पुमान् | यस्य नु ग्रहणं किंचित् कर्मणोऽन्यत्र दृश्यते || सुखदुःखे भयक्रोधौ लाभलाभौ भवाभवौ | यस्य किञ्चित् तथाभूतं ननु दैवस्य कर्म तत् || ऋषयोऽप्युग्रतपसो दैवेनाभिप्रचोदिताः | उत्सृज्य नियमांस्तीव्रान् भ्रस्यन्ते काममन्युर्भिः ||”.

“मेगेले युवराज पदावयले आभिषेकाचे समारंभांतु विघ्न आयिल्यारियी हांवे मनावयर नियंत्रण दवरनुं ज्ञानाचे अवलंबन केलिल्यान हांवु निरुत्साह जालिलो ना. देकून तूं सद्धां मेगेले वगणूकीचो अनुसर करनुं अभिषेकाचे सर्व प्रक्रिया तुरंत समाप्त कर. जें पवित्र जल मेगेले अभिषेका खातिर हाडिल्लें जल मेगेले वनवासांतले सन्यास जीवनाचे पूर्व स्नानाखातिर वापरचांतु

येवूं. कारण तें पवित्र जलाचो उपयोग अन्य कर्मा खाातिर करचें अनुचित असताालें. लक्ष्मणा ऐश्वर्य हातांतल्यान सुटलें म्हण्णुं दुःख करनाका. जे पर्यंत मेगेलो विषय आसा माका राज्य मेळचो मोह नाशिल्यान हांवु वनवासाचो भोग जास्त श्रेयस्कर आसल्यारियी माका तांतूत कांयी फरक पडचो ना. उलट राजाक कैकेयीक दिलिले वचनांतल्यान मुक्त जावचाक एक संधि उपलब्ध जालि म्हण्णुं हांवु समधान भोगतां. कारण ते दोग्गंयी सुद्धां तांगेले दैवाचे प्रभावाक लागूनचि वागत आसाचि".

रामाले उत्र आयकून समाधान आनि आसमाधानाचे दुविधेंतु लक्ष्मणालें मन आशिल्यान तागेले कपाळावयर सुरकुत्यो उटले आनि तो मनांतले मनांतु महासर्पातरेन घुसपुसत उरलो. रागान डुरकाळ्यो सोडचे सिंहा तरेन किंवा अस्वस्थ हस्तीन सोंडी आनि मान हालोवचे तरेन हात मन हालयत लक्ष्मण रामाले दिशेन सरळ द्रिश्टी घालत नासताना म्हणालो "अकस्मात् तुगेले मनांतु धर्म ानि लोकप्रतिष्ठेचो प्रश्नो आयिलो दिसता. मनांतु कल्लोळ उठिल्ले शिवाय तुगेलो तसलो मनुष्य हे तरेन कशिं उलोवू शकता ऋ एक शण्ड अनि कंजूष मनुष्याले तरेन तुगेलो तसलो शूर क्षत्रिय दैवा विशय हे तरेन असहाय्य जावनुं कशिं उलोवू शकता ऋ निश्चयान मेगेले मनांतु आश्चर्य जायत आसा तुका राजा अनि कैकेयीले मनांतलि दुश्ट भावना कशीं जाणवना ऋ रामा कपट बुद्दीन वयर वयर शुद्द भावना दाखाोवचे जन तैं ओळखना ऋ जर कैकेयीन खरेंचि वर मागिलो आनि राजान खरेंचि तो वर दिलिलो आसल्यार तुगेलो युवराज पदाक नियुक्त करचो निर्णय घेवचें पयलें कोणिंयी कित्याक ते विषय उलयले नांचि ऋ जनांक किवा माका तुगेले व्यतिरिक्त दुसरे कोणींयै युवराज म्हाण्णुं अभिषिक्त जावचें मान्य जावचें ना. शिवाय तुगेले महान् विचार वर्तमान संदभांतु कोणांकयी आवडचे नांचि. मेगेले प्रतिकूल विचारांचे विशय माका क्षमा करचाक जाय.

"जाणचे आवश्यक आासा कीं राजा वासनेन प्रभावित जालिलो आसा. असले समय तू कैकेयील प्रभावा सकयल आशिल्ले राजालें वचन खंयचे तरेनें पूर्ण करचे विचारांतु आसा ऋ देकून तुगेले धर्म विशयचे विचार माका मान्य नांचि शिावय ते जनसामान्यांक सुद्धा मान्य जावचे नांचि.म्हणो मेगेलें निछित मत आसा. आवय बापाले रूपान आशिल्ले तुगले हे दोन शत्रूंलो विरोध कशीं करचो हो विचार करचाक जाय. जरी जें घडत आसा तें दैवाक लागून घडत आसा तरी ते घटनेचि उपेक्षा करचाक जाय. जो भित्रै किंवा वीर्यहीन आसता तोचि आपण्याले दैवा विशय उलयत आसता. जो शर वीर आसता तो केन्नांयी दैवा वुयर अवलंबून आसना. दैव अनि मनुष्यालो पुरुषार्थांतु आयज निर्णय जावूं. मेगेले शौर्याक लागून दैव आयज पराजित जावचें सर्व जन पोळोवूं ॐ एक माजलेले हस्ती तरेन हांवु दैवाक सरळ टक्कर दिवचों आसा. समस्त दिक्पाल आनि तीन लोकांचे आधिपति तुगेलो अभिषेक जावचांतु अडथळे हाडू शकचें नांचि तेन्ना राजा कशें हाडू शकतालो ऋ जे तुका वनवासांतु धाडचाक उतुक जालिले आसाचि तेचि वनवासाक वताले. हांवु राजालि इच्छा आनि आपण्याले पूताक राजा करचे कैकयीलें स्वप्न भंग करचो आसा.

“जे मेगेले विरुद्ध लढताले तांका मेगले`शौर्या मुखार तांगेलें दैव तांका मदत करचें ना. आनि अखेरीक वर्सान वर्स राज्य करनुं जेन्नां तूं तुगेलें राज्य सांभाळचाक चेरडूवांक दीवनुं वानप्रस्थाश्रमाक वतालो तेन्नां तुगेले चेरडूवं राज्य करताले. देकून राजा परंपरेक लागून तुका राज्य दिवचाक अनुकूल नासल्यार हांवु तुगेले वतीन राज्य सांभाळतालों. जर हें करत आसताना जर माकाा मरण आयलें तर तें मरण एक शूर मनुष्यालें मरण आसतालें. देकून तूंवें अभिषिक्त जावचाक सिद्ध जावचाक जाय. मेगेलो धनुष्य मेगेले खंद्यावयरचें भूषण म्हण्णुं हांवे दवरलो ना किंवा मगेलि तलवार कंबरेक शोभेक लागून वापरचांतु येना. ते शत्रूं वयर विजय प्राप्त करचे खातिर आसाचि. देकून सांग खंयचे शत्रूक नाश करचें आसा ?”

लक्ष्मणाले दुःख मिश्रित भक्तीचे शब्द आयकून दयाळू रामान तागेले दोळयांतले अश्रु पुसत म्हळळें “समजून घे लक्ष्मणा ॐ हांवु पितृसेवा आनि आज्ञा पालन करचांतु बांदिल्लो आसा कारण तोचि धर्मान घालनुं दिलिलो मार्ग जावनुं आसा हें मेगेलै निश्चित अभिप्राय जावनुं आसा”. हे संभाशण आयकत आशिल्ले कौसल्येक आतां खात्रि जालि कीं राम आपण्याले निर्धा रापसून अलिप्त जावचो ना. देकून खंयचे तरेन मेगेलो पूत बाजरांतु पडिल्ले धान्या वयर जीवन जगूं शकतालो ऋ राज महलांतले पौष्टिक अन्न खावचो मेगेलो पूत आतां वनांतले कंदमूल खाावनुं कशिं जगतालो ऋ म्हण्णुं अश्रून भरिले दोळयान ती विचार करत रामाक उद्देशून म्हणालि “हांवु तुकाा अजून बांदून दावरचें ना. देकून जो मार्ग तूंवे स्वीकारला ते मार्गावयर तूं निस्चिंत मनान वच. मेगेलें दुःख तेन्नांचि शांत जातालें जेन्नां तूं परत अयोध्येक येतालो. निश्चित दैवाचि गति समजचाक कठीण आसा ॐ चल तू वनवासांतु आनि सूखरूपान परत यो. तुगेले प्रवासांतु मेळचे सर्व क्षेत्रंतले देवथानांतले देवगण तुगेले सौख्य साधूं. तुका विश्वामित्रादि ऋषींले कडचान प्राप्त जालिलीं शस्त्र संरक्षण करूं. आवय बापयलि सेवा करनुं प्राप्त जालिलें पुण्य फळाक येवूं. संसारांतले चेतन अचेतन मनुष्य पशु पक्षी वन वनस्पति नदी आनि पर्वत तुका साथ दिवूं. स्रिश्टींतले देव गन्धर्व यक्ष किन्नर तुगेले मदतीक येवूं”. हे तरेन रामालें सौख्य चिंतून दोळयांतल्यान अश्रू काडत ताका आशीर्वाद दीवनुं ब्राह्मणां कडचान यज्ञ याग करनुं घेवनुं कौसल्येन रामाक वनवासांतु वच्चाक अनुमति दिलि.

000000

अध्याय 4

आवय कौसल्येलो आशीर्वाद घेवनुं जेन्नां राम आपण्याले महलांतु आयलो तेन्नां सीता देवांलि पूजा करचांतु मग्न आश्लियान हे सर्व घटना पासून ती अलिप्त आसून केवल रामालि प्रतीक्षा आतुरतायेन करत आशिल्ली. पुण रामाले तोंडावयर आल्लिें दुःख मिश्रित काळजी पोळोवनुं तीणें दचकून विचारलें “प्रभू हें हांवु कसलें पळयत आसाऋ अभिशषेकाचो शुभ महूर्त लार्गीचि आयिलो आसा आनि तुगले तोंडावायर ही कसली दुःखाचि छाया ऋ खंय आसाचि

तुमगेले अंगरक्षक आनि मंगल स्तुति करचे गायक जन ऋह जेन्नां तुमगेले अभिषेकाचो सर्व कार्यक्रम सुरळीत पूर्ण जायत आसा तेन्नां तुमकां आनन्द जाय नासताना ही कसलि चिंता तुमगेले तोंडावयर ?”

रामान एक क्षण सुद्धां विलंब करत नासताना सीतेक सर्व वृत्तांत सविस्तर सांगत म्हळळें “मेगेले बापयन आयज भरताक युवराज पदावयर अभिषिक्त करचें आनि माका वनवासांतु धाडचि आज्ञा केलिली आसा. देकून तुगेलि रजा घेवचाक हांवु आयिलो आसा. लक्ष्यांतु दवर सत्तेंतु आशिल्ले मनुष्यांक आपण्याले उपस्थितींतु अन्य पुरुषालि स्तुति केलिलि आवडना. देकून म्गेगेले अनुपस्थितींतु भरताले मुखार मेगेलि स्तुति करचें उचित जावचें ना. पयलें युवराज पदावयर आनि मागिर राजा म्हण्णुं अभिषिक्त जावचो आशिल्यान तूवें मेगेले अनुपस्थितींतु तागेले आश्रय सकयल जीवचें आसा आनि मेगेले अनुपस्थितींतु राजा दशरथ सर्व आवय आनि अन्य म्हाल्गडयांक यथायोग्य सन्मान दीवनुं आज्ञापालन करचें आनि शास्त्रबद्ध व्रतांचे आचरण करचें हें तुगेलें कर्तव्य आसतालें. भरत शत्रुघ्नांक भावा तरेन वागणूक दिवनुं भरताले विशय अनादर दाखोवचो न्हंय़ कारण तो राज्याचो राज जावचो आसा आनि अनादर अप्रिय आसतालो. तूं सर्वांक जे प्रिय आसातालें तें करनुं जीवन करचाक जाय़ हेंचि तुका माका सांगचें आसा”.

आपण्याक सांत्वनाचे शब्द अयकोवचें सोडनुं ज्ञानाचे शब्द आयकुवचें पोळोवनुं रामावयर अतोनात् प्रेम आनि भक्ति करचे सीतेलें मन उद्विग्न आनि आश्चर्य जावनुं तिणें म्हळळें “एक सामान्य स्त्रीक उपदेश दिलिले तरेन हो कसलो उपदेश तुमिं माका दीत आसाचि ऋह तुमगेले तसले ज्ञानीक आनि मेगेले तसले सुसंकृत स्त्रीक असलो उपदेश शोभचो ना. कारण साधारणतः दर एक मनुष्य आपण्याले पुण्य कर्मांक लागून संसारांतु आपण्यालें भाग्य आनुभवत आसता. आवय बापय किंवा खंयचोयी आप्तबांधव आश्रय स्वरूप आसू शकनांचि. केवल एक स्त्री मात्र आपण्याले पतीले भाग्याचि सहचारिणी आसता. बापय किंवा आपत्य़ स्वतः किंवा आवय किंवा सखीजन एक स्त्रीक आश्रय दिवूं शकताानि. हे संसरांतु केवन पति एक स्त्रीलो आश्रय आसू शकता - “आर्यपुत्र पिता माता भ्राता पुत्रस्तथा स्नूषा | स्वानि पुण्यानि भुञ्जानाः स्वं स्वं भाग्यमपासते || भर्तुर्भाग्यं तु नाथैका प्राप्नोति पुरुषर्षभ | अतश्चैवाहमादिष्टा वने वास्तव्यमित्यपि || न पिता नात्मजो वाऽऽत्मा न माता न सखीजनः | इह प्रेत्य च नारीणां पतिरेको गतिः सदा ||”. देकून तुमगेले बरोबर हांवे वनवासांतु सहचर जावचें अपेक्षित आनि उचित आसता. जर तुमकां क्षणान क्षण वनांतु रानांतु कांटे आनि फात्तरावयर चलत वच्चें पडतालें तर ते तरेन चलचे माका सुद्धां अनिर्वाय आसतालें. देकून सर्वांलो राग रोष विसरनुं माका तुमगेले वरोवर वनवासांतु व्हरचें योयचि आसतालें. राजवाड्यांतु राबचें किंवा आकाशांतु विमानांतु फिरचे पेक्षां पतीले आश्रयांतु वनांतु उरचें जास्त श्रेयस्कर आसता म्हण्णुं माका आवय बापयन शिकयलें आसा. देकून माका कोणिंयी अन्य जनांनि शिकोवचे आवश्यक ना. राजवाडयांतले किंवा तीन लेकांतले सुख सोडनुं व्रतांचे आचरण आनि तुमगेलि सेवा करचे खातिर वन वनस्पतीन् फलफुलांनि म्होवाचे सुवासान सुगंधित आसचे वनवासांतु हांवु निश्चित येतालें. हांतूत कसलोयी

बदल जावचो ना. माका विश्वास आसा कीं हांवु नगरांतु आसू किंवा वनांतु आसूं तुमिं मेगेली रक्षा करचाक सक्षम आसाचि. हांवु दोन पावलानि मुखारि चलतालिं आनि तुमि जेवले नंतर जेवतालिं. तुमगेले सहवासांतु नदींतु स्नान करतालिं तुमगेले सग्वासांतु सहस्र वर्स न्हंय़ तर शत सहस्र वर्स सुखान जीवन जीवतालिं. तुमगेले अनुपस्थितींतु सर्व सुखांचो माका रस ना. हांवु वनवसातु आसताना मेगेले कारण तुमकां कसलोयी त्रस जावचो ना".

पुण रामाक वनवासांतले कठीण प्रसंगाचो अनुभव आशिल्यान ताका सीतेलि वीनंति सहसा मान्य जावचि तसलि नाशिल्लि. देकून तिका उद्देशून ताणें म्हळळें "सीते तूं एक श्रेष्ठ कुळांतु जन्माक आयिले आसून जें तू उलयता तांतूत कसलेयी दोन मत आसूं शकनांचि. पुण तूंवे धर्म आचरणेंतु हांगा आसूनचि केल्यारि मेगेले मनाक समाधान जस्त जायत आशिल्लें. देकून मेगेले शब्द ध्यान दीवनुं आयक. वनवासांतु जीवन करचे मनुष्याक अनेक संकटांक तोंड दिवचें पडता. देकून वनवासांतु येवचो विचार मनांतल्यान समूळ काड. तूंवे आयल्यार माका त्रस जातालो म्हण्णुं न्हंय़ तर तुगेलो सौख्याचो विचार करनूंचि हांवु उलयत आसा. थंय कसलेंयी सुख ना़ उलट थंय नित्य निरंतर दुःखाचे क्षण पोळोवचे पडताचि. मनुष्याक व्रताचे आनि धर्माचे आचरण आर्पआपण्याले शक्त्यानुसर करचाक जाय़ वल्कल न्हेसून मथ्यावयले केसांचो जटा करचें आथ्वश्यक ना. देवांक आनि पितृंक दर दीस पूजा करनुं घर आयिले अतिथींक सन्मानान सत्कार करचो होचि मनुष्याले यथायोग्य धर्म जावनुं आसता. वनवासा खडतर आशिल्यान हें सव करचें सर्वा साधरण साध्य जायना. थंयचे वातवरण गरम थंडीऩ वत पावसान,त्रसदायक आशिल्यान योग्यरीतीन कर्म करचें आसता".

हे तरेन रामान परत परत सांगल्यारियी सीते तसले साध्वीलें मनाक तें पटलें ना. उलट पूर्णतरेन असमाधानी जावनुं ती म्हणालि़ "वनवसांतले कठीण प्रसंग जे तुमि सांगताचि ते वास्तविक संकटाचे रूपान येवचे शुभ अवकाश आसताचि. ते सर्व संकट तुमकां पोळोवनुं भीतीन दूर धांवताले. मेगेल आवय बापयले आदेअशानुसार हांवे तुमगेले बरोबर येवचांतूचि श्रेय आसता. हांवु तुमगेलि थर्मपत्नि आशिल्यान तुमकां पतिधर्म सोडनुं वनवासांतु एकल्याकचि वच्चें शक्य आसचें ना. वास्तवांतु जेन्नां हांवु तुगलेले सहवासाम्तु आसताा तेन्नां माका इन्द्रापासून सुद्धां भय आसचें ना. तुमींचि एक स्त्री पुरुषाले सहवासा शिवय स्वतन्त्र आसूं शकना़ हें तुमींचि पयले पासून मेगेले ध्यानांतु हाडनुं दिलिलें आसा. शिवाय मेगेले जीवनांतु ज्योतिर्षीनि वनवास आसा म्हण्णुं माका ल्हान आसतानाचि सांगिल्लें आसा. वनवास आनुभवचो क्षण निश्चित रूपान आतां आयिलो आसा. हांवु जाणताा कीं वनवासांतु अनेक कश्ट अनुभवचे पडता आनि इन्द्रियावयर संयम आशिल्ले स्त्रीक तें अशक्य ना. देकून तुमगेले सहवासांतु थाडो काळ माका वनवासंतु आनुभवचो अवकाश मेळत आसा हें मेगेलें भाग्यचि म्हण्णुं हांवु मानता. देकून हांवु वनवासाक वच्चो क्षण आतुरतायेन पळयत आसा. मेगेले पति बरोबर वनवासांतु गेलिल्यान मेगेल्यांतु कसलेयी कमिं आसल्यार ते भरनुं प्राप्त जाताले़ कारण पति होचि सवांतु श्रेष्ठ आश्रय आनि पूजनीय आसता. मरणोत्तर जीवनंतु सुद्धां पत्नीक पति पासून वियोग आसचो न्हंय. जगांतु माका मेगेले पतीपासून दूर कोणिंयी दचरू शकचे नांचि.देकून माका तुमी वनवासांतु

व्हरचाक जाय. अन्यथा तुमि वनवासाक गेल्ले नंतर हांवु वीश घेवनुं जीव दिवचें आसा़ हें निश्चित आसा.

"माका सांगका मेगेले आवय बापयन तुमकां जांवय म्हण्णूं स्वीकारनुं पुरुषाले आकारांतली एक स्त्रीक तर मेळयिलें नांमू ऋ जर माका तुमगेले बरोबर घेवनुं गेलिले ना़ तर शक्तीन आनि शौर्यान तुमी तेजवंत आसल्यारियी तुमीं तेजहीन म्हण्णुं जनसमान्य उलयताले़ जें माका अत्यम्त असह्र असतालें. देकुन खंयचे कारणांक लागून तुमिं माका येवचाक दीनांचि ऋ हांवु पुरातन काळांतलि सावित्री तरेन पतिव्रता आसून अन्य कोणांले वयर द्रिश्टी घालूं शकना. हांवु तुमगेले बरोबर येबचें आसा़ करण बाल्यावस्थेंतु लग्न केलिले माका तुमिं कशीं दुसर्याल`आश्रया सकयल दिवूं शकताचि ऋ वनवासांतु आसताना तुमी सांगिल्ले थंय हांवु निदता़ दिलिलें ते न्हेसतां दिलिलें तं खाता. हांवु कोणांलोयी उडगास काडचि ना. तुमगेले सहवासंतु हांवु स्वर्गसख आनुभवतालें. तुमगेले शिवाय सर्व माका नरक जशें आसतालें. कारण चौदा वर्स तुमगेले शिवाय कशें जीवित आसूं ?"

सीतेलले दुःख समजून घेवनुं राम म्हणालो "सत्य उलयतां तुगेले विना माका अन्य सुख केन्नांयी आसचें ना. किंवा माका खांयचेयी दिशेंतल्यान भय ना. तुगेले रक्षण करचाक हांवु सक्षम आसल्यारियी तुगेले मन जाणिल्लें नाशिल्यान हांवे तुका वनवासांतु येवचे विशय नकार दिलो. आतां तूं मेगेले बरोबर वनवासांतु येवचाक तयार आशिल्यान तुका सोडनुं वच्चें माका साध्य जावचें ना. आवय बापयलि आज्ञा पालन करचें हें मेगेलें आद्य कर्तव्य आसून ते आज्ञेचो पालन ना करचें हें निश्चित मरण आसा. जीवनांतु आवय बापय आनि गुरूली सेवा हेचि तीन लोक़ तीन धर्म़ संसारांतले ऐश्वय आनि इन्द्रियांचे सुख पेक्षां श्रेष्ठ कर्म जावनुं आसताचि. सीते तूंवे आमगेले आनि तुगेले कूळाक शोभचे तसलो योग्य आनि अनुरूप निर्णय घेतिल्लो आसा. देकून वनचासांतु वच्चाक आवश्यक आसिल्ले सर्व वस्तु सामग्री घेवनुं वच्चक सुरु कर. जे वस्तु सामग्री अनावस्यक आसताचि ते सर्व दान धर्म करनुं वांटून काड. जे आभरण अनावश्यक आसताचि ते तुगले दास दासींक दी". अपण्याले वीनंती मान्य आनि इच्छा पूर्ण जालिल्यान आनंद पाविल्ली सीता तक्षण आपयाले वस्तु सामग्री आनि आभरणांचे दान धर्म केले.

राम आनि सीते मदलो हो संवाद आनि निर्णय आयकून लक्ष्मण दुःखान तडफडत रामाले दोन्नीं पाय कवटाळनुं म्हाणालो़ "जर तुमगेले वनवासाक वच्चें निर्णय जालिलें आसल्यार हांवु तुमगलें पयलें़ तुमगेले मुखारि चलत आसतालों. हांवु उपस्थित आशिल्यान तुमका वनांतु निश्चिंत निवास करचें साध्य जातालें. तुमगेले शिवाय माका स्वर्गांतु वच्चें ना किंवा तीन लोकांचे अधिपत्य किंवा दैवी जीवन प्राप्त जावचि इच्छा ना. पयलें तुगेले बरोबर राना वनांतु हांवे येवचांतु कसलेयीं बन्धन नाशिल्लें तर आतां कित्याक आक्षेप आसता ऋ मेगेले वयर बन्थन घालिल्चे कारण माका निश्चित सांगचाक जाय".

लक्ष्मणाले हे आपुलकीचे शब्द अयकून राम नरम जालो अनि मोगान लक्ष्मणाक दोन्नी हातांनि उभें करनुं सांगलें "मेगेले प्रति अतोनत प्रेम् धर्माविशिय आदर् सन्मार्गाचे विशिय निष्ठा् मेगेले वयर प्राणापेक्ष जास्त प्रेम् मेगेले विचारांक अनुरूप् मेगेले यशाचे प्रतिरूप आनि सखा तूं आसून निश्चि सीता आनि मेगेले बरोबर वनांतु येवचाक उत्सुक जालिलो आसा. पुण आमगेले अनुपस्थितीतु माता कौसल्या आनि सुमित्रेली काळजी कोण घेताले ऋ आमगेले बापय कामोत्पीडेन बन्धित आसा. कौसल्येक राज्य प्राप्त जालिल्यान ती माता कौसल्या आनि सुमित्रेली विशिय प्रतिकूल आसून आदर दाखोवचि ना. भरत राजा जालिल्यान लक्ष्य घालचो ना. देकून तूंवे हांगाचि ऊरनुं तांगेलि काळजी घेवचि जस्त प्रशस्त आसताालें. हे तरेन आवय बापयलि सेवा कल्यार पुण्य मेळताले. मेगेले खातीर जर तूं वनवासाक आयलो तर तू अमगेले आवयंक सुखापासून वंचित दवरतालो".

लक्ष्मणाक रामालो युक्तिवाद पटलो ना. तो रामाक म्हाणालो "रामा् हांवु तुगेले विचारांक सहमत ना. कारण नित्य तुगलो आदर्श मुखार दावरचो भरत अपण्यालो आदर तांका दीवनुं तांगेलि काळजी निश्चित घेतालो. जर तागेले आवयले स्वभावाक लागून जर तार्णे गैरवर्तणूक केलि तर हांवु परत येवनुं तागेलो पूर्णतरेन नाश करतालों.आनि माता कौसल्या सुमित्रेक कसलोयी अपाय जावचाक दिवचो ना. देकून माका तुगेले बरोवर येवचाक आनुज्ञा दी. तांतूत अधर्म असलें कांयी ना. तशें केलिल्यान तुगेले कार्य आनि मेगलि इच्छा पूर्ण जातालि. हांवु तुमका मार्ग दाखयत मुखारि वचत आसतालों. दर दिवस तुमगेले खातीर फल् कन्दमूल खावाचाक घेवनुं येतालों. तुमि जागे आसताना् निदले आसाताना् आराम करताना हांवु तुमगेले खतिर हांवु जगरूक आसून र्सकार्य करत आसताा. तूं सीतेले बरोवर सुखान उर". हे तरेन कळकळीन वीनंति करचे लक्ष्मणाक नाकारचें रामाक शक्य जालें ना. देकून तागोलि मागणी स्वीकारनुं ताका म्हालगड्यांक आनि सार्वक भेटून तांगेलो आशीर्वाद घेवनुं येवचाक सांगलें आनि येताना जे दिव्यास्त्र ताका प्राप्त जालिले आसाचि ते सर्व घेवनुं यवचाक सांगलें.

वनवासांतु संन्यासी तरेन जीवन जगचें आशिल्यान रामान आपण्याले सर्व ऐश्वयाचे त्याग करनुं ऋषीमुनी् गोरगरीब जनांक दान रूपान समर्पण केलें. रामान वनवासाक वच्चि खबर उज्यातरेन पसरिल्यान् मनान अस्वस्थ आनि दुःखान प्रभावित जालिले जर्नसामान्य अघटित घटने विशिय चर्चा करत आशिल्ले. जो राम रथांतु बसून मागशीं मुखार अंगरक्षक. हस्ति घोडे आसताले तोचि राम आयज सीता आनि लक्ष्मणा बरोबर चमकुवचें पोळापवनुं जनसामन्य प्रक्षुब्ध जलिले. जे जनांक सीतेलें दर्शन जावचें शक्य नाशिल्लें तेचि आयज सरल द्रिश्टी दीवनुं तिका पळयत आशिल्ले. बदलेलि परिस्थिती पेळोवनुं जनांतु असंतोष पसरलो आनि जन म्हणचाक लागले कीं जर लक्ष्मण रामाले बरोबर वनवासाक वचत आसा तर ते सुद्धां वनवासाक वच्चाक तयार आसाचि. कैकेयी प्रजा नाशिल्ले आयोध्येचे राज्य सांभळूं. आनि रामान वास्तव्य केलिलें अरण्य सुद्धां महान् नगरीन्तु बदल जावू.रामान वास्तव्य केलिलो प्रदेश सुपीक जावुं कैकेयीले राज्यांतु दुष्काळ येवूं .रामाले राज्य रानांतु आसल्तारियी आमिं थंय सुखान संसार बसयताले. हे तरेन वेर्गवेगळे तरेन उलोचे प्रक्षुब्ध जालिले जनसमुदायांतल्यान

वाट काडत वनवासाक वच्चें पयलें राम राजा दशरथालि अखेरचि भेट घेवचाक कैकेयीले महलाक पावलो.

रामन कैकेयीले महलांतु आयले की ताका अमात्य सुमंत तोंड सकयन घालनुं अनिश्चित मनस्थतींतु आशिल्लें दिसलें. पुण खंयचेयि तरेन प्रभावित जायनासताना निश्चिंत मनान आपूण राजाक भेटचाक आयिलो आसा म्हण्णुं सूचित करचाक सुमंताक सूचित करचाक सांगलें. सूर्याक पृथ्वीन झंकिल्ले तरेन् किंवा जळचे उज्यावर गोबरान झंकिल्ले तरेन् किंवा उदाक नाशिल्लें तळें तरेन लांब सुस्कारो सोडत अस्वस्थ आशिल्लो राजा दिसलो. सुमंतान राजाक वाकून नमस्कार करनुं रामान आयिलें आनि तागेलि भेट घेवचि इच्छा दाखयिली विशय निरूपण करत म्हळ्ळें "आपण्यालें एश्वर्य आनि सर्व वस्तु सामग्री ऋर्षीमुनींक आनि गोर्रगरीबांक दान दीवनुं आपण्याले आप्त-बांधव् सर्गेसोयर्यांक भेटून राम तुमगेले आज्ञानुसार वनचासांतु वच्चाक तयार जावनुं तुमगेलि भेट घेवचाक आयिल्लो आसा". आपण्याले सर्व पत्नींलें उपस्थितींतु रामाक भेटचें आसा म्हण्णुं सुमंताक राजान आपण्याले सावकाश अवाजांतु सांगून तांका हाडचाक सांगलें.

जेन्नां कैकेयीले महलांतु दोळे रडनुं तांबूस रंगाचे जालिले कौसल्या सुमित्रे बरोबर आयलि तेन्नां राम् सीता आनि लक्ष्मणांनि बापयक आनि तिन्नी आवयंक नमस्कार करनुं राजाले मुखारि आयले. तांका पोळोवनुं अश्रून भरिले दोळयान दशरथ तांगले दिशेन धांवलो पुण आंगांतु शक्ति नाशिल्यान थंयींचि कोसळलो. राम लक्ष्मणांनि बापायक मुखार येवनुं सावरलें. आनि राजाक सवकाश् सावकास आधार दीत एक पलंगावयर निदयलें. हें दृश्य पोळोवनु महलांतले सर्व स्त्री जन व्होडान अश्रु गळयत रडचक लागले. थोडे क्षण नंतर दुंखान तडफडचे राजाक शुद्धि परत आयिलि पोळोवनुं रामान आपण्याले मृदु अवाजान सांत्वन करत राजाक म्हळ्ळें "राजन् तुमगेले आज्ञानुसार हांवु आयज वनवासांतु वचत आसा. मेगेले बरोबर सीता आनि लक्ष्मण येत आसून तुमिं सर्व दुःख त्याग करनुं तांका मेगेले बरोबर घेवनुं वच्चाक परवानगी दीवका". राजा दशरथान आसहाय्य जावनुं म्हळ्ळें "रामा कैकेयीक दिलिले वराक लागून हांवु पूर्ण तरेन मोहांतु पडिलों आसा. माका तक्षण बंधनांतु घेवनुं तू आयोध्येचे राज्याचे अधिपत्य स्वीकार कर".

रामान बापयले दोन्नी हात हातांतु घेतले आनी म्हळ्ळें "राजन् तूं सर्व विश्वाचो चक्रवर्ती जावनुं अजून सहस्र वर्स राज्य करचा जाय. राज्याचि अभिलाशा नाश्लियान माका वनवासांतु निवास करचाक कासलोयी संकोच जावचो ना. चौदा वर्स वनवासांतु जीवन करनुं परत हांवु तुमगेले परत सेवेक निश्चित हांवु आसतालों.पिता परमात्मातरेन पूज्य आसता देकून बापयलि आज्ञा देवाज्ञा म्हण्णुं माननुं मेगेलें कर्तव्य करत आसून चौदा वर्स सोंपलि की तुमिं परत माका तुमगेले सेवेंतु आशिल्लें पळयताले. देकून तुमिं दुःख करचें न्हय. राज्य भरताक दीवचें आनि हांवे वनवासाक वच्चें सर्वा खातिर श्रेयस्कर आसतालें. तुमिं कैकेयीक दिलिले वचन सत्य जावू. माका राज्य करचांतु तितलो रस आसचो ना जितलो रस बपालि आज्ञेचें पालन करचांतु

आसतालो. मेगेले विशय आशिल्ले दुःख पूर्णतरेन नाश जावू. रानांतलि फलं आमि मूळ खावनुं आनी नदी पर्वतांचे दर्शन घवनुं आमगेले चौदा वर्सांचे जीवन सोंपतालिं. तुमी तुमगेले स्वस्थ्याचि दखल घेवचाक जाय़".

रामाले शब्द आयकून दुःखान तडफडचो राज दशरथ रामाले द्रिश्टीक द्रिश्टी दीत नासताना कुरवाळत आसातानाचि शुद्धि गेकिाकयान थर्यीचि कोसळलो.राजाले तीन पत्नींक सोडानु राज महलाम्तले सर्व स्त्री आक्रोश करत रडचाक लागले. असहाय स्थितींतु राजान हात चोळत़ दांत वौट खात दोळ्यातल्यान अश्रू व्हांवचें पोळोवनुं सुमित्रेन संतप्त जावनुं थोडे कठीन शब्द उलयल्यार कदाचित् रामाक वनवासाक वच्चे पासून कैकेयी परावृत्त करतालि म्हण्णूं येवजून म्हणालि़ "देवी तूं आमगेलो पति राजा दशरथाले मरणाक आनि कुळाचे नाशाचे कारणरूपान तूं वागत आसा. ताका दूख दीव नाका़ जो एक सहस्र चेरडूंवा पेक्षा जास्त श्रेष्ठ आसता. परंपरेक लागून राजाले नंतर तागेले चेरदूवांकचि राज्य आर्पआपण्याले वयाक अनुरूप प्राप्त जाता. तूं ते परंपरेचि अवहेलना आनि अपमान करत आसा. भरताक राजा जावचें आसल्यार तो राजा जावूं. आमि खंय राम वतालो थंय तागेले मागशीं वताले़. सर्व आर्प्त बांधवांक दूर करनुं तुका कसलें सूख मेळतालें ऋ तूं आचारभ्रश्ट जावनुं जें कांय करत आसा ताका लागून ही धर्तरी कित्याक दुभंग जायना ऋ कोण आंब्याचे झाडं कापून नीमवक्षांचि लागवड करताले ऋ करण नीम वृक्ष केन्नांयी गोड फल दिवचे नांचि़ जरी ते झडावयर दूधाचो अभिषेक केलो ॐ खारैंचि तुगेलो स्वभाव तुगेले आवयले स्वभावा तरने आसा. देकून म्हणचांतु येता कीं म्हौंव नीम वृक्षाचे पानांतल्यान केन्नांयी गळचो ना !

आमिं तुगेले आवयले दुश्ट स्वभवा निशय आयकल्लें आसा. तुगेले बापय केकय देशाचे राजाक वर प्राप्त जालिल्यान जीर्वजंतु पर्क्षिप्राणींनि आर्पआपण्याले भाशेंतु उलोवचें समजतालें म्हण्णुं सांगचांतु येतालें. एक समय जेन्नां दोन पक्षी आर्पआपसांतु उलयताना तें सभाशण आयकून तुमगेलो बापय हासलो. राजान हासचें पोळोवनूं आवयक तिका पोळोवनुं तो हासता म्हण्णुं समजून राग आयलो आनि ते हासू मागशीचें रहस्य सांगचाक आग्रह धरलो. पुण बापयन सांगत नासताना वर दिलिले ऋषीक ते विशय निवेदन केलें. ऋषीन निष्ठेन सांगलें कीं पत्नीन जाय जाल्यार घर सोडनुं वचूं किंव मरण पांवूं पुण रहस्य सांगचाक परवानगी दिलि नां़ राजान तो आदेश स्वीकारनुं तुगेले आवलयलो शब्द आयकलो ना आनि ताजे नंतर कुबेरा तरेन तो सुखान राज्य करत उरालो. तुगेले आवयले तरेन तूं वायट मार्गावयर चलत राजालो अंत पळयत आसा.सर्व साधारण सांगचांतु येता कीं पूत बापयले गुण घेता पुण धुवेक आवयले गुण येताचि. ते सत्यचि आसचाक जाय. तुगेले आवयले तरेन वर्तणूक करनाका. राजा दशरथान सांगिल्ले तरेन वागून प्रजेचे हिताचो विचार कर. दुश्ट जनांले शब्द आयकून राजाले इच्छेचो विरुद्ध कर्म कर नाका. राजा तुगेलो शब्द मोडचो ना. दानशूऱ शुऱ वीर राम अयोध्योचो राजा जावूं. जर राम वनवासांतु गेलो तर तुका अनर्थाक तोंड दिवचें पडतालें.रामा राजा जावू तुका तागेले कडचान जितलो सन्मान मेळता तितलो स्न्मान अन्य कोणियी दिवचे

नांचि.ताणे राज्य सांभाळचे जवाबदारी घेतले कीं राजाक वनप्रस्थाश्रम स्वीकारचें सुलभ जातालें".

हे तरेन दोन हात जोडनुं सुमित्रेन कैकेयीक वीनन्ति केलि. पुण कैकेयीन प्रत्युत्तर दिलें ना किंवा आपण्याले तोंडावयले भाव किंवा विचार सुद्धां बदलले ना. तें पोळोवनुं राजान सुमन्ताक आपोवनुं रामाले प्रवासाचि सर्व तयारि करचाक सांगलें. रामाले बरोवर सर्व तरेचि संपत्ती ऐश्वर्य सुख साधन संपत्ति सैन्य इत्यादि धाडानुं दिवचाक सांगलें जाका लागून जे तरेन भरताक आयोध्येंतु सुख मेळतालें ते तरेन राम सुद्धा वनवासांतु सुखान जीवन करूं शकतालो. जेन्नां दशरथ राजान हे तरेन आदेश दीलो तेन्नां कैकेयीले तोंड सुखें पडलें छातींतु भीतीचो स्पर्श जालो. दशरथाक ती म्हणालि "भरताक सर्व ऐश्वर्य लुबाडनुं सोडिल्लें सुख समाधान नाशिल्लें राज्य मान्य जावचें ना". कैकेयलि हे क्रूर शब्द आयकून दशरथ रागान म्हणालो "अप्रिय कर्म करचो भार मेगेले वयर घालनुं आता दुश्ट बुद्धीचि तूं स्त्री माका मेगेले मनाक पटचें कर्म करताना कित्याक आडयता ? जेन्नां रामाक वनवासांतु धाड म्हण्णुं सांगताना ताका खंयचे तरेन धाडचाक जाय म्हण्णुं तूवें सांगलें ना ?" कैकेयीन दशरथाले शब्द आयकून रागान म्हळें "जे तरेन पयलें राजा सागरान आपण्याले पूतक असमंजाक धाडिल्लै ते तरेन कासलीयी मदत दीत नासतामा रामाक वनवासाक धाडचाक जाय". हें आयकून दशरथाक कीळस येवनुं तो म्हाणालो "तुका लाज येवचाक जाय आशिल्ली कीं तु हे शब्द एक गांवडळ असंस्कृत स्त्रीले तरेन उच्छार करत आसा". थंय आसिल्ले सर्वांक सुद्धां कैकेयीलि वागणूक पोळोवनुं तिरस्कार तिगेले विशय दिसचाक लागलो. पुण ताका लागून तिगेले मनावयर मात्र कसलोयी परिणाम जालो ना.

तेन्नां दरबारांताले एक मान्यवर मंत्री सिद्धार्थान कैकेयीले निदर्शनाक हाडलें कीं "राजा सागरालो पूत असमंज क्रूर आसून प्रजेक छळतालो. देकून राजान ताका देशांतराक धाडिल्लें. पुण रामान कसलें पाप केलिलें आसा ? वास्तविक तागेल्यातु कसलेयी अवगुण नांचि. जर तुका कसलोयी अवगुण दिसलो तर तो आमकां दाखय.तागेल्यांतु दोषा दिसचो तितलेंचि कठीण असा जितले पूर्णिमेचे चन्द्रांतु दोष सोदचें. देकून रामांतु दोष सोदनुं ताका वनवासांतु धाडचें हें सर्व धर्म नियमांचे विपरीत आसा. देकून रामाकडचान ऐश्वयाचे अपहरण करचें इन्द्रालें ऐश्वर्य अपहरण केलिले तरनि तें अयोग्य आनि घृणास्पद आसतालें.शिवाय प्रजोले विरोध येवचे पासून काळजी घेवचें आवश्यक आसतालें".

तेन्नां दशरथ राजान कैकेयीक उद्देशुन म्हळें "तुका हो उपदेश मानवालो ना ? तूंवे अयोग्य मार्ग स्वीकारनुं मेगेले हित ध्यानांतु घेतलें ना . किंबहुना तुगोले वागणूक धर्मा पासून दूर आसून श्रेयस्कर ना. देकून राज्य राज्याचे सर्व सुख त्याग करनुं हांवु सुद्धां रामाले मागशीं वनांतु वतां. तू भरताक राजा करनुं अयोध्येंतु राज्य कर".

00000

अध्याय 5

जें जें घडत आसा तें सर्व पोळोवनुं अस्वस्थ जालिले रामान नम्रतायेन दशरथाक सांगलें "राजन् सर्व धन् सपत्ती त्याग केलिले माका सैन्य आनि ऐश्वर्याचें आडंबर कसले उपयोगाचें ? हस्ती सोडिल्ले मनुष्याक हस्तिदंताचो कसलो उपयोग आसतालो ? ते सर्व हांगाचि उरूं. हांगाचि भरताक उपयोजनेंतु येवनुं शोभतालें वनवासांतु न्हंय. कैकेयीले दासींक सांगुन आमगेले खातीर वनवासांतु शोभे वृक्षाचे साल्लान तयार केलिलीं वस्त्रं हाडचाक सांगचे बरें आसतालें". रामान अपण्याले शब्द पूर्ण करचें पयलें कैकेयीन आपण्यान पयले पासून तयार करनुं दवरिले वल्कल वस्त्रं हाडनुं म्हळ्ळें "घे हीं वल्कल वस्त्रं तुगेले खातीर तयार करनुं दवरिली आसाचि तीं घालनुं घे". रामान एक शब्द उलयत नासताना शांत रीतीन तीं घेतलिं. आपण्याले आंगावयर आशिल्ले रेश्मीचिं वस्त्रं काडनुं ती घालनुं घेतलिं. मागिर लक्ष्मणान सुद्धां रामाले तरेन ताका दिलिलीं वल्कलं वस्त्रं घालनुं घेतलिं.

जेन्नां वल्कलं घालनुं घेवचो समय सीतेलो आयलो तेन्नां भीतीन गोंधळेले हरिणा तरेन ती रानांतले ऋषी मुनिं ती वस्त्रं खंयचे तरेन वपरताचि किंवा खंयचे तरेन वापरचि आसताचि हें समजत नाशिल्यान लाजत लाजत गडबडलेले मनस्थीतींतु लाजत लाजत रामले दिशेन पोळोवचाक लागलि. तेन्नां रामान स्वतः मुखार येवनुं तिका मदत दीवनें न्हेसयलें. तें दृश्य पोळोवनुं राज महालांतले दासी जनांले दोळ्ळ्यांतल्यान अश्रु गळयत रडत ताणीं रामाक सांगलें "हाय ॐ हें कसलें दैव ॐ राम तुमिं वनवासांतु केवल लक्ष्मणाक घेवनुं प्रवास करचाक जाय कारण राजपुत्री सीतेक वस्त्रं स्वतः घालनुं घेवचि सवय ना. शिवाय वनवासातलें जीवन जीवचाक तिका जावचें सुद्धां ना. आमिं जाणताचि कीं तिगेले शिवाय तुमकां जीवन जिवचें असह्य आसतालें आनि तुमिं सुद्धां तिका घेवनुं वच्चाक राजी नांचि".

वसिष्ठ मुनीन राज पुरोहताचे अधिकारान कैकेयीक उद्देशून म्हळ्ळें "दुश्ट बुद्धीचे कैकेयी तूंवे राजाक कपट बुद्धीन फसोवनुं कुळाक कलंक दिवचें एक व्होड पाप केलिलें आसा. सर्व मर्यादा सोडनुं सीता वनवासांतु वच्चें अमान्य आसा. रामाक दिलिले राज्यावयर ती बसून राज्य करतालि. पत्नि ही संसाराचो आत्मा जावनुं आसता. रामाले आत्मरूपान ती सर्च विश्वा वयर राज्य करतालि. जर सीता रामा बरोबर वनवासांतु गेलि तर आमि सर्व प्रजेसयत तांका अनसरून वनवासांतु वताले. राज्यांतले सर्व सैन्य रामाले बरोवर आसतोलं. भरत आनि शत्रुघ्न सुद्धां वल्कल न्हेसून रामाक वचून मेळताले. तेन्नां तुका एकल्याक हें राज्य सांभाळचे पडतालें. राष्ट्र आसचें ना खंय राम राजा आसनाल जे वनांतु राम निवासित आसता तेंचि राष्ट्र आसतालें 'न हि भविता राष्ट्रं यत्र रामो न भूपतिः | तद् वनं भविता राष्ट्रंयत्र रामो निवत्स्यति ||'. भरत निश्चित आयोध्येचे राजपाटावयर बसचो ना जें राजपाट ताका दशरथान स्वेच्छेन दिलिलें ना. आनि जर तो दशरथालो पुत्र आसा तर तो तुगेले सहवासांतु जीवचो ना. तूंवे सत्यान भरतालो विश्वास घात केलिलो आसा कारण रामाक विरुद्ध आसचो जगांतु एक मनुष

किंवा जीव जतूं सुद्धां आसचो ना. तुका हाज्जो अनुभव येतालो जेन्ना हांगाचान सर्व पक्षी प्राणि जन जनांवर आयोध्या सोडनुं रामाले मागशीं वताले. देकून वल्कलं न्हंय तर अभराणान तगेले सूनेक सजय. लक्ष्यांतु दवर तूंवे रामाक मात्र वनवासाक वच्चो आग्रह धरिलो आसा. देकून सीतेक सर्व आभूषणान श्रृंगार करनुं दासीसयत वनाक धाडचें उचितचि आसतालें".

हे तरेन राजदरबारांतले राजपुरोहितान आपण्यालें मत प्रदर्शन केल्यारियी पतीक अनुसरून आपण्यालि वागणूक निश्चित करचे सीतेक तें मान्य जालें ना. असहाय्य जावनुं सीतेन तीं वल्कलं वस्त्र पतीले मदतीन घाल्ल्यारियी ते तरेन घालनुं घेवचें पोळोवनुं थंय आशिल्ले जनांनि "धिक्कार आसू ॐ कारण दशरथ राजा हो अन्याय थांबवू शकलो ना". हो आक्रोश आयकून राजान जीवनांतालो आपण्याले सर्व रस श्रद्धा आनि धर्म विसरनुं कळवळून एक व्होड निश्वास सोडत कळवळून कैकेयीक म्हळळें "वल्कल वस्त्र न्हेसून सीतेक वनवासांतु वच्चें आवश्यक ना. राजपुरोहतिान सांगिल्ले तरेन तिगेलें शरीर कोमल आसून जीवनांतले सर्व सुखसोयींतु वाढिलें आसा. देकून तीणें वनवासांतु वच्चें सुद्धां अनुचित आसा. जनक राजाले पुत्रीन कोणांलेंयी वायट येवजिल्लें ना. वल्कलं वस्त्र न्हेसून ती गोंधळोले मनस्थतींतु आसा. तीणें वल्कलं वस्त्र काडचाक जाय कारण तिणें वनवासांतु वच्चाक कसलोयी आदेश दिलिलो ना. देकून तिका सर्व आभूषण घालनुं वनवासाक वच्चें अत्यवश्यक आसा. जे मनुष्याक जीवंत आसचो आधिकार ना ताणे पयलेंचि अत्यंत क्रूर आदेश रामाक दिलिलो आसा. तांगेले वयर कैकेयी तूं चेरडुपणान अधिक भार घालत आसा. निश्चयान ही वागणूक मेगेले अंताक कारन जातालि. मान्य करयेत कीं रामान तुगेले प्रति पाप केलिलें आसा. पुण सीतेन कसलें तुगेलें वायट केल्यां म्हूण तूं रामाक वनवासंतु धाडत आसा हें इतलेंचि पुरो.अधीक पाप करनुं तुका कितें मेळतालें म्हूण सीतेक वल्कलं न्हेसोवनुं वनवासाक धाडनुं नरकाचे मार्गावयर तूं कैकेयी त्याक चलत आसा ?".

राजाले दुःख रामाक पोळोवचाक जालें ना. तो बापयक सांत्वन करत म्हणालो "माताा कैकेयी वृद्ध आसल्यारियी ती प्रकृतीन धर्मभिरू आसून तुमकां देवाले तरेन मानता. देकून हांवे वनवासांतु गेले नंतर सुद्धां तुमीं तिगेले विशय आस्था दाखोवचाक जाय जाकाा लगून मेगेले आनुपस्थीन ती शोक करचि ना". रामाले सांत्वनाचे शब्द आयकून थोडे प्रमाणान शांत जावनुं राजान सर्व विधिलिखित आसता म्हण्णुं मान्य करनुं सुमन्ताक रामाक वनवासांतु प्रवास करचो रथ हाडचाक सांगलें. तो पर्यंत दशरथ रामाले दिशेन द्रिश्टी घालत नासताना द्रिश्टी घालचे शिवाय उरचाक जाय नासतााना गोंधळत दुःखान व्याकूळ जावनुं परत परत बेशद्ध पडत आसतालो. थोडे काळ नंतर शुद्धीक येवनुं राजा म्हणालो "हांवे मागशीं अनेक गायींक तांगले वासरां पासून दूर केलिलें आशिलें उरत किंवा तांगेलो नाश करचाक कारण जालिलो आशिल्लो उरत. कारण आतां माका तेचि तरेचो वियोग भोगचो पडत आसा. सत्य आसा कीं क्षण आयले शिवाय मरण येनाल कैकेयीलो छळ सहन केले शिवाय माका मरण ना देकून मेगेले मुखार मेगेले प्रिय पुत्रन सूंदर वस्त्र आभरण घालत नासताना सन्यासी तरेन वेश घालनुं घेत्तिलें पोळोवचें पडता. हें सर्व कैकेयीन दूश्ट वृत्ति स्वीकारिल्यान सर्वांक भोगचें पडत आसा". ह्रे तरेन

उद्गार काडनुं दशरथ 'हे राम' म्हणतानां गळो भरून आयिल्यान जास्त कांयीं उलयत नासताना निःशब्द जालो.

थोडे समय नंतर सुमंत अमात्यान आयिलें पोळोवनुं राजा म्हणालो "राजपुत्रांक सुंदर रथांतु बसोवनुं तांका नगराचे भायर पर्येन सोडनुं परत यो म्हण्णुं सांगचे कदाचित् मगेले नशीबांतु नियतीन बोरोवनुं दवरल्यींअशें दिसता". राजाक नमस्कार करनुं सुमन्त रथ घेवनु खंय राम सीता आनि लक्ष्मण वनवासांतु प्रवास करचाक सिद्ध जावनुं आशिल्ले जाग्यावयर पावलो. रथाचे चालकान राजपुत्रांक आनि राजपुत्रीक नमस्कार करनुं रथ सिद्ध आसा म्हण्णुं सूचित केलें. राज्याचे अमत्यक आपोवनुं सीतेक जे अभरण जाय ते दिवचांतु येवूं म्हण्णुं राजान आदेश दिलो. पुण आलैकिक लक्षणांनि सुशोभित आशिल्ली सीता सामान्य स्त्रीतरेन राजाले आदेशान प्रभावित जालि ना. तेन्ना कौसल्येन ते सीतेक बाहुपाशांतु घेवनुं कुरवालत तिगेले कपाळाचे चूंबन घेत सांगलें "हे सीते पतीले प्रेम मेळत आसल्यारियी काळजांतु कपट आशिल्लि असत्य अचरणाचि जी स्त्री पतीक सन्मान दीत नासताना वायट मार्गावयर चलत आसता तिका सर्व जग धिःक्कार करता. पयलें पातीकडचान सुख अनुभवनुं नंतर ती पतीलि अवहेलना करनुं तांगेलो त्याग सुद्धां करनुं दुःखाचे भागीदार जाताचि. सदा सर्वदा असत्य उलोवची विकृत प्रवृत्तीची स्त्री शुद्ध कुल किंवा सुद्ध कर्म विद्या दान किंवा धनसंचय नासताना मनांतु दया माया नासताना_पापी अविचारी अस्थिर आनि चञ्चल आसता. उलट जी स्त्री साध्वी सुशील आनि सत्य वचनी असता ती शुभ आयकुवचांतु आनि पुण्य कर्म करचांतु कटिबद्ध आसता. ते स्त्रीक केवल पति परम पवित्र आनि विशेष आसता. हांवु जाणता कीं वनावासंतु धाडले तरियी मेगेले पुत्र रामाक तूं आवहेलना करचि ना. कारण तो तुगेले खातिर साक्षात् देवता समान आसता".

माता कौसल्योले वचन योग्य इतलेंच न्हंय तर धर्म आनि अर्थान परिपुर्ण आशिल्यान् सीतेन आपण्याले हात जोडनुं नमस्कार करत तिका आश्वासन दिलें "जे तरेन तुमिं सांगल्यां तेचि तरेन हांवु निश्चित तुमगेल वचन पालन करतां. मेगेले पति विशिय खंयचे तरेन वर्तणूक असचाक जाय तें हांवे पयलेंचि समजावनुं घेतिल्लें आसा. देकून तुमिं माका सामान्य स्त्री बरोबर तुलना करचें न्हंय. जे तरेन चन्द्राचे प्रकाशाक चन्द्रापासून वगेळें जावचे साध्य ना ते तरेन माका धर्मा पासून विचलित जावचें साध्य ना. जे तरेन तंतु नाशिलें तंतुवाद्याक् चक्र नाशिल्ले रथाक अपण्याले कर्म करचाक शक्य जायना ते तरेन पुरुष विना स्त्री सुखांतु सक्षम आसचि शक्य ना जरियी तिका सहस्र चेरडूंवं आसाचि. बापय् आवय् पूत किंवा धूव मर्यादित सूख दीत असाताचि पुण जेन्नां अनिर्बन्ध सूख दिवचे पतीक कोण पसंद करचो ना त्रद पतिले विशियो स्त्रीलें आसचें साधाराण आनि असाथरण कर्तव्य जाण्त्यां कडचान हांवे समजावनुं घेतिल्यान हांवु पतीक देवसमान मानतां".

सीतेले शब्द आयकून कौल्येलें मन आनि काळीज प्रेमान भरनुं आयलें आनि तिगेले देळयांतल्यान दुःख मिश्रित आनंदाचे अश्रु दिसचांतु आयले. हे सर्व पळयत आसताना रामान आपण्याले आवयक नमस्कार करनुं सांगलों "आमगेले पिता दशरथाले प्रति दुःखान

पोळोवनाका. मेगेले वनवास भोगचे चौदा वर्स म्हण म्हन म्हणताना नीदेंतले स्वप्न जशें क्षणांतु सोंपताले ानि तूं माका एक दीस मित्र परिवात आपत संबंधिकांतु पळायतालि". हे तरेन सांगून वनवासा खाातिर वचत आसताना आपयले आवय तरेन तागेले सांभाळ केलिले राजपरिवातांतले अन्य तिनशे स्त्रीलें दुःख पोळोवनुं रामान "जर हांवे कसलोयी अप्रिय वचन तुमकां उद्देशून उलयिलें किंवा कर्म केलिलें आसा तर हांवु ते विशय तुमगेलि क्षमा याचना करतां" म्हणुं सांगून रामान वनवासाचो प्रवास करचाक अनुमति मगलि. आनि जेन्ना राम ते महलांतल्यान भायर पडलो तेन्नां खंयचान एक काळ संगीत वाद्यांचो मधुर स्वर आयकुवचांतु येतालो थंयचान स्त्रीयालो कर्कश रुदनांचो स्वर आयकुवचांतु आयलो.

वनवासाचो प्रवास सुरु करचें पयलें राम आनि लक्ष्मणांनि आपण्याले बापयले पाय आदारान स्पर्श करनुं नमस्कार केलो.मागिर सीतेले सयत कौसल्या आनि सुमित्रेक नमस्कार केलो. सुमित्र लक्ष्मणाक कुरवाळत म्हाणालि "लक्ष्मणा तुका तुगेले मोगाचे भावा बरोपब वनवासांतु वच्चाक हांवे अनुमति दिलिली आसा.देकून तूवें ते भावाक उचित सन्मान दीवनुं तागेले सुख दुःखांतु सहाभाग जावनुं उरचें अपेक्षित आसा. धाकटे भावान व्होडले भावाले आश्रयांतु राबून तागोलि सौवा करचें परंपरेन घालनुं दिलिलो सनातन धर्म नियम जावनुं आसा. दान धर्माचें आचरण करत आपण्याले शरीर समर्पण करचें ही रघुकुलाची सनातन रीत जावनुं आसा. देकून रामाक राजा दशरथाले समान् सीतेक मेगेले समान आनि अरण्य अयोध्या म्हण्णुं समजूनु सुखान जीवन कर".

ताजे नंतर सुमन्तान रामाक नमस्कार करनुं माताालीन इन्द्राक निरूपण केल्लें तरेन म्हळ्ळें "मान्यवर् रथावयले स्थान स्वीकार करका् जाका लागून तुमकां इच्छा आशिल्लें थंय आमिं प्रवास करयेतं. तुमगेलो वनवासाचो समय आतां पासून सुरु जायत आसा". सीता रथा वयर चडनुं पयलें बसलि आनि नंतर राम लक्ष्मण आर्पआपण्यालो धनर्ष्यबाण् खड्ग आनि इतर आयुध घेवनुं रथा वयर सवार जाले. युवराज पदावयर राम अभिषिक्त जावाचो आसा म्हण्णुं आनंदान दुर दूरचान आयिले जन सामान्य रामालो नवो वश्स आनि अवतार पोळोवनुं आश्चर्य आनि गोंधळले मनस्थीतींतु कितें जाय तें ते जाणत नासताना् कितें करचाक जाय तें ते समजत नासताना हांगा थंय भटकत रामाले रथाचे मागशीं दोळयांतल्यान अश्रु काडत धांवत आशिल्ले. लक्ष्मण रामाले बरोवर वचत आशिल्यान तागेले बुद्धिमत्तेचें आनि निश्ठेन स्वर्गा प्राप्तीचो निश्चित मार्ग चलचें कोतुक करत आशिल्ले.कोमल शरीराचे सीतेन प्रखर पतिव्रता धर्मा पाळचें पडतालें म्हण्णुं हळहळताले. दुःखाान अश्रु काडत आशिल्ले आपण्याले आवय कौसल्येक पोळोवनुं रामान राथिकाक शीघ्र चलोवनुं नगराचि सीमा पार करचाक प्रोत्साहित करत आसचें दिसलें. राजा दशरथ सुन्न मनस्थीतींतु दुःख करत आनि गोंधळलले अवस्थेंतु आक्रोश करचें पोळोवनुं रामान सांगल्ं "जो मनुष शीघ्र परत येवचें अपेक्षित आसताा ते मनुषाले मागशीं दू पार्यंत वच न्हंय". रामाले अनुपस्थीन अयोध्या अनाथ जालिलें पोळोवनुं राजा दशरथ मूळां पाळां सयत समूळ उपटून काडिल्ले व्होड वृक्षा तरेन कोसळलो.

रामान वनवासांतु गेले नंतर दशरथालि अवस्था वन वनस्पती नाशिल्ले पर्वता तरेन निर्जीव् उदाक नाशिल्ले वाळवंटा तरेन निराशदायक जालें. नक्षत्रं तेजविना आनि ग्रहं आकर्षण विना आकाशंतु मार्ग दिसत नासाताना भिरभिरचें द्रिश्टीक पडलें. शीतल वारो व्हांवचो बंद जालो् चन्द्रकिरणांचो प्रकाश अस्पश्ट जालो् सूर्याले किरणांचि ऊब भासना जालो. वादळान पसरिले ढगातरेन् भूकंपान दुभंग जालिले धर्तरे तरेन् सर्व दिशा अंधकारान कवटाळनुं घेतिल्ले तरेन दशरथालें मनांतले विचार आनि अयोध्या नगरीचि अवस्था अस्वस्थ जालि. कोणांकयी जेवचें किंवा खावचें सुचलें ना. सर्व जन संसारांतले सर्व सूख अनि समाधान पूर्ण तरेन नाश जालिल्यान हातांतले पशू काडिल्ले सिंहा तरेन गुरगुरत सर्व संकटांचे उत्तरदायित्व राजाले मध्यावयर थापताले.

रामान वनवासांत्तु गेले नंतर जो पर्यंत रामाले रथान केलिले धूळीच कण दिसताले् तो पार्यंत दशरथ रामान गलिले वाटेचे दिशेन द्रिश्टी लावनुं बशिल्लो. जे क्षण धूळीचे कण दीसना जाले ते क्षण राजालें मन परत दुखाचे सांगरांतु तरंगतालें आनि तो स्वतः जमीने वयर पडनुं दुःखान लाळिताालो. तें पोळोवनुं ताका कौसल्येन आनि कैकेयीन हात दीवनुं पलंगा वयर बसयलें. कैकेयीन हात लायिलो पोळोवनुं आकाशांतु ढगांचो अवाज कडकडचे तरेन राजालो राग उसळलो् "हात लावनाका दुश्ट स्त्री ॐ तुगेलें तोंड सुद्धां पोळोवचें ना माका. आयज पासून तूं मेगेलि पत्नि न्हंय किंवा आप्त न्हंय. तुगेले आश्रित ते मेगेले आश्रित न्हंय किंवा हांवु तांगेलो अश्रय न्हंय्. केवल स्वार्थाक लागून धर्म त्याग करचे तुका हांवु सर्व्रथा त्याग करतां. जें पुण्य हे जगांतु किंवा अन्य जगांतु माका प्राप्त जालिलें आसा् हांवे तुगेले बरोबर विवाह केलिले खातिर तें सर्व पुण्य त्याग करतां. जर भरत हे राज्य स्वेच्छेन स्वीकारतालो तर मेगेले मराणोत्तर श्राद्धकर्म करचो अधिकार ताका आसचो ना. कैकेयी तू दूर विधवे तरेन जीवंता राबून राज्याचे सूख घे्". परत परत रामालो उडगास्र काडत दशरथ राजा एम ब्राह्मणाले हत्येक कारण जाल्लिो तरेनि हळग्ळतालो.

जे तरेन आप्त बांधवांक स्मशानाक धाडनुं एक दुःखी मनुष्य परत घर येता् ते तरेन दुःखी दशरथ राजा आण्याले महालांतु परतलो. रामाले विरहान पूर्ण पराधीन जालिले राजान अपपण्याले सेवकांक आपण्याक कौसल्येले महलांतु घेवनुं वच्चक आज्ञा केलि. थंय गेले नतंर सुद्धां राजालें मन अशांतचि आसून रामालें मुखकमल ताका परत पोळेचचाक मोळतालेंवे म्हण्णं अश्रु गळयत् चौदा वर्स नंतर जे जन रामालो तोंड पळयताले तेचि भग्यवंत आनि सुखी मानव आसताले म्हणत आक्रोश करचाक लागलो. मागिर अश्रून भरिले दस्ळेयान तो कौसल्येक म्हणालो आपण्याक कांयी दीसना देकून आपण्याक हातान स्पर्श करनुं तिगेलि उपस्थिती आशिल्लि जाणीव करनुं दिवचाका याचना करचाक लागलो. कौसल्या पतिले लागीं बसून ताका सांत्वन करचांतु संलग्न जालि.

दशराथान दुःखान तडफडचें पोळोवनुं कौसल्येलें मन अस्वस्थ जालें आनि तीणें ताका सांत्वन करत म्हळळें "अपण्याले पोटांतले वीश रामाले वयर वोंकून् राजन् आतां कैकेयी एक

विशारी सर्पा तरेन निश्चित भटकत आसतालि. रामाक वनवासांतु धाडनुं आपण्याललें कार्य साध्य करनुं तिणे आतां माका अजून मनस्ताप दिवचें शक्य आसा. कदाचित् रामान बिश खावनुं तिगेलो दास जावनुं अयोध्येंतूचि निवास्ति आसल्यार तें सुद्दां माका मान्य आसतालें. पुण यज्ञांतले हविभाग देवांक दिवचें सोडनुं उज्यांतु घालिले तरेन् तिणें रामाक तागेले अधिकाराचे स्थाना वयल्यान दूर केलें. दुःखाचो स्पर्श सुद्दां जालिले नाशिल्ले राम सीता आनि लक्ष्मणांक अरण्यांतु कसले श्रम सहन करचे पडत आसाताले ते देवचि जाणताल्से. जेन्नां संसारांतले सुख आनुभवचें आसता तेन्नां तांका दुःख अनुभवचे पडता. दूध पिवचिा वाट पळयत वासरूं आसतााना हांवे पयलें गायीले स्तन कापिले आसताले कारण आताां माका कैकेयीक लागून मेगेले पूताक अन्न प्राप्त जावचें पासून परावृत जावचें पाळोवचें पडता. रामाक पळयले शिवाय एक क्षण सुद्दां जीवंत आसचें माका मान्य ना".

तो पर्यंत एक समजुतदार स्त्री तरेन स्वतःचे मनावयर नियंत्रण दवरनुं आशिल्ले सुमित्रेन कौसल्यक सांगलें "हे देवीॐ आपण्याले बापयले शब्द आनि आज्ञा पालन करचाक जर राम वनवासांतु गेलो जर लक्ष्मण आपण्यले भावाले वयले प्रेमाक लागून आनि सीता अरण्यांले दुःख जाणत असल्यारियी पतिव्रतेचे धर्माक लागून वनवास स्वीकारलें तर दुःख करचें अनावश्यक आसा. कारण तांगेले कर्माक लागून पुण्य प्राप्त जावचें आनि कर्म केलिल्यान पुण्याचे प्रभावाक लागून वनवासांतलें जीवन सुखान सोंपचें हें निश्चित आसा. रामाले शुद्ध पवित्र व्यक्तिमत्वाक लागून सूर्याले किरणं उपद्रव दिवचे नांचि सर्व समय शीतल वारो रानांतु व्हण्वतालो रात्रिचे समय जेन्नां तो निजतालो तेन्ना चन्द्राचे शीतल किरणं ताका कवटाळनुं बापायले आलिंगनाचि ऊब दितालिं स्वतःचें शौर्य आनि विश्वामित्रादि ऋषींनि दिलिली आयुध आनि शस्त्रस्त्र ताका असुरांपासून सुरक्षित दवरतालिं. सांग जेन्नां सर्व वैरी तागेले शौयाक शरण गेलिले आसताचि तेन्नां धर्तरि कसल्याक रामाक मदत करचि ना ?

वास्तविक रामाक लागून सूर्य सूर्य म्हण्णुं अग्नि अग्नि म्हाणुं शासक शासक म्हण्णुं श्री श्रीमंत म्हण्णुं कीर्त कीर्ति म्हण्णुं क्षमा क्षमा म्हण्णुं देवगण दैवत म्हण्णुं भूत गणांचो भुतात्मा म्हण्णुं मानचांतु येत आशिल्यान रानांतु वा नगरांतु ताका दुःखाचो स्पर्श जावचो ना. रामान सीते सयत वनवासांतु गेलो तेन्नां आसमान्य सामर्थ्याचो लक्ष्मण हातांतु शस्त्र घेवनुं स्वतः दोन पावलं मुखार चलतालो. तेन्नां तांका कसलो त्रस आसतालो ऋ देवी तुमकां आतां शोक करचें सोंपवचाक जाय. तुमकां सत्य सांगतां. राम वनावासांतल्यान परत आयले नंतर तुमगेले चरणांक नमस्कार निश्चित करत आशीर्वाद घेतालो. धर्तरी सीता आनि श्रीऐश्वयाचो अधिपति म्हण्णुं राम भेगीन राज्यावयर अभिषिक्त जातालो. देकून तुमिं अश्रु गळोवचे न्हंय. शीघ्र राम सीता आनि लक्ष्मण तुमीं पळयताले". हे तरेन जेन्नां समजचांतु आनि समजावचांतु निष्णात आशिल्ले सुमित्रेन सांगलें तेन्नां शरदऋतूंतु मेघ दूर गेलिले तरेन कौसल्येलें मन शांत आनि शोक दूर जालिल्यान काळीज थंडावलें.

अनेक तरेन सांत्वन केल्यारियी वनवासांतु वच्चे रथा मागशीं असंख्य जनसामुदाय आयोध्येक परत वच्चाक आग्रह करचें पोळोवनुं रामालें अंतःकरण भरनुं आयलें. चेरडूंवांक समजावनुं सांगिल्ले तरेन उलयत राम म्हणालो “मोगेले विशय जो मोग आनि आदर तुमिं दाखयला़ तोचि मोग आनि आदर तुमिं भरताक दाखोवचाक जाय़ हें अपेक्षित आसा. शुद्ध सवभावाचो भरत योग्य रीतीन तुमगेले प्रति व्यवहार करतालो़ इतलेंचि न्हंय तर तुमगेले सर्वोलि काळजी घेतालो.वयान ल्हान आसल्यारियी ज्ञानान तो पूर्ण आशिल्यान तुमगलो सक्षम राजा जावनुं तुमगेलें कल्याण करतालो. राजधर्मांतु परिपूर्ण आशिल्याना ते युवराज पदावयर अभिषिक्त जावचो आसा. देकून तागेले सर्व आदेश पालन करचें तुमगेलें उत्तरदायित्व आसा. शिवाय मेगेले खाातिर तुमि तागेले आदेशाचो अनादर किंवा अवज्ञा करचि न्हय. जाका लागून नवे राजाक हांवे वनवासांतु गेलिल्यान त्रस भोगचें पडतालें”.

पुण जितले आस्थेन धर्माक अनुसरून राम आपण्याले उत्तरदायित्व पूर्ण करचाक प्रयत्न करतालो़ तितलेचि आस्थेन रामाले आनुपस्थितीन दुःखी जालिले जनसामान्य रामान वनवासाक वच्चे निर्धाराचो विरोध करताशिल्ले. वयान जीर्ण पुण तपान आनि ज्ञानान परिपक्व अशिल्ले थोडे वृद्ध नागरिकांनि आपण्याले क्षीण स्वरान म्हणाले़ “स्वाभाविक शीघ्रतायेन रथ धांवडायचे हे अश्वांनो़ रामालो प्रति सौर्हाद्य दवरा. पशूंलि श्रवणशक्ति अति निग्रही आसता आनि तांतूत घोड्यालि श्रवण शक्ति जास्त तीक्ष्ण आनि खंबीर आसता. देकून ाामगेले वीनन्तीक मान्य करनुं रामाक अयोध्येपासून दूर व्हर नाकाचि”. तांगेले आर्तस्वर आयकून राम रथांतल्यान उतरलो आनि सावकाश सावकाश ते वयोवृद्ध जीवांक सांत्वन करत थोडो समय साथ दीत चमकलो. ते म्हणताले “हे रामा़ सर्व ब्राह्मण समाजावें लक्ष्य तुगेले वनवासा दिशेन केन्द्रित आसून पळय वाजसेन यज्ञाचो छत्र तुगेले मर्गावयर आश्रय दीत आसा. पळय सर्वालें मन तुगेले बरोबर वनवास येवचाक तयार आसा. मूळाक लागून धर्तरेन धरिल्यान वन वनस्पति़ वृक्ष वल्लींक तुगेले बरोबर येवचें साध्य जालिले ना. सर्व जीव ̒जन्तु पशु ̒ पक्षींक दिशा दिशिल्लि नाशिल्यान तुगेले दिशेन द्रिश्टी लावनुं बशिल्ले सतब्ध आसाचि. तूं परत फिर.”.

हे तरेन वृद्ध साधु ̒ संत विनवणी करत आसाताना राम तामस नदीचे तीरा वयर येवनुं पावलो. घोडे प्रवास करनुं थकलेले. देकून रथिकान अन्न खाावचाक अनि उदाक पिवचाक रथा पासून सोडयलें. रामान आपण्याले सहचारी बरोबर तामस नदीचे पवित्र जलप्राशन केलें. मागिर सीता आनि लक्ष्माक उद्देशून सांगलें “आयजचो दिवस वनावासचो पयलो दिवस आसा. जे जनांक मागशीं सोडचांतु आयल्यां तांगेले विशय चिंतित आसचें न्हंय़ माका इतलेचि चिंता आसा की़ पिता दशरथ आनि माता कौसल्या दुखाना आश्रु गळयत आपण्यालि द्रिश्टी पाासून वंचित जावचे नांचि. आयोध्येंतले आप्त बन्धु ानि नगरांतले रहिवासी निश्चित आमगेले अनुपस्थितीन दुखावल्याचि. पुण माका विश्वास आसा की पिता दशरथाक भरत सांत्वन करतालो. ध्यानांतु दवरचाक जाय की जे तरेन अयोध्येचे प्रजेंलो प्रेम आनि आदर आमगेले विशय आसा ते तरेन भरत आनि शत्रुघ्ना विशय प्रेम आनि आदर आसा.देकून माका तांगेलि काळजी ना. जे तरेन अराण्यांतले पशु मृग आर्पआपण्याले रक्षण करनुं घेत आसताचि ते तरेन

आमी स्वतःचे रक्षण्नुं घेवचाक जाय. लक्ष्मण मेगेले बरोबर आशिल्यान सीतेले स्वस्थ्याखातिर आसचो मेगेले मनावयलि काळजी कमिं जालिलि आसा. देकून वनांतले अनेक तरेचे फल मूल खावनुं आनि केवल जलप्राशन करनुं हांवु आयजचि रात्र सोंपवचो आसा".

थोडे समय नंतर सर्व जन समुदाय थकून निदले. स्वप्न साम्राज्यांतु आशिल्ले ते निश्पाप प्रजेलें मुख पोळोवनुं रामान लक्ष्मणाक सांगले की समय आयला की शब्द करत नासताना थंयचान वनावासाचो मुखावयलो प्रवास करचें उचित आसतालें. लक्ष्मणाक रामालो विचार मानवलो आनि रथिकान रथ तायार केलेकी जागे जावनुं समजचें पयलें राम सीता आनि ल्क्ष्मण जन समुदायाचे प्रेम बन्धनंतल्यान सावकाश निसटले. जेन्नां रात्र सोंपलि आनि दिवस उजाडला तेन्नां जन समुदायेक ध्यानांतु आयले की जेन्ना सर्व जन निदिले तेन्नां राम जागें आसुन तांगेले मन दुखय नासताना तांगेले पासून दूर अज्ञात दिशेन गेलिलो आसा. सर्व दिशेन शोध घतलो. पुण "आमगेलो धिःक्कार आसूं की जेन्नां आमि सर्व निदेंतु आशिल्ले तेन्ना रामान आमकां सोडनुं वनांतु प्रवास केलो. रामाले शिवाय जीवन तें कसलें ऋ केवल लक्ष्मण आनि सीता रामाले सहवासांतु आसाचि हैं तांगेले भाग्याचे लक्षण हेंचि सत्य आसा. रामाले सहवासांतु रानांतले वृक्ष वन वनस्पतीक बहर आयिलो आसतालो नदी उदकान भरनुं व्हांवत आसताले पवर्त फल फुलांचे श्रृंगारान आनि पशले अवाजान आनि पक्षीले कलकाटान गजबजले आसताले. खंय राम आसाता थंय भय किंवा अपयश तें कसलें ऋ"

कैकेयीले राज्यांतु कोणाक जीव करचें आसा ऋ आतां जीवंत आसून कितें कामाचें. केवल लक्ष्मण नशीबिवान आसा हेंचि सत्य आसा़ कारण ताका रामालो सहवासाचो योग प्राप्त जालिलो आसा आनि आमकां रामाले सहवासा पासून वियोग प्राप्त जालिलो आसा. हांगाचि जीव सोडनुं दिवचें हेंचि श्रेयस्कर आसतालें" हप तरेन दुःखाचे उद्गार काडत जन समुदाय हळहळचाक लागले. हे तरेच विश्वासान रामाले पाद चिन्हांचो आनि रथाचे चक्रांचे खुणांचो आधार घेत रालाक सोदचाक भायर सरले. पुण अखोरिक रामालो शोध घेवचांतु असफल जावनुं जन समुदाय अश्रु गळयत अयोध्येक परतले.रामाले शिवाय अयोध्या शून्य जालें. आनंदाचे संगीत नृय वाद्यवृंदांचे उत्सवाचे जलोषान दुमदुमचे नगरींतल्यान सर्व उत्साह व्यवहार पूर्ण तरेन ना जालिल्यान उदाक नाशिल्ले महासागरा तरेन अयोध्या दिसचाक लागलि.

00000

अध्याय 6

बापयले आज्ञेचें पालन करत आपण्यालो प्रवास दक्षिण दिशेन मुखार सरयत रामान कोसल राज्याचि सीमा पार केलि. तदनंतर रामान अयोध्या नगराक हात जोडनुं नमस्कार करत हे तरेन भाशित केलें - "राजा दशरथान सांभाळलेलि पुरश्रेष्ठ हे अयोध्यानगरी हावुं तुगेले रक्षाण करचे समस्त देवतेंलि आनि तुगेलि अनुमति घेवनुं प्रवास करत आसा. बापायले आज्ञानुसार

वनवासाचे चौदा वर्सं सोंपवून हांवु जेन्नां मेगेले बापय आवय सयत तुका परत भेटतालो". मागिर आपण्याले अश्रून भरिले दोळयान थंयचे रहिवासींक नमस्कार करनुं म्हळळें "योग्य तो सन्मान दीवनुं मेगेलो सन्मान केलिलो आसा. जास्त काळ हांगा उरल्यार तुमगेलें दुःख जास्त वाढतालें. देकुन आतां तुमीं आप ॅ आपण्याले संसाराचे दिशेन लक्ष्य केन्द्रित करचें आवश्यक आसा". दुःखान मन सुन्न जालिले ते जनांनि रामालि प्रदक्षिण घातलि आनि कसलेंयी शब्द उलय नासाताना थंयीचि उभे राबले. तेन्ना रामान सवकाश तांगेले पासून विलग जावनुं थंयचान मुखावयलो प्रवसा सुरु केलो.

थोडे समय प्रवास केले नंतर रथ गंगानदीचे तीरा वयर येवनुं पावलो जे तीरावयर न केवल अनेक ऋषी ॅ मुनि आनि साधु ॅ संताले वस्तव्य आशिल्लें तर अनेक देवी ॅ देव गणांले उपस्थतीन पुण्य पवित्र क्षेत्र म्हण्णुं शोभतालें. ते नदींतु स्नान केल्लियान जीवनांतले सर्व पाप नाश जावनुं मनुष्य पुण्याचो अधिकार प्राप्त करता. विष्णूले पायाचे किरंगलींतल्यान व्हांवनुं शिवाले जटेंतु बन्धिस्थ जालिले ते नदीक राजा भगिरथाले तप समर्थ्याक लागन जनसामान्यांक उपलब्धथ जालिलि आसा.

ते नदीचें प्रशस्त पात्र पोळोवनुं रामान सुमन्ताक रथ थंयीचि राबोवचाक सांगलें. ते प्रदेशाचो निषद राजा गुह रामालो परिचित इतलेंचि न्हंय तर तागेलो भक्त आशिल्लो. रामान आपण्याले राज्यांतु पदार्पण केलिलें आसा म्हण्णुं जेन्नां ताका समजलें तेन्नां तो तक्षण आपण्याले आप्त - बान्धव मन्त्रि ॅ परिवारांक घेवनुं थंय आयलो. घडिल्ले सर्व वृत्तान्त आयकून ताणें असमाधान आनि दुःख व्यक्त केलें. मागिर रामाले पाय स्पर्श करनुं आदरान शुद्ध जल घोवनुं धूवनुं पूजा केलि आनि रामाक उद्देशून म्हणालो "तुमकां मेगेले राज्यांतु स्वागत आसा. जे तरेन कोसल राज्य तुमगेलें आसा तेचि तरेन मेगेले हें राज्य सुद्धां तुमगलेंचि आसा म्हण्णुं समजचाक जाय. भोजन करचाक सर्व तरेचे पदार्थ आनि शयन करचाक सर्व तरेचे सर्व सुख वस्तु पदार्था सज्ज जावानुं आसाचि. ते स्वीकार करनुं आमगेले वयर आनुग्रह करका". गुह राजान प्रेमान केलिलो सत्कार आनि आदरान प्रस्तुत केलिलें भोजन पोळेवनुं रामाक समाधान जालो आनि ताका म्हणालो "दूरचान येवनुं प्रेमान समर्पित केलिलो तुमगलो आदर सत्कार स्वीकारताना आमकां अत्यन्त आनंद जायत आसून तुमगेलें राज्यांतु प्रजा सौख्य आरोग्य आनि संपत्तीचे सुख समधानान जीवन करत आसाचि हें पोळोवनुं आमकां आनंद जालिलो आसा. पुण तुमी मोगन आनि आदरान हाडिल्लें भोजन आनि सुख ॅ साधन आमकां स्वीकारचाक जावचें ना. कारण आमिं आंगावयर वल्कलं धारण करनुं कन्द फल मूलाचें भोजन करनुं रानांतु निवास करचें व्रत पालन करचे निश्चय केलिले आसा. हे घोडे राजा दशरथाले आवडीचे आशिल्यान तांगेले खातीर अन्न स्विाकारचि अपेक्षा आसा शिवाय अन्य इच्छा कसलेंयी ना". गुहराजान केलिलि पूजा आदर सन्मना स्वीकरनुं लक्ष्मणान हाडिल्ले जल प्राशन रामान आपण्याले व्रत पलन करत लक्ष्मणान हाडिल्ले जल रामान प्राशन केलें आनि सीता ल्क्ष्मणान गुह राजान दिलिले फल खाल्लिं. ताजे नंतर राम आनि सीता एक झडाचे सकयल निदले आनि लक्ष्मण एक अंतर दूर एक दुसरे झाडाचे सकयल तांगेलें रक्षण करचाक स्थानापन्न जालो.

गुह राजाक रामाले महान् व्यक्तिमत्वाचें आनि उदारतेचें कौतुक दिसलें आनि रामाले आज्ञानुसार तक्षण योग्य ती व्यवस्था करचांतु आयली. मागिर ताणें लक्ष्मणाक स्वतः आराम करचाक निवेदन केले. पुण लक्ष्मणाक तें मानवलें ना. तो गुहाराजाक म्हणालो "रामाले संरक्षणाचि जवाबदारी घेवचाक तुमि निश्चित सक्षम आसाचि. आमकां कोणांपासून खांयचेयी दिशेंतल्यान भय ना. पुण राम आनि सीतेक जमीने वयर निदचें पडता हे विचारान माका निदचे तर दूर आसूं जेवचें खावचे कशें सुचतालें ॠ रामाले अनुपस्थितीन आयोध्येंतु राजा दशरथ निस्चित अति दुःखी आसून ताणें जास्त काल जीवंत आसचें माका विश्वास ना. माता कौसल्या आनि माता सुमित्र खंयचे तरेन रा> सोंपयत आसताले म्हण्णुं विचार करचें सुद्धां जायना. सुमित्रेक शत्रुघ्नाक लागून जीवंत उरचे साध्य जायात पुण माता कौसल्योलि दैन्यावस्था कौण सांगू शकतालो ॠ जे नगरीन सर्व विश्वाक आशेचें किरण दाखोवनुं आधार दिलो ते आयोध्या नगरी राज दशरथाले मृत्युनंतर नाश जातालि. कारण रामाले दर्शन घेतले शिवाय राजा जीवंत कशें आसुं शकतालो ॠ राजाले मृत्युनंतर कौसल्येलो मृत्यु हो निश्चित आसा. अनि मगेलि आवय सुमित्र तिगेलो उदाहरण अनुसरतालि. आमगेले बापयलें श्राद्धकर्म कोणितरी पुण्यवान मनुष्य पूर्ण करतालो. आनि जर राजा दशरथ दुःखांतल्यान भायर येतालो तर वनवास सोंपले नंतर आमकां तांगेले सर्वांलें दर्शन जातालें. देव करो की वनवास सोंपवून आमकां परत राजाले दर्शन जातालेंः. हे तरेन लक्ष्मण उलयत आसताना आनि गुहराजान आयकत आसताना रा> सोंपलि आनि दिवस उजाडलो.

प्रातःकालाचो सूर्योदय जालो की राम जागो जालो आनि लक्ष्मणाक सांगलें की रा> सोंपिलि आसा आनि दिवस उजाडला. देकून सूर्य माथ्यावयर येवचें पयले नदी पार करनुं थोडो अंतर प्रवास करचाक जाय. रामालो आदेश आयकून गुहराजान तक्षण एक नाव तयार केलि. नाव सिद्ध जालिलो पोळोवनु रामन समाधान व्यक्त केलो. मागीर सीता आनि लक्ष्मणान नावेंतु बसले नंतर तो स्वतः बसलो. तान्नीं नावेंतु बशिल्लें पोळोवनुनुं अयोध्येचान हांगा पर्यंत रथांतल्यान प्रवास करनुं हाडिल्ले सुमंतान नमस्कर करनुं आपण्याक आतां कसलि आज्ञा आसतालि म्हण्णुं रामाक विचारलें . राम म्हणालो "सुमन्त आमगले प्रति जो मोग दाखयिलि आनि सेवा केलिलि आसा ताका लागून आमि आभारि आसाचि. देकून कसलियी चिंता करत नासताना मनावयर संयम दवरनुं निश्चिंत तूं परत अयोध्येक वच". रामालो हो स्पश्ट आदेश आयकूनुं सुमंत कळकळीन म्हणालो "दैवाक लागून तुमगेले वयर वनावासाचि आपत्ति आयल्या आनि ते दैवापासून कोणांकयी सटकारो ना. तुमगेले वयर अयिल्लें संकट पोळोवनुं ब्रह्मचर्य पालन आनि वेदांचे अध्ययन करचें कृपा करुणा दया आनि धर्म करचें सर्व व्यर्थ आसा. कारण हें सर्व केल्यारियी नियती पासून कोणांकयी सुटकारो ना हेंचि सत्य आसा. तुमकां निश्चित तीन लोकांतु ख्याति प्राप्त जातालि. पुण आमिं सर्व मा> तुगेले शिवाय पूर्ण तरेन अनाथ आनि आमगेले जीवन पूर्ण नश्ट जालिले तरेन आसा".

रामाक सुमन्तालें दुःख असह जालें. ताका सांत्वन करत तो म्हणालो "हे सुमंता इक्ष्वाकू कुळाक तुगेले पेक्षा व्होड आनि जास्त लागीचो इश्ट अन्य कोणींयी द्रिश्टीक पडनांचि. देकून

जास्त दुःख करत नासताना तुरंत राजा दशरथाले सेवेंतु संलग्न जावनुं उरचें हें तुगेले पासून अपेक्षित आसा. राजा वयस्क जालिलो आसून दुःखान तागेलें मन अस्थिर जालिलें आसा. देकून जे जे आदेश राजा दितालो ते ते आदेशांचे पालन करचें आवश्यक आसा. राजक समाधानान सांग कीं राज्यापासून वंचित जोलिल्यान हांवु सीता किंवा लक्ष्मण दुःखी नांचि. चौदा वर्सांचो वनवास सोंपलो कीं आमिं परत अयोध्येक येवचे आसाचि. राजभवनांतले सर्वांक आनि विशेष रीतीन माता कौसल्या आनि सुमित्रेक आमिं सर्व आरोग्यान स्वस्थ आनि सुधृढ आासचि म्हण्णुं सांग. भतरताक तुरंत अथोयोध्यंतु हाडानुं तागेलो युवराजपदाक अभिशेक करचाक आग्रह कर. असले कसलेंयी कार्य कर नाका जाका लागून राजाले मन दुःखी जातालें. चौदा वर्सांचो वनवास सांपलो कीं आमि सर्व तागले सेवे खातीर परत येताले. कौसल्या आनि समित्रेक आपपण्याले आवय कैकेयीले तरेन मान सन्मान दीवचाक भरताक सांग".

रामालो हे उत्रंनि सुमंतालें मन अजून सम्भ्रमांतु पडलें. ताका रामाले सहवासांतु राबून वनावासाचे चौदा वर्स तागेलि सेवा करचि अनुमति अपेक्षित आसा. पुण रामान ताका सांत्वन करत सांगलें "हावु जाणतां मेगेले विशय अशिल्लो तुमगेलो प्रेम आदर आनि सेवाभाव. पुण अयोध्येक परत गेले तर कैकेयीलो विस्वास बसतालो कीं हांवे वनवासाक निश्चित गेलिलों आसा. जर तूं गेलिलो ना तर कैकपेयीक राजान दिलिले वचनाचे विशय संशय येतालो. अयोध्येक गेलिल्यान कैकपेयीलें मन निश्चिंत जावनुं भरत राज्य योग्य तरेन करूं शकतालो. मेगेले आनि राजा दशरथाले समाधाना खातीर तूंवे आयोध्येक वच्चें आवश्यक आसा".

तेन्नां गुहराजाक उद्देशून रामान सांगलें "अमिं हांगा आमगेले जनांले सहवासांतु जास्त समय आसचें योग्य न्हंय. देकून तुरंत अमकां आमगेले जनांपासून आनि आयोध्येपासून दूर प्रस्थान करचें आवश्यक आसा. देकून आमि दक्षिणेचे अरण्याचे दिशेन वच्चें निस्चित केलिलें आसा". मागिर राम आनि लक्ष्मणान आपण्याले केसाक झाडाचे दिक लावनुं जटा केलिल्यान ते ऋषी मुनि तपस्वी तरेन दिसचाक लागले. गुहराजालि अनुमति घेवनुं गंगा नदीचे पेलतडेचे तीरावयर वच्चे खातीर पयलें सीता आनि लक्ष्मण आनि नंतर राम नावेंतु बसले. नदीचे पेलतडेन थोडे अंतर रानांतु मार्गक्रमण करत दक्षिण दिशेन चलचाक लागले. जेन्नां सूर्य आस्तमेंतु वच्चें पोळोवनुं लागीं आशिल्ले एक व्होड झाडा सकयल रामानि आनि सीतेन विश्रान्ति घेतलि आनि थोडे अंतरावयर ल्क्ष्मणान तांगले रक्षण करचक सावध आसून जागे उरलो.

सुमन्तान आयोध्येक गेले नंतर रामान लक्ष्मणाक सांगलें "सुमन्ताले आनुपस्थितींतु ही आमगेलि पयलि रात्र जावनुं आसा. देकून सीतेक जें जाय तें प्राप्त करनुं दिवचाक आनि तिगेलें रक्षण करचाक आमि जागरूक आसचे आवश्यक आसा. राजा अयोध्येंतु दुःख करत हांतळावयर नीद येत नासाताना लोळत आसतालो. ताजे उलट कैकेयी आपण्याक जें जाय ते मेळिल्यान सुस्त निदत आसतालि. भरतान आजोळचान आयिले नंतर राजाले स्वस्थ्याक कसलोयी आपत्ती आयले नासल्यार पूरो. हें सर्व पळयिले तेन्नां माका दिसता कीं मनुष्याक

लौकिक आनि परलौकिक सुखापेक्षां इन्द्रियांक लागून मेळचें सुख जास्त आकर्षित करत आसाता. नासल्यार अज्ञानी आसल्तारियी खंयचो एक बापय स्त्रीसुखाखातिर अपण्याले पुताक त्याग करूं शकता ऋ भरत खरेंचि नशीबवान आसा़ कारण बापयन वानप्रस्थाश्रम आनि हांवे वनवास स्वीकारिल्यान कोणांलोयी विरोध नासताना तो आपण्याले पत्निबरोबर एक समृद्ध राज्याचो राजा जावनुं राज्य करतालो. जो मनुष्य ऐश्वर्य आनि नीतिमत्ता विसरनुं केवल इन्द्रियान मेळचे सुखा खातिर धडपडता तो मनुष्य निश्चित राजा दशरथाले तरेन दुःखाक आमंत्रण दिता. माका दिसता कैकेयी दशरथालो अंत पोळोवचाक आनि माका वनवासांतु धादमुं भरताक राज्य प्राप्त करनुं दिवचाक आमगेले कुळांतु आयिलि आसा. धन संपत्तीचे गर्वान ती कैकेयी आतां माता कौसल्या आनि सुमित्रेक त्रस दिलो शिवाय उरचि ना़ किंवा तांका विष दीवनुं मारनुं उडोवचाक मगशी मुखार पोळोवचि ना. देकून तूंवे तक्षण आयोध्योक वचून दशरथ आनि आमगेले दोन्निं आवयले रक्षण करचाक जाय. तुंवे आयोध्येक गेले नंतर हांवु सीतेसयत निर्श्चित मनान दण्डकारण्य प्रवेश करूं शकतालों.

"कदाचित् कौसल्येन पूर्वजन्मांतु एक चेरडाक तागेले आवयले पासून दूर केलिले आसतालें. देकून ते कार्माचें फल तिका हे जन्मांतु मेळिलें आसा.जेन्नां आवयक हांवे सुख दिवचाक जाय आशिल्लें तेन्नां मेगेले सहवास पासून ती वंचित जालिली आसा. मेगेले तसलो पूत खांयचोयी आवयक देवान दिवचें न्हंय. हांवे आवयले विशय कसल्याक दुःख करचें जेन्ना ती आवय निपुत्रिक तरेन जीवन जगत आसा ऋ निश्चित मेगेले आवयले नशीबचि वायट आसा़ जाका लागून तिगेलो पूत तिगेले पासून दूर जालिलो आसा. हाबु एकलोंचि मेगेले सामर्थ्यान आयोध्या नगरी निर्जनावस्थेंतु धडुं शकता पुण सामर्थ्य वापरिल्यान परलोकांतले सुख प्राप्त जावचाक पुरें ना. माका समज आसा कीं राजालि आज्ञा पालन केले नासलर ताका निस्चित पापाचो अनुभव घेवचे शिवाय गत्यंतर ना. देकून हांवु युवराज पदा बसचाक तयार नाशिल्लों".

हे तरेन थोडे समय विचार करत अनि अश्रु गळयत राम आसताना लक्षमणान ताका अस्त जालिले अग्निचे ज्योति तरेन दिसचें पोळोवनुं सांत्वन करत म्हळलें "तुगलें अनुपस्थितीन अयोध्या नगरीचें वैभव चन्द्र नाशिल्ले रात्री तरन्ब नश्ट जालिलें आसा. देकून तूचें हे तरेन दुःख करचें योग्य न्हंय. तुगेले शिवाय सीता आनि हांवु जीवंत आसू शकचे नांचि. तुगेले खातिर माका मेगेले पत्नि़ शत्रुघ्न सुमित्र किण स्वतःचि सुद्धां काळाजी ना". थोडे समय नंतरा रामाले मन शांत जावनुं तो लक्ष्मणान तयार केलिले तणांचे हांतळावातर हिंस्र पशूंले भय नासताना निदलो.

जेन्नां सकाळ जालि तेन्ना राम लक्ष्मण उठून संध्यावन्दन इत्योद नित्यकर्म पूर्ण करनुं परत प्रवास सुरु केलो. आनि सायंकाळा ये पर्यंत यमुना नदीचे तीरा वयर आशिल्ले ऋषी भारद्वाजाले आश्रमाक येवनुं पावले. थंय वचून ते दोन धनुष्यधारी युवकांनि सीतेसयत ऋषीले दर्शनाचि प्रतीक्ष करत उभे राबले. जेन्नां तांका ते महान् ऋषीले दर्शन जालें तेन्ना रामान स्वतःचि ओळख करनुं दीत सांगल्लें "हांव राम आनि हो मगेलो भावु लक्ष्मण ' दोग्गंयी राजा

दशरथाले पुत्र आसाचि. ही सीता विदेह राजा जनकालि सुपुत्रि आनि मेगेलि पत्नि. माका बापयन वनवासांतु धाडलें तेन्नां मेगेले धर्मकायांतु सहभाग जावचाक हे अरण्यांतु आयिलि आसा. हे दोग्गांनि मेगेले खातिर मेगेले बरोबर हांगा येवनुं कश्ट सोसिलें आसाचि. आमिं कन्दमूल खाावनुं सन्यासीतरेन सरळ जीव जिवचें निश्चय केलिलें आसा".

रामालें हें वचन आयकून भारद्वाज ऋषीन तांकाा हात पाय धुवचाक उदाक आनि खावचाक कन्दमूलान तयार केलिले वेग वेगळे भोजन दिलें. नंतर साधु संत पशु पक्षी मदे बसून वार्तालाप करत रामाक उद्देशून म्हळळें "तुगेले वनवासाचे विषय आयकलिल्यान आमि तुमिं येवचि प्रतिक्षा करत आशिल्ले. हे दोन नदीचे मदलो प्रदेश पवित्र जावनुं आशिल्यान हांगा वास्तव्य करनुं उरचाक योय आसतालो". पुण राम उत्तररूपान म्हणालो "हे ऋषेवर्य हो प्रदेश निश्चित पवित्र आनि पुण्य कर्म करचाक उचित स्थळ जावनुं आसा. पुण हो प्रदेश अयोध्येचे लागीं आशिल्यान ते नगराचे रहिवासी आमकां भेटचाक परत परत येत आसताले. देकून हांगा वास्तव्य करनुं उरचें योग्य आसचें ना. देकून आमीं दुसरे एक स्थळाचे शोधांतु आसाचि जें स्थळ दूर आसुन सीतेक तें आवडतालें". रामाले म्हणणें आयकून भरद्वाज ऋषीनि समाधान व्यक्त केलो आनि तांका स्वतःचे आश्रमांतु थोडे दिवस वास्तव्य करनुं मागिर वन वनस्पतीन समृद्ध आशिले चित्रकूटाचो प्रदेशांतु निवास करचाक दाखयलो. रामाक तो चित्रकूट प्रदेश मान्य जालो आनि रात्र पडचे पयलें भारद्वाज ऋषी बरोबर संवाद साधनु नंतर निदचाक गेलो. नंतर दुसरे दिवस सकाळ जाल्लि कीं ते तीघांनि भारद्वाज ऋषीलो आशार्विाद स्वीकारून चित्रकूटाचे दिसेन प्रवास सुरु केलो.

रामालो प्रवास आनि चौदा वर्साचो वनवास पूर्ण जावनुं अयोध्येक परत सुखरूप वचूं म्हण्णुं सीतेन ते शीघ्र आनि वेगान व्हांवचे गंगा नदीक नमस्कार करनुं आभर प्रदर्शन म्हण्णुं अयोध्येक परत वताना तिगेलि पूजा दान – धर्म करता म्हणुं संगून घेतले. यमुना नदी सुरक्षित पार केले नंतर तीरावयर एक विशल पिपळाचो वृक्ष नदरेक पडलो. ते वृक्षाक सीतेन नमस्कार करनुं माता कौसल्या आनि सुमित्रेलि सेवा करचें सौभाग्य प्राप्त जावूं म्हण्णुं पूजा केलि. सीतेलि ही शुभ याचना पोळोवनुं राम आनि लक्ष्मणाक संताषि जावनुं सीतेक जीं फुल्लं आनि फल जाय ती दीत तिगेले सुरक्षतेचें ध्यान दवरवनुं मूखावयलो मार्ग चलचाक लागले.

दुसरे दिवस पक्षिन आपण्याले सुमधुर किलकिलाट आयकून ते जागे जाले. यमुना नदीचे उदकान स्नान आनि शुद्ध पवित्र जावनुं चित्रकूटाचे दिशेन प्रवास करत ते तिळसन जाय पर्यंत वाल्मीकी ऋषीले आश्रमांतु येवनुं पावले. महषीन ते सवांक दिलिले स्वागतान आनि ते पवित्र वतावरणान प्रभावित जावनुं रामान तेचि जाग्यार वास्तव्य करचें निश्चय केलें. एक ल्हान झोपडी बांदचें निश्चय करनुं लक्ष्मणाक जाय ते लाकूड आनि अन्य सामाग्री हाडचाक सांगलें. झोपडी तयार जाले किं ते वास्तूचे संरक्षण जावचाक स्नान सन्ध्या करनुं विष्णु रुद्रादि सर्व देवांली पूजा आनि आभार रूपान प्रार्थना विधि नियमानुसार आहुति रूपान काळे रंगाचे

कृष्णमृगाचे मांस समर्पित करनुं मायावती नदीचे तीरावर आशिल्ले ते चित्रकूट प्रद्रेशांतले ते झेपडींतु प्रवेश केलो.

आपण्याले राज्यांताले सुख नाकारनुं चित्रकूटांतु रामान वास्तव्य केलिले आसा म्हण्णुं गुह राजाक गुप्तचरांकडचान समजलें. आनि जेन्नां सुमन्त दुःख करत् दोळयांतल्यान अश्रु गळयत अयोध्येक परत गेलो् तेन्नां एक काळ समृद्ध आनि वैभवान सूर्याले तरेन तेज आशिल्लि आयोध्या नगरी आनि जल्लोष् करत आशिल्लि जनता यज्ञकुंडांतलि ज्वलंत ज्योत गोवर जालिल्ले तरेन निस्तेज़ निर्जीव आनि निःशब्द जालिलि दिसलि. ताणे आयिलें पोळोवनुं जन तागेले लार्गी येवनुं रामालो विशय विचारचाक लागले. “गंगा नदी पावले नंतर रामान आपण्याक अयोध्येक परत वच्चाक सांगलें. राम सीता ानि लक्ष्मणांनि नदी पार करनुं वनांतु वच्चें पोळोवनुं हांवे ‘मगेले जीवनाक धिःकार आसूं’ म्हणत परत अयोध्येक आयिलो आसा”. आमगेले सर्वांलो नाश जालिलो आसा. आमका आतां रामालें दर्शन परत जावचें ना म्हण्णुं दुःखाान रडत जन बोभान अवस्थेंतु फिरचाक गली गलींतल्यान लागले. ते जनसमुदायेंतल्यान वाट काडत सुमन्तान दशरथाले निवास स्थानाकडेन आपण्यालो रथ व्हेलो. रामाले शिवाय सुमन्तान आयिले पोळोवनुं राजवाड्यांतले स्त्रीयांनि अक्रोश करत आपण्याले दुःखाक वाट करनुं दिलि. रामाले बरोबर गेलिलो सुमन्त रामाले शिवाय परत आयला् आतां कौसल्योक तो किते सांगताालो म्हण्णुं कुतूहालान ते सर्व तागेलि वाट पळयत उरले.

दूःखान भगभगचे ते राजवाडयांतु सुमंतान जेन्नां प्रवेश केलो तेन्नां ताका दुःखाान जर्जर जालिलो राजा दशरथ दिसलो. रामान दिलिलो संदेश सुमन्ता कडचान आयकुवचक आतुर जालिलो आसल्यारियी दशरथ राजा शुद्ध नासताना बेशुद्ध अचस्थेंतु आशिल्लें पोळोवनुं सर्व स्त्री वर्ग अश्रु गळयत रडचाक लागले. तेन्ना कौसल्येन आनि सुमित्रेन धैर्यान राजाक हात दीवनुं सांभाळत आसनावयर बसोवनुं राजाक विचरलें. “राजन् सुमन्तान हाडिलो रामालो संदेश तुमिं कित्याक अयकनांचि ? उत्तर दीत नासताना निःशब्द कित्याक जालिले आसाचि ? निष्पाप रामाक अकारण वनवासांतु धाडलें म्हण्णुं मनांतु लाज दिसतावे ? उठा आतां आनि शोक करत नासताना कर्म करचाक तत्पर आसचाक जाय्. जर तुमि धैर्य सोडलें तर तुमगेले सहकारी सुद्धां धैर्य सोडताले्. जे व्यक्तीक लागून तुमि रामाले विशय विचार व्यक्त करनांचि् ती व्यक्ति हाांग ना. देकून तुमिं सुमन्ताले लार्गी संकोच नासताना उलोवूं शकताले”.

सुमन्त्रेन निवेदन केलिलो वृत्तन्त आयकून राचा दशरथ थोडे क्षण उलयत नासताना बसलो. नंतर दोळ्यांतल्यान अश्रु गळयत ताका विचारलें् “सुमन्त्र् राम आतां खांय निवास करनुं आसताालो ऋ ताका आतां कोण मदत करत आसताले ऋ राजवाडयांतु मोव हांतळावयर सुखाान निदचो राम आतां खंय खंय हिंस्र पशू आनि भयंकर सर्प आनि पक्षींनि आशिल्ले रानांतु वनांतु भटकत् निदत आसताालो ऋ रानांतु गेले नंतर रामान किते म्हळळें् सीतेक किते दिसलें् लक्ष्मणाक किते जाणवलें ? तेन्ना बसचें् निदचें् उठचें् चमकुवचें हे सर्व विशय् सुमन्त्र माका सविस्तर आयकुवचें आसा. हें आयकुवचाक हांवु जीव धरनुं बशिल्लों आसा”.

राजान हे तरेन विलाप करत् हळहळचें पोळोवनुं सुमन्त्र म्हणालो "राजन् रामान माका योग्य तो सन्मान दीवनुं आदारान सांगल' सर्व रीतीन पूज्य आशिल्ले मेगेले बापयक आनि राजवाड्यांतु आशिल्ले सर्वांक योग्य तरेन मान सन्मान दीवनुं आनि मेगेले वतीन नमस्कार करनुं निवेदन करचाक माका आज्ञा केलिलि आसा. आवय कौसल्येक विशेष करनुं निवेदन करचाक सांगल्यां की तांगेलें स्वस्थ्य बरें आसून ताणिं स्वतःचो अभिमान सोडनुं परमेश्वर आनि पति समसमान आसता म्हण्णुं माननुं राजाले विशय योग्य रीतीन वागणूक सांभाळका. कैकेयी विशय सन्मानान वागचाक जाय. राजधर्म ध्यानांतु दवरनुं भरत सर्वांपेक्षा ल्हान आसल्यारियी आनि दशरथ राज आशिल्यान योग्य तो मान दिवचाक जाय. भरताक मेगेलो संदेश दी की ताणें न्यायबुद्धीन सर्व आवयंक समसमान सन्मान दिवचाक जाय. राजकुमार म्हण्णुं पट्टाभिषेक जाले नंतर राजा दशरथाक मान सन्म्मन दिवाचो विसर पडचो न्हंय. राजा वानप्रस्थनाश्रमांतु गेलिल्यान ताका राजपदावयल्यान पदभ्रश्ट करचें न्हंय. तागलै सर्वभौमत्व जपून ताणें राज्य सांभाळचाक जाय. मेगेले आवय कौसल्येक स्वतःचे आवय तरेन जपून आसचाक जाय. हे तरेन उलयताना रामाले दोळ्यांतल्यान अश्रूंचे थेंबे इळकुवचें दिसताले".

सुमन्त्र मुखार सरनुं म्हणालो"पुण लक्ष्मण रागान विचारतालो' खंयचे पाप केलिल्यान राजान निष्पाप रामाक वनवासांतु धाडलें ॠ राजान योग्य' अयोग्याचो कसलोयी विचार करत नासताना कैकेयीले एक शब्दाक लागून आमकां दुःख सहन करचाक सोडिल्लें आसा. कैकेयीले केवल कपट् दुश्ट बुद्धीक लागून दिलिलो वर पूर्ण करचाक राजालो हातांतल्यान एक अनुचित कर्म करचांतु आयल्यां हेंचि सत्य जावनुं आसा. जें करचांतु आयलें तें राजाले कामासक्तीक लागून किंवा दैवाक लागून आसू जें घडलें ते निश्चित रामाक वनवासांतु धाडचं न्यायद्रिश्टीन समर्थनीय ना. परंपरेचे विपरीत आनि अल्पबुद्धीन घेतिलो हो निर्णय निश्चित दुःखाक कारण जातालो. माका हे कार्यांतु बापयन कर्तव्याचि जवाबदारी घेतिल्लें दीसना मेगेले द्रिश्टीन रामचि मेगेलो व्होडलो भाव् आवय आनि बापय. राजाले हे कार्यपोळोवनुं खंयचो मनुष्य किंवा परिवार संतोष आनुभवतालो ॠ सर्वलो प्रिय जावानुं अशिल्ले रामाक वनवासांतु धाडनुं दशरथ राज्याचो राज म्हण्णुं कशे राज्य करूं शकतालो ?

"दुःखाचे स्पर्श पयलें केन्नांयी अनुभविल्ले नाशिल्यान् सीता मनावयर भूत बशिल्ले तरेन सर्व रीतीन मौन ानि सर्व विशय अलिप्त आसून केवल पतीले दुःखाक लागून पीडित जावनुं एक शब्द उलय नासाताना दीर्ध श्वास सोडत उभी आशिल्ली शिवाय कांयी उलोवचे स्थितींतु नाशिल्लि. पुण हांवे वच्चाक तयार जालों तेन्नां तिगेले तोंडावयलें दुःख पोळोवनुं रामान तिका लागीं घवनुं सावरलें आनि मेगलो रथा दीस पर्यंत लक्षण मान सकयल घालनुं हात जोडनुं नमस्कार करत उभो राबिल्लो दिसलो. राजन् जेन्नां हांवे राम् सीता आनि लक्ष्मणान दक्षिण दिशेन घोर अरण्यांतु वच्चें पायलें तेन्नां हांवे अत्यन्त अस्थिर मनस्थतींतु तांका आखेरचो नमस्कार केलो आनि अयोध्येचे दिशेन आयलो. हांवे नगरांतु प्रवेश केलो की माका जाणवलें की मेगेले बरोबर राम दिशिल्ले नाशिल्यान अयोध्या नगरी आनि नगरींतले समस्त जनसमुदाय दुःखाचे एक व्होड महासागरांतु पडिले मित्र आनि शत्रूचे भावना विसरनुं निर्जीव् निस्तेज द्रिश्टीन

पोळोवचे ध्यानांतु आयलें. नगरांतले स्त्री समुदााय एकत्रि जमून शब्द काडत नासताना मन सुन्न आनि द्रिश्टी नाशिल्ले दौळयांतल्यान अश्रु काडत पळायत उरले".

तेन्ना दाशरथ राजान आत्यंत दुःखान अश्रु गळयत म्हळळें "सवृज्ञ म्हण्णुं नामांकित आशिल्ले ज्ञानी जनांयालो सल्लो घेत नासताना केवला कैकेयीले मोहाक लागून हांवे रामाक वनवासांतु धाडळें हैंचि सत्य आसा. किंवा हे कुळाचो नाश करचें हें दैवान घेतिल्लें एक निश्चित पावूल आसा. सुमन्त्र जर हांवे तुगेले प्रति कसलेंयी बरे कार्म केलिलें आसा तर तक्षण माका रामाले कडेन घेवनुं वच. किंवा हे राज्यावयर जर मेगेलें अधिपत्य अजून आसल्यार कोणितरी रामाक मेगेल`कडेन घेवनुं येवूं. धनुर्धारी राम खंय आसा ? जर हांवु ताका सीते सयत पळयतालो तर हांवु जीवन्त आसू शकतालों. जर हांवु ताका पोळोवचो ना तर माका यमसदनाचे दृश्य निश्चिर दिसतालें. माका रामाले दर्शन जायना ताजे पेक्षा जास्त व्होड दुर्भाग्य विंगड कसलें आसतालें ? हे रामा, हे लक्ष्मणा, हे सीते, तुमकां खबर ना तुमगेले दर्शना शिवाय हांव आयज एक आनाथाले तरेन तडफडत आसा". हे तरेन विलाप करत राज दुःखाचो सागरंतले मनुष्याले तरेन कौसल्येक म्हणालो "कौसल्ये रामाले शिवाय हांवे दोन पावलं सुद्धां उचलूं शकचो ना. आविचारान दिलिले दोन वर माका आयज गळयांताले फास जावनुं बसला. मेगेले दुर्भाग्य जावनुं आसा कीं राम आनि लक्ष्मणाक आलिंगन करचें मनांतु आसल्ताारियी हांवु तांका छातीक घट्ट धरूं शकना".

राज दशरथ शोकग्रस्त जावनुं बेशुद्ध पडिलै पाळोवनुं कौसल्येन सुमन्त्रक सांगलें "राम, सीता, ल्क्ष्मण खंय आसाचि थंय माका घेवनुं वच. ते सर्व दण्डकारण्यांतु आसल्यारियी थंय माका वच्चें आसा, कारण तांगेले शिवाय हांवु एक क्षण सुद्धां जीवंत आसची ना". कोसल्येलें हे आर्त शब्द आयकन सुमन्त्रन म्हळळें "हे देवी, मनांतलो शोक, मोह, संभ्रम आनि दुःख पूर्ण सोडनुं दी. रामालि रानांतु सेवा करचाक लक्ष्मण सक्षम आसा. तो धर्म जाणत आशिल्यान जे करचाक जाय तें तो जाणता. सीता घोर अरण्यांतु आसल्यारियी पतिव्रता आसून आपण्याले पतीले सहवासांतु समाधानी आसा. माका दिसता कीं वैदेहीक जे तरेन नगरांतले बागायत आनि शेत आवडताले ते तरेन रानांतलीं सरळ, सुंदर, निष्कपट वातावरण भावता. किंबहुना रामाले शिवाय अयोध्येंतले सूंदर बाग सुद्धां तिका घन घोर अरण्या तरेन दिसतालें. रामालो सहवास आशिल्यान ती स्वतःक अयोध्ये पासून दूर आसा, हे सुद्धां जाणवचें ना. सीते विशाय माका इतलोचि उडगास आसा, शिवाय कैकेयी विशय असावध एक शब्द उलयलो उडगास ना".

अनपेक्षित कैकेयीलो उल्लेख जालिलो लक्षांतु येवनुं सुमंत्रन तक्षण विशयांतर करनुं म्हाणालो "सीतेलो तेज चन्द्र प्रकाशाचे तरेन सुखदायक आसून तिगेले वयर प्रवास केलिल्यान, मार्गावयर आयिले वादळान किंवा हिंस्र पशूंले उपस्थितीन कमि जालिलो दिसलो ना. रामाले इच्छेक लागून तिणें आपण्याले आभरणांचो त्याग केलिलो नासून तिणें चलचांतु एक विशिश्ट धमक आसा. रानांतु आसल्यारियी अकस्मात् पशूंक पोळोवनुं ती दचकना. देकून राजान किंवा तुमी चिंता करचें अनावश्यक आसा. सर्व चिंता मनांतल्यान समूळ काडनुं ऋषि तरेन निश्चिंत

मनान ते आपण्याले कर्तव्याचें पालन करत आसाचि. सत्य उलयतां रामालें चारित्र्य सर्व जगांतु सन्मानान वर्णन करचांतु येतालें हांतूत दोन मत आसचि नांचि".

सुमन्त्रन उलयले हे शब्दान कौसल्योलें मन शांत जालें ना ल उलट ती 'हे रामा हे सीते हे लक्ष्मण' म्हणत अधिक अक्रोश करचाक लागलि. ती राजाक उद्देशून रागान म्हणालि "दयावंत आनि करुणेचे मूर्त म्हण्णुं तुमगेलि कीर्त तीन लोकांतु पसरलि आसल्यारियी सोळा वर्साच घोर वनवासांतु सीतेसयत रामाक धाडतानां सुखांतु वाढिल्ले ते कठीण रानांतु कशें जीवन करताले किंवा राजवड्यांतले सुंदर संगीत आयकुन हिंस्र पशूले अवाज स्शें अनुभवताले म्हण्णुं तुमि एक क्षण सुद्धां विचार केलिलो ना. निश्चित तुमगेलें काळीज फातरा तरेन घट्ट जालिलें आसतालें. कारण कसलोयी विचार करत नासताना भावना शून्य जावनुं रामाक वनवासांतु धाडताना तुमगेले काळीज कसल्याक सहस्र तुकडे जावनुं फुटलें नात्रं तुमगेलें तें कार्य क्रूर आशिल्ले जाका लागून रामाक तागेले परिवारा शिवाय घोर अरण्यांतु कठीण जीवन जगचें पडता. चौदा वर्स नंतर सुद्धा आयोध्येक रामान परत आयल्यारा भरत ताका राज्य परत दितालो म्हण्णुं स्पश्ट निश्चित सांगचाक जायना.

"म्हणचांतु येता की श्राद्धांतु दुसर्यांनि जेवले नंतर उरिले जेवण ज्ञानी मनुष्य जेवनां. तेन्नां भरतान राज्य केलिले नंतर तेचि राज्याचो राजा म्हण्णु राम कसल्याक मान्य करतालो त्रं वाघ दुसर्यान खालिलें अन्नाक हात लायना राम दुसर्यान केलिले राज्याचो राजा जावचाक कित्याक कबूल आसतालो त्रं राम केन्नांयी अपमान सहन करचो ना जे तरेन शेपूटावयर पाय दवरिलो वाघ तो अपमान केन्नांयी सहन करचो ना. सर्व जग एक जाल्यारियी ताका भिसडावचें शक्य जावचें ना. ताजे उलट रामाले एक बाणान सर्व जग नाश जावचें शक्य आसतालें. एक स्त्रीलो पयलो आधार तिगलो पति आसता दुसरो तिगेलो पूत आसता तिसरो तिगेलो परिवार आसता. चवथो आधार तिका कासलोयी आसना. तुमिं पयलो आसल्यारियीं हांवु तुमगेले आधारा पासून वंचित जालिलें आसा. कारण तुमिं कैकेयीले हाता सकयन आसाचि अनि राम दूर वनवासांतु आसा. तरियी माका रामाले आधार घेवचाक वनवासांतु वच्चें ना कारण तू मेगेलो पति आसा जरी तुमिं पूर्णतरेन मेगेले त्याग केलिलो आसा. अहो भाग्य ॐ हांवु पूर्णतरेन नश्ट जालिलें असा. कोसल अनि लागीचे राज्यांचो तुमी नाश केलिलो आसा. जन समान्याम्क नाश जालिले आसाचि. केवल भरत आनि कैकेयी सुखांतु आसाचि". हे तरेन दुःखान आक्रोश करत कौसल्या रामा म्हणात बेशुद्ध पडलि आनि राजलो दोळया मुखार भूत काळांतले तागोले दोष नदरे मुखार आयले.

राजा दशरथ आतां पूर्ण तरेन हतबल जालिलो. तागेलि विचार करचि शक्तिपूर्ण तरेन नश्ट जालिलि. देकून दिशा दीसनाशिल्ले एक अनाथ मनुष्या तरेन तो कौसल्येक दोन्निं हात जोडनुं क्षमेचि याचना करचाक लागालो. ताणें कोसल्येक उद्देशून परत म्हळलें "देवी हांवु निश्चित अपराधी आसा आनि तूं शत्रूले प्रति सुद्धां क्षमाशील ास्द्धा. देकून हांवु तुगेले क्षमेचि याचना करत आसा. हांवु जाणता की पति कसलोयी आसूं गुणवान किंवा अवगणी पत्नी ताका देवा

तरेनचि पळयत आसता. तूं धर्म जाणता देकून तूंवे राजधर्म जणचे आनि पत्नि जावनुं आशिल्यान संसारांतु दैवाचे प्रभावाचि समज आसचें ापेक्षित आसा. देकून तूंवे मेगेले विषय कठोर शब्द वापरचें योग्य न्हंय". तेन्नां एक काळ तीन लोकांतु शौर्यान देवांक सुद्धां मदत करचो राजा दशरथ हात जोडनुं पाय पडनुं प्रार्थन करचें पोळोवनुं ते साध्वी स्त्रीलें मन अस्वस्थ आनि चलबिचल जालें. राकाले विनवणीचे शब्द आयकून पतिव्रता कौसल्येले दोळयांतले अश्रु गळचाक लागले. तीणे आपण्याले अश्रु पुसत राजाक म्हळळें "हे राजन् मेगेले वयर दया कर.मगेले चुकीखाति माका क्षमा कर. हांवु तुका पाय पडनुं नमस्कार करतां .निश्चित ती बरे कूळांतलि स्त्री न्हंय जी पतीले शब्दांक मान दीना. तिका तिगेलो स्त्रीधर्म आनि पत्नी धर्माचि जाणीव जालि.ती सावध जावनुं दशरथाक उद्देशून म्हणालि "माथे वाकून हात जोडनुं पाय पडतां. अपाण्यालो पती जावनुं आशिल्ले तुमि मगेलि क्षमेचि याचना करचे म्हळयार मेगेले पतिव्रता धर्माचो अपमान केलिले तरेन आसा. हांवु पूर्ण तरेन नश्ट जालिलें आसा. ते सत्य आसता कीं जी स्त्री आपण्याले पतीक क्षमेचि याचना करचे खातिर अवकाश दिता ती स्त्री निश्चित शालीन कुळाचि स्त्री न्हंय. हांवु मेगेलो स्त्रधर्म जाणतां. रामाले विरहाना दुःखी जालिले मेगेले तोंडांतल्यान अनुचित शब्द उलोवचंतु आयले. मनांतलो शोक मनोधैर्य नाश करता शोक श्रवण केलिले शास्त्र विसरायता शोक सर्वकांय नाश करता शोक करचें पेक्षां अन्य शत्रू मनुष्याक वेगळे आसचे नांचि. शत्रूले पासून जालिलो आघात सहन करचे शक्य आसता पुण अकस्मात् जालिलो आघात कमिं असल्यारियी सहन करचे शक्य आसना. रामान वनवासाम्तु वचून पांच रात्र सोंपिल्ले आसाचि पुण ते शोकान उध्वस्थ जालिले पांच वर्सांतरेन दीर्घ अशें आभास करताचि. वास्तवांतु जेन्नां हांवु रामाले विशय विचार करतां तेन्नां जे तरेन अनेक नदींचो प्रवेश महासागरांतु जाता ते तरेन अनेक प्रकाराचे शोक मेगेले काळजांतु प्रवेश करताचि". जेन्नां हे तरेन राजा दशरथाक कौसल्या समजायतालि तेन्नां सूर्याले किरणं अस्पश्ट जावनुं रात्रीचो काळोख सर्व दिकान पसरचाक लागलो. शोकान पूर्णतरेन अशक्त जालिलो राजाक नीदेन कवटाळनुं घेतलें.

कौसल्येले शब्दान दुखावलेलो राजा जेन्नां आपण्याले जीवनांतले घटने विशय विचार करचाक लागलो तेन्नां ताका आपण्याले यौवनवस्थेंतलि एक प्रसंगे उडगास जालो. ताणें कौसल्येक ते प्रसंगाचे निरूपण करत सांगलें "हे सुशीले मनुष्याक आपण्यान केलिले कर्माचें फल भोगचें पडता. जो मनुष्य कर्म करत आसताना ते कर्मान प्राप्त जावर्च फलाचो विचार करना तो निश्चित मूर्ख आसता. जो मनुष्य फल दिवचे झाडं कापून निष्फल दिवचिं झाडांचि लागवड करता तो समय आयलो कीं निश्चित दुःख अनुभवता. हांवे फल दिवचे झाडं कापून निष्फल दिवचिं झडांचि लागवड केलिलि आसचाक जाय कारण हांवु ते केलिले कर्माचें दूःख अनुभवत आसा.

"माका याद आसा कीं जेन्नां हांवु युवराज आनि युवावस्थेचे मस्तीक लागून शिकारीक गेलिलों तेन्ना हांवे एक निष्पाप अंध आवय बापयले पुताक असावध क्षणांतु जीवंत मारनुं तांगेले म्हांतारपणांताले एकमात्र आधार काडनुं घेतिल्लो. देकून आयज मेगेले म्हांतरापणांतु मेगेले

प्रेमाचो साक्षी जावनुं आशिल्ले रामाक मेगेल पासून वंचित जावचें पडल्यां. माका आता जीवंत आसचांतु रस ना़ शिवाय मका मृत्युची पावलांचो आवाज स्पश्ट आयकत आशिल्याऩ कौसल्ये तुगेलें मुख सुद्धां आतां द्रिश्टिकि पड ना. जर माका रामाले हाताचो एक स्पर्श जालिलो तर माका जीवांतु जीव येत आशिल्लो. पुण नियतीक लागून मेगेले तसले मनुष्याक मरताना तागेले मोगाचे पुतालें मुख सुद्धां पोळोवचाक मेळचें ना किंव पुनः दर्शन जावचो शुभ प्रसंग प्राप्त जावचो ना़ हैंचि सत्य आसा. ताजे पेक्षा जास्त दुःख किते आसतालें ऋ जे जनांक रामान परत अयोध्येक येवचे पळयताले ते निश्चित धन्य मानव जावनुं आसताले. हे सदााचारी कौसल्ये़ हे नित्य तपस्वी सुमित्रे हे कुळनाशिनी कैकेयी़ मेगेले दोळयामुखाार काळोख पसरचाक लागला़ माका कांयी द्रिश्टीक पडना".

हे तरेन राजा दशरथ शोक करत थकून निदलो. दुसरे दिवस सकाळीं जेन्नां सेवक राजा निद्रावस्थैंतु उठोवचाक गेल तेन्ना तांका कळनुं आयले कीं कोसल देशाचो नरेश राजा दशरथ निद्रावस्थैंतु आसताानाचि तागेले पंचप्राण अनंतांतु विलीन जालिले आसाचि.

00000

अध्याय 7

जेन्नां राजा दशरथाले पंचप्राण अनंतांतु विलीन जालिले आसाचि म्हण्णुं कौसल्येक आनि सुमित्रेक समजलें तेन्नां ते दोग्गंयी 'हे नाथ' म्हण्णुं किंचाळून मूर्छावस्थेंतु कोसळले. कौसल्या आनि सुमित्रेलो आक्रोश आयकून धांवत आयिल्ले सेवकांक समाचर समजले कीं राजावाडयांतु सर्व दिशेन हाहाकार पसरलो. जेन्नां दशरथाले निधनाचो समाचार अयोध्या नगरींतु पसरालो तेन्नां समस्त जनसमुदाय सोकसागरांतु बुडले. ते दोन्नी राण्यांनि कैकेयीक दोष दीत आनि अक्रोश करत म्हळळें "तुगेलि स्वतःचि इच्छा पूर्ण करचांतु दुश्टे तूंवे राजालो जीव घेतिलो आसा. आतां कोणांलोयी विरोध नासताना राज्याचे सुखाचो उपभोग खुशाल घेत बस. आमकां सोडनुं राम गेलिलोचि आसा़ आतां अमगेले पतीन सुद्धां अमगेलो त्याग केलिलो आसा. आता अमकां हांगा जास्त दिवस वस्तव्य करचें कारण ना. किंबहुना कैकेयी तसले अधर्मी स्त्री सोडल्यार खंयचि अन्य स्त्री पतीलो देहांत जाले नंतर सुखान जीवन करचिं स्वप्न्स पळयतालि ऋ लोभी मनुष्याक स्वतःचे दोष दिसनांचि़ जे तरेन अधर्मान मेळिले जेवणांतु दौश पळायनासताााना जो मनुष्य जेवण जेवताॐ अहो भाग्य़ मन्थरेले कारस्थानाक लागून आयज रधुकुळााचो अंत जावचो आसा. राजा जनकाक जेन्नां हें सर्व समजतालें तेन्नां तांका निश्चित अत्यंत दुःख जाले शिवाय उरचें ना. रामाक निश्चित तागेले बापयले निधनाचो समाचार मेळचो ना़. जेन्नां राम़ सीता़ लक्ष्मणाक हें समजतालें तेन्नां ते सांत्वन करचाक कोणिंयी नाशिल्यान दुःखान पीडित आसताले. पति शिवाय जास्त दिवस जीवंत आसचांतु आमकां रस ना. देकून राजाले बरोबर आमगेले देहांचो सुद्धां त्याग करचें हैंचि श्रेयस्कर आसताले".

हे तरेन कौसल्येन करचो विलाप पोळोवनुं राज्यांतले जाणते जनांनि कौसल्येक ते स्थळापससून दूर व्हेलें. पूर्ण तरेन दिग्मूढ जालिले सर्व जन मुखावयल कार्याचे विषय वसिष्ठ मुनीले दिशेन पळयत तागेले निर्णयाचि प्रतीक्षा करत बसले. अखेरीक ते राजगुरून म्हळळें "राजान आमकां त्याग केलिलो आसून ते आतां स्वर्गवासी जालिले आसून राम आनि लक्ष्मण सुद्धां दूर वनवासांतु आसाची. भरत आनि शत्रुघ्न अजुन केकय दैशांतु आजोळी आसाचि. राज्याक राजा ना आनि राजा आशिल्ले शिवाय राज्य सुरक्षित आसू शकना. दाशरथ राजान भरताक आपण्याले मृत्युनंतर राज्य सांभाळचें उत्तरदायित्व दिलिलें आसा. देकून तुरंत भरत आनि शत्रुघ्नाक केकय देशांतल्यान हाडचाक दूतांक धाडचाक जाय".

वसिष्ठ मुनींलो आदेश आयकून भरत शत्रुघ्नाक केकय देशांतल्यान घेवनुं येवचाक राजदरबारांतले पांच राजदूतांलि निवड करचांतु आयलि. धाडतानां केकय देशाचे राजपरिवाराक योग्य तो सन्मान जावचाक सुवर्णाचे आभराणं धाडचो निश्चय केलो. ते राजदूतांक विशेष करनुं सांगचांतु आयलें कीं भरत शत्रुघ्नाक राजालो देहांत जालिलो किंवा रामाक वनवासांतु धाडिलो समाचार सांगचो न्हंय. सर्वांलो क्षेम समाचार दीवनुं भरत शत्रुघ्नांलि उपस्थिती एक महत्वाचे कार्याखाातीर आवश्यक आशिल्यानताणीं अयोध्योक तक्षण येवचें आसा म्हण्णुं सांगचें ही सूचना विशेष करनुं दिवचांतु आयलि. राजदूतांक तांगेले कार्यांचें महत्व समजिल्ल्यन ते विलंब करत नासताना प्रवासाखातीर तयार जावनुं थोडेचि दिवस नंतर केकय देशाक पावले.

राजदूतांनि केकय राज्य प्रवेश करचें पयले थोडे दिवस पासून एक वायट स्वपन पळयिल्ताान भरत अस्वस्थ आसताालो. तागेलें अस्वस्थ मनाचे कारण जेन्नां तागेले मित्रंनि विचारलें तेन्नां ताणे सांगलें "थोडे दिवस पासून माका स्वप्नांतु राजा दशरथाक केस पसरिले आसून तो एक पर्वताचो ऊंच शिखरावयरले एक चिखलाचे सरोवरांतु पोंवत हातांचे ओंजळींतल्यान तेलाचे घोट घेत् काळे तीळान मिश्रित अन्नाचे घास घेवचें आनि एक कुरूप राक्षसी स्त्रीन ताका अवमानित करचें पळयलें. तें स्वप्न पोळोवनुं माका राजा किंवा राम् किंवा लक्ष्मण मृत्युखांतु पडिले आसाचि म्हण्णुं भास जायत आसा .ते स्वपन पळयले पासून मेगेलें मन चिंतित आसा".

जेन्नां भरत हे तरेन मित्रं लार्गीं आपण्याले स्वप्ना विशय उलयत आशिल्लो तेन्न्ना अयोध्येंतल्यान संदेश घेवनुं आयिले राजदूतां विशय ताका सूचित करचांतु आयलें. भरताक अयोध्येंतले राजदूतांक पोळोवनुं आनंद जालो आनि अकस्मात् आयिल्यान आश्चर्य जालें. राजदुतांनि भरताक अभिवादाान करनुं केकय देशाचे राजपरिवाराखातिर धाडनुं दिलिले सुवर्णाचे आभराणादि दाखयत अयोध्येंतु सर्व जन कुशल आसाचि म्हण्णुं सांगून अयोध्येंतु अकस्मत् एक महत्वाचें कार्य आयिल्यान ताका आयोध्येंतु आसचि अवश्यकता सूचित केलिलें आसा म्हण्णुं वसिष्ठ मुनींनि दिलिलो सन्देश दिलो आनि प्रवासाचि सर्व तयारि करनुं ते आयिल्यान तुरंत अयोध्येक वच्चें उचित आसतालें म्हण्णुं सांगलें. '

आपण्याले स्वप्नाचो उडगास अजून सतयत आशिल्यान भरतान कोसल देशाचे ते राजदूतांक काळाझीन आनि भीत भीत विचारलें "आयोध्येंतु राजा दशरथालें स्वास्थ बरें आसामूं ऋ राम आनि लक्ष्मणालि कसलि खबर आसा ते क्षेमांतु आसाचिमूं ऋ रामालि आवय कौसल्या जी धर्म जाणचि आसून धर्माचें पालन नित्य करचांतु संलग्न आसता आनि लक्ष्मण आनि शत्रुघ्नालि आवय सुमित्र जी धर्म जाणता आनि धर्माचें पालन करचांतु कुशल आसा ते कशिं आसाचि ऋ आनि स्वतःचे सुखाचि निंतर विचर करचि मेगलि आवय कैकेयी कशीं आसा ऋ णि मेगेले खातिर कसलो संदेश धाडश्नुं दिलिलो आसा ऋ" हे तरेन प्रश्ने विचारलें कीं ते राजदूतांनि ते सर्व कुशल आसाचि म्हण्णुं सांगून अयोध्येक तुरंत प्रवास करचि अवश्यकता दाखोवनुं दिलि. भरत थेडे अस्वस्थ जाल्यारियी आपण्याले आज्याक सांगून परत येवचो आश्वासन दीवनुं ते राजदूतांले बरोबत वच्चाक तयार जालो.

केकय देश सोडनुं सिंधू आनि सरस्वती नदी पार करत अयोध्येचे दिशेन प्रवास करताना राजगुरु वसिष्ठ ऋषींनि परत येवचाक इतलो आग्रह केलिलो विषय भरताले मनांतु सतत घोळत आशिल्लो. कारण ताका थोडेदिवस पयले पासून पडिले स्वप्न सतत सतयतालें. आनि जेन्नां तो अयोध्येचे निकट आयलो आनि ती नगरी द्रिश्टीक पडलि तेन्नां तागेले मनांतले विचार तीक्ष्ण जालि आनि काळजांतलि भीति अवस्थ करचाक लागलि. राजधानींतु प्रवेश करताना भरतान सारथीक म्हळलें "अयोध्या नगरी जी ऐश्वर्य आनि समृद्धीन तीन लोकांतु प्रसिद्ध आसा ती आयज तेजस्वी ओजस्वी आशिल्ले तरेन अनुभवचांतु येना. जो जनसमुदाय हर्षोल्हासान सर्व दिशेन पसरचो दिसतालो तो आयज निःशब्द जावनुं नगरी रानांतु परिवर्तन जालिले तरेन दिसता. मनुष्यांलो किंवा जनांवरालें अस्तित्व वाहतूक जाणवना. हें सर्व पाळोवनुं मेगेलें काळीज थरथरत आसा. राज्याचो राजा संसारांतल्यान अस्त जाले नंतर दिसचिं लक्षणं पोळोवचांतु येताचि. घराचो आवार स्वच्छ करत नासताना आंगावयर आभूषण नासताना अस्वच्छ कपडे घालनुं रस्तयावयर चलचें दिसता. यज्ञकुंडांतु अग्नि प्रज्वलित जालिलि किंवा देवळांतु पुजा अर्च ना जावचि दीसना किंवा घंटा नाद आयकुवचांतु येना". सरथी कडचान कसलोयी प्रत्युत्तर मेळलें ना.

भरत सरळ राज दशरथाले महलाचे दिशेन गेला पुण ताका राजालें दर्शन जालें ना. कैकेयीले महलांतु प्रवेश करनुं म्हणालो आवयक विचरलें "हांवे केकय देश सोडनु आयज सात दिवस जाले. केकय देशशांतु सर्व सुख सौख्यान जीवन करत आसाचि. गुर वसिष्ठांनि तुरंत येवचो आदेश दिलिल्यान हांवु तक्षण हांगा अयिल्लों आसा. सांग माते माका कसल्याक हे आतुरतायेन आपोवनुं हाडचांतु आयलें ऋ राजा दशरथ खांयींचि द्रिश्टीक पडना. राजाले सेवकांक माका पोळोवनुं आनंद जालिलो तांगेले तांडावयर दीसना. राजा केन्नांयी तुगेले महलांतु आसताला हांवु दूरचान आयल्यारियी माका आतुरतायेन मोग करत आलिंगन दिवचे राजालि आयज भेट जालिलि ना. तागेले पायांचो स्पर्श करनुं आशीर्वाद घेतले शिवाय मेगेले मनाक समाधान मेळचो ना. सांग माते मेगेलो पिता राजा दशरथ खंय आसा ऋ"

अनायास राज्याचे अधिपत्य मेळिले घमेंडीक लागून कैकेयी कोणांकयी कसलोयी समाधन दिवचो नाशिल्लो समाचार सांगचाक तत्पर जावनुं सहजरीतीन म्हणालि "राजा दशरथ सर्वा तरेन मृत्यमुखांतु पडले". कैकेयीले तोंडांतल्यान हे शब्द भायर पदले कीं तो निष्पाप शुद्ध सरळ मनाचो भरत राजाले मृत्यूचे दुःखान धर्तरेवयर कोसळलो. आपण्यालो पूत दुःखान व्याकूळ जालिलें पाळोवनुं कैकेयीन ताका सांत्वन करत म्हळळें "ऊठ भरत तूं आतां हे राज्यचो राजा जालिलो आसा. धर्तरेवयर कसल्याक पडिल्लो आसा ॠ सामान्य जनांले तरेन दुःख करचें तुका आतां शोभचें ना". पुण भरत म्हणालो "राजा दशरथ रामाक राज्यावयर बसोवचो किंवा एक व्होड यज्ञ करचो आसा म्हण्णुं येवजून हांवे विलंब करत नासाताना हो लांब प्रवास केलो. पूण मेगेले हातांतल्यान चूक जालिलि आसा हें माका आतां स्पश्ट जालिलें आसा. माका राजालें दर्शन तर जालिलें ना पुण सांग राजा कसले कारणाक ल्सगून मृत्यूक शरण गेलो ॠ राम आनि ल्क्ष्मण निश्चित भाग्यवान आसचि कारण तांका राजालो अन्त्य संस्कार कतचें भाग्य मेळें. राजाक ता समय मेगेलि अनुपस्थिती जाणवलि ना अन्यथा माका काळजाक घेवनुं मोग केले शिवाय तो उरचो नाशिल्लो. आतां तो माहेााचो हात माका कशिं स्पर्श करतालो ॠ राम जो मेगेलो व्होडलो भाव तो आतां राजा जातलो आनि हांवु तागेलो दास जावनुं सेवा करतालो. तागेले पाय धरनुं मकाा नमस्कार करचें आसा कारण तोचि आतां मेगेलो आश्रयस्थान जावनुं आसा . सांग माका माते राजा दशरथान माकाा दिलिाले अखेरचो आदेश कसलो आशिल्लो ?".

जशें कांय भरतान उलावचे शब्द आयकले नाशिल्ले तरेन कैकेयी म्हाणालि "राज दशरथान 'हे रामा हे लक्ष्मणा' म्हणत आनि रामान सीता आनि लक्ष्मणा सयत परत आयिल्ले जे अन्य जन पळयताले तांगेले सौभग्य उघडताल' म्हणत अखेरचो श्वास घेवनुं जीव सोडलो". हे शब्दांचो प्रकाश भरताले मनावयर सहज पडिल्ले नाशिल्यान ताणें सहजतायेन कैकेयीक विचारलें "राम सीता आनि लक्ष्मण खंय आसाचि ॠ" ताका उत्तर म्हण्णुं कैकेयीन सांगले "वास्तविक आश्रमवासीतरेन वस्त्रं घालनुं राम सीतेक आनि लक्ष्मणाक बरोबर घेवनुं दंडकारण्यांतु गोलिलो आसा". कदाचित् तागेले स्वप्नान सूचित केलिलो प्रसंग होचि आसू शकता म्हळळे काळजीन भरतान भीत भीत आवयक विचारलें "हें सर्व कशे घडलेंॠ रामान ब्राह्मणालि संपत्ती किंवा तागेले हातांतल्यान धनिक किंवा दरिद्र मनुष्याले धन हरण केलिले आसाॠ माका खात्रि आसा कीं निष्पाप सरळ मनाचे रामाले हातांतल्यान असले कसलेयी अनर्थ प्रसंग घडचें शक्य ना जाका लागून ताका दण्डकारण्यांतु वच्चें पडताालें".

कैकेयीन कसलेयी आडंबर नासताााना स्त्री स्वभावाक लागून आपण्याले चातुर्य दाखयत भरताक सरळ सांगले "रामाले हातांतल्यान ब्राह्मणालि कसलियी संपत्ती किंवा धनिक' दरिद्र मनुष्याले धन हरण जालि ना. पुण जेन्नां राजान युवराज म्हण्णुं रामक अभिषिक्त करचें निश्चय केलें तेन्नां हांवे तुगले खातिर राज्य आनि रामाक वनवास मागून घेतलो. मेगेले ते दोन्नींयी इच्छा राजान मान्य केले आनि राम सीता आनि लक्ष्मणांक घेवनुं वनांतु धाडले. ते वनांतु गेलिल्यान दुःखी जालिलो राजान आपण्याले प्राण त्याग केले. देकून तूं आता राज्याचो

राजा जालिल्यान् राज्य स्वीकारनुं जं करचाका जाय तें कर. किंबहुना हें सर्व तुगेले खाातिरचि हांवे केलिलें आसा. देकून व्यर्थ शोक करत नासताना आपण्याले बापयले श्रद्धकर्म सोंपवून धृढ आनि निश्चित मनान् कसलोयी विचार करत नासाताना् कसलोयी विरोध नासताााना राज्यपदाचो स्वीकार कर”.

राजाले आनि अपण्याले भावंडा विशय कैकेयीन उलयिले हे शब्द आयकून भरताक आवयले मूर्खपणाक लागून हासूं कीं राज् राम् सीता आनि लक्ष्मणाक जालिलो अन्याय पोळोवनुं रडूं म्हण्णुं कळलें ना. थोडे समय नंतर कैकेयीक उद्देशून तो म्हणालो् “राज्य प्राप्त जालिल्यान राजा तसलो मेगेले बापयले मृत्यूक कारण जावनुं आनि बापय तदाले मेगेले भावाक वनवासांतु धाडनुं तुका कसलें मेळलें ऋ घायावयर मीठ चोंळिल्ले तरेन मेगेले वयर संकटावयर संकटांचो वर्षाव तूंवे केलिलो आसा. जगांचे अम्त समयाचे क्षण आयिले तरेन तूं मेगेलो बापयले कुळाचो नाश करचे खातिर आयल्या. काळजांतु घालचे तीक्ष्ण सूरी तरेन तूं आसा् हें राजा समजलो नां.तूंवे तुगेले दुश्ट बुद्धीक लागून तुगेले कुळाक कलंक हाडिल्लो आसा. विषयांध जावनुं तूंवे कुळाक दुःख आनि तुका अपणाले पत्नीलो मान दीवनुं राजा दशरथान स्वतःवयर मृत्यु ओढनुं घेतिल्लो आसा. कसल्याक मेगेले बापयले मृत्यूक आनि रामाल वनवासांतु वच्चे खातिर तू कारण जालि ऋ तुगेले कारणान माता कौसल्या आनि सुमित्र तांगले पुत्रंशिवय दुःखी आसाचि. रामक वनवासांतु धाडिल्यान तुका पापिणी दुःख कित्यक जालें ना ऋ तुका कासलें श्रेय प्राप्त जावचें आशिल्लें ऋ तांगेले शिवाय हांवु राज्याचि रक्षा खंयचे तरेन करचाक शकतालों ऋ हांवु तुगेलो जर त्याग केलो तर तांतूत पापिणी मेगेलो कसलोयी अपराधा जावचो ना. रामान तुका आवय तरेन वागणूक दिलिलि आसा तेन्नां हो कूर विचार तुगले मनांतु आयलो तरी कशीं ऋ व्होड भाव आसताााना ल्हान भावालो अधिकार राज्यपदावयर कशों आसतालो ऋ देकून हांवु आयोध्येचो राजा जावचाक कदापि मान्य करचो ना. तुगेले इच्छेचे विपरीत हांवु रामाक वनवासांतल्यान परत हाडनुं राज सिंहासना वयर बसयतालों आनि तागेलो दास जावनुं तागेलि सेवा करतालो”.

हे तरेन आवय कैकेयीवयर रागान ओरडत तिका उद्देशून भरत म्हणालो “तुका राज्याचें सुख केन्नांयी मेळचें ना. कारण धर्माचो त्याग केलिल्यान समज़ हांवु तुका मेलिलों आसा. हे दुश्टे रामान किंवा राजान तुगेलें कसलें वायट येवजिलें जे कारणाक लागून एकल्याक वनवासांतु वच्चें पडलें आनि दुसर्याक मृत्यु मुखांतु प्रवेश करचें पडलेंऋ कुळाचो नाश करचें म्हळयार वेदविद्येतु पारंगत आशिल्ले ब्राह्मणालो वध केलिले तरेन आसा. तू एकलीचि नरकाक वच् स्वर्गाक राजाले बरोबर न्हंय. राजाले मृत्यूक आनि रामाले वनवासाक कारण जावनुं तूं माका तीन लोकांतु लाज हाडनुं दुःख आनि घोर पापाचि अधिकारी जालिलि आसा. किंबहुना तुगेले कडेन माका उलोवचेंचि ना. तू राज्याचे मोहाक लागून पतीलि हत्यारि आनि कुळाचि कलंकिनी जालिलि आसा. माता कौसल्या आनि सुमित्रेले दुःखाक सुद्धां तूंचि कारण जावनुं आसा. शुद्ध विचार आनि आचरण करचे केकय देशाचो राजा आश्वपतीलि पुि्तूं आसूं शकना. राम वनवासाक् राजा स्वर्गाक गेलिल्यान आनि मेगेले भाव आनि आप्तांनि मेगेलो त्याग केलिल्यान हांवु तीन लोकांतु अपमानित जालिलों आसा. कौसल्यो तसले निष्पाप स्त्रीक काठोर दुःख दीवनुं

तू खंयचे दारुण नरकाक वतालि हें देवचि जाणतालो. तुका समजले सुद्धां नां कीं कौसल्येलो पुत्र राम मेगेलोचि व्होड भाव आसून्त तो माका पिता समान आसात्रः एक पूत बापायक लागून शरीर प्राप्त करता पुण तागेलें काळीज तो आवय कडचन मेळयता. देकून तो अवायलो जास्त मोगाचो आसता. कौसल्या रामाक कितलि मोग करतालि आनि तागेले अनुपस्स्थितीन ती कितलि दूखी आसताली हो विचार तुगेले मनांतु आयलोसुद्धां ना त्रः देकुन हांगा आनि नंतर मेगेले आनुपस्थितीन तूं तितलेंचि दुःख भोगतालि हांतूत तिळमात्र संशय आसचो ना. जो पर्यंत मेगोलो प्रश्नो आसा तो तेन्नांचि सुटंतु येतालो जेन्नां हांवु रामाक वनवासांतल्यान परत अयोध्येक हाडनुं ताका गेलिलें सुख आनि समाधान परत प्राप्त करनुं दितालूं. प्रजाजनांले दोळयांतले अश्रु पोळोवनुं तुगेले हातांतल्यान घडिलें पापाक क्षमा ना. तूंवेचि अतां दण्डकारण्याक वच आनि गळफास घालनुं घेवनुं मृत्यूले मुखांतु पड. हांवु मेगेलें पाप रामाक वनवासाम्तल्यान परत हाडनुं धूवनुं काडता". हे तरेन दुःखान व्याकूळ जालिले मनस्थितु भरत निःशब्द मनान बसलो. थोडे समय नंतर थंय आशिल्ले सर्व मन्स्यांले उपस्थितीतु भरतान तिका तीक्ष्ण शब्दान उलयत परत सांगलें "माका राज्याचो हावेस केन्नांयी नाशिल्लो किंवा तीणें केलिले कार्यांतु मेगेलो सहकार. रामाक युवराज पदावयए आभिषिक्त करचो किंवा राम सीता आनि लक्ष्मणाक वनवासांतु धाडचो राजालो निर्णय हांवु दूर देशांतु आशिल्यान जाण नाशिल्लो".

हांगा कौसल्येक जेन्नां भरतान आपण्याले आजोळचान परत आयिलें समजलें तेन्नां सुमित्रेले लागी ताका पोळोवचि इच्छा व्यक्त केलि. आनि आपण्याले अस्थिर पावलांनि कैकपयीले महलाचे दिशेन चमकुवचाक लागलि. कौसल्येन आपण्याले दिशेन येवचें पोळोवनुं दोळयांतल्यान अश्रूचे धार व्हांवचे आपण्याले आवय कैकेयी दिशेन पळय नासताना तिगेले महलाचो त्याग करनुं शत्रुघ्नाक घेवनुं कौसल्येले महलांतु आयलो.कोस्येले पाय स्पर्श करनुं दोळयांतल्यान अश्रु गळयत तिका आलिंगन दिलें. जेन्नां ते पुण्य पुरुषाले शब्दातले शुद्ध पवित्र भावना समजून कोसल्या सुमित्रेक म्हणालि "सुमित्रे पळयलें ॐ भरताले मनंतलो उदार आनि काळजाचि विशालता ॐ" अनि भरताले दिशेन द्रिश्टी फिरोवनुं ताका आशीर्वाद दीत म्हणालि "कैकेयीक जाय आशिल्लें आनि क्रूर रितीन प्राप्त केलिले हे राज्यावयर कसलोयी विरोध नासताना राज्य कर. पुण निष्पाप रामाक वनवासांतु धाडनुम कौसल्येन कितें साधले त्रः रामान आशिल्ले थंय माका सुद्धां धाडलें तर तें योग्यचि आसतालें. किंवा सुमित्रे सयत अमिं दोग्गंयी वनवासांतु रामसीता लक्ष्मणांले लागी वताचि किंवा तूवेंचि आमका थंय व्हरनूं सोडचें. तुगेले आवयन तुगेले खातिर हें राज्य प्राप्त करनुं दिलिलें आसा". कौसल्येले तोंडांतल्यान भायर पडच है क्रूर शब्द आयकून ते निष्पाप भरताले मन सहस्र सूयीन तोपिल्लरे तरेन दुःख अनुभवलें.

कौसल्येले ते आत्यंत दुःख दिवचे शब्द आयकून मन सुन जालिल्यान भरत कांयी उलयत नासताना कौसल्येले पाय धरत म्हणालो "है माते हे तरेन तूं कित्याक क्रूर शब्द उलयतात्रः हांवु निष्पाप आसून दूर देशांतु आशिल्यान माका कांयीयी जाण नाशिल्लें. रामाले विशय आशिल्लो मेगेलो आदर आनि मोग तू जाणता. जे जनांक लागून रामाक वनवासांतु वच्चें पडलें ते जनांक शास्त्रंतले ज्ञान कदापि मेळचें ना. जे जनांक लागून रामाक वनवासांतु वच्चें पडलें ते

जनांक गोहत्येचें पाप लागतालें. जे जनांक लागून रामाक वनवासांतु वच्चें पडलें ते जनांक यज्ञ समारंभ पूर्ण जाले नंतर ब्राह्मणाक दक्षिणा ना दिलिल्यान मेळचे पाप प्राप्त जावूं ". हे तरेन रामाक वनवासांतु धाडिल्ले अनेक जनांले प्रति आपण्याले रोष व्यक्त करनुं भरतान कौसल्येक क्षमेचि याचना केलि. तेन्नां ते साध्वीन तागेले हात धरनुं उठयलें आनि लार्गी घेवनुं कुरवाळत अश्रु गळयत सांत्वन करनुं म्हळळें "पुता भरता तुका जालिलें दुःख पोळोवनुं आनि तूंवे उलयले शब्द आयकून मेगेले काळजांतले दुःख अजून वाढल्यां. तुगेले मनाक धर्माचे विरुद्ध कर्म करचें मान्य नां हें पोळोवनुं मेगेलें मन समाधान अनुभवता. तुका निश्चित पुण्य लोक प्राप्त जातालें" आनि निःशब्द बसलि. भरत तिका जालिलें दुःख आनि आपण्याले वयर आशिल्लो मोग अनुभवत आसतान ती रात्र सोंपलि आनि दुसरो दिवस उजाडलो.

वसिष्ठ मुनींनि राज दशरथाक्ले अन्त्य संस्कार अजून पूर्ण करचे आशिल्यन भरताक शोक नियंत्रणेंतु दवरनुं अअनि मन तयार करनुं बापयले श्राद्धकर्म पूर्ण करचाक जाय म्हण्णुंनिदर्शनेक हाडलें. तेन्नां आपण्याले बापयले औषधीयुक्त तेलाक लागून सुरक्षित मृत शरीर एक स्वच्छ सुसज्जित आसनावयर दवरलें आनि दुःख आनि मनांतु उठिले अनेक प्रश्न्यांक शब्दरूपान व्यक्त करत म्हळळें "राज दशरथ हांवु दूर आसतानां मेगेले अनुपस्थितींतु सीता आनि ल्क्ष्मणा सहित रामाक वनवासांतु थाडनुं तूंवे उचित कर्म केलेंवे ? राम सीता आनि ल्क्ष्मणा शिवाय अनाथ जालिले माका सोडनुं तूं खंय गेलो ? तू स्वर्गाक आनि राम वनवासाक गेलिल्यान जनसाम्मन्यांले दुःखाचें निवारण आतां कोण करतालो ? तुमगेले शिवाय जीवनाक अर्थ उरलो ना जशें चन्द्राले अनुपस्थितींतु आकाशाक अर्थ आसना". हे तरेन दुःख करचे भरताक वसिष्ठ मुनींनि प्रेत संस्कार शांत मनान यथायोग्य करचाक जाय म्हण्णुं भरताक सांत्वन केलें. हे तरेन ते राजपुत्रन स्वतःक सावरून शत्रुघ्नाले सयत सर्व श्राद्धकर्म पूर्ण केलें.

पुण स्वतःचे दुःख नियंत्रणेंतु दवरचें शक्य जायत नासतााना शत्रुघ्नान म्हळळें "मन्थरेले कपट कारस्थानाक लागून कैकेयीन राजा दशरथान दिलिले वरांचो उपयोग महासागरांतु हिंस्र प्राण्यांचे तरेन केलिलो आसा. बापय स्वर्गाक आनि राम वनवासाक गेलिल्यान आतां जीवन जगचि इच्छा सुद्धां माका उरलि ना. अयोध्येचे सिंहासनावयर इक्ष्वाकू वंशाचो मनुष्य विराजमन जावनुं सांभाळत आसल्यारियी अरण्यांतु वचून स्थायिक जावचो विचार मेगेले मनांतु घोळत आसा". जेन्नां एक बाजून भरत स्वतः वनवासांतल्यान रामाक परत हाडचाक अरण्यांतु वच्चो ठरयतालो तेन्नां दुसरे बाजून शत्रुघ्न आपण्यालें दुःख व्यक्त करत विचार करतालो "कितले विचित्र आनि अश्चर्याचो प्रसंग आसा कीं एक स्त्रीले शब्दाक लागून रामाले तसलो सर्व जनांकडचान प्रेम प्राप्त जावनुं आशिल्लो सर्व जनांक प्रेम दिवचे मनुष्याक वनवासांतु धाडचांतु आयलें ? लक्ष्मणान सुद्धां रामाक वनवासांतु धाडचे राजाले निर्णयाचो कसलोयी विचार करत नासतााना किंवा कसलोयी अडथळो हाड नासतााना रामाले सयत वनवासांतु गेलो ? वास्तवांतु स्त्रीले बन्धनांतु पडिले राजालो हो निर्णय धर्माचे विरुद्ध आनि अन्यायाचो आशिल्यान योग्य किंवा अयोग्य म्हण्णुं विचार करत नासतााना पयले पासून मन्य करचोचि नाशिल्ला".

हे तरेन संभाषण जायत आसताना थंय सुशोभित वस्त्र घालनुं घेतिल्ले आनि आभरणान सजिले कैकयेलि दासी मन्थरेन प्रवेश केलो. तिका पोळोवनुं थंय आशिल्ले एक सेवका निर्द यपणन तिका धरनुं शत्रुघ्नाले सन्मुख उभें करनुं म्हळ्ळें "रामाक वनवासांतु आनि राजालो मृत्यूक कारण जावनुं आलिल्ली हीचि ती कळंकिनी. तिका जे तरेन सिक्षा दिचचि आसा ते तरेन दिवचाक जाय". दुःखान मन संभ्रमांतु अआशिल्ले शत्रुघ्नान तिगेले दिशेन पळयत नासताना सांगले "रामाक वनवासांतु आनि राजाले मृत्यूक धाडचें क्रूर कृत्य तिणें केलिलें आसा ते कृत्याक लागून जें प्राप्त जावचें आसा तें ती अवश्य भोगूं". हे तरेन शत्रुघ्नान म्हणचें पोळोवनुं ती मन्थरा भयभीत जावनुं किंचाळचाक लागलि. शत्रुघ्नालो कोप आनि तिगेले भय पोळोवनुं तिगेले बेबर आयिले अन्य दासीगण भीवनुं ते स्थळावयल्यान धांवनु गेले. तेन्नां शत्रुघ्नान रागान ते मन्थतेक जमिनेवयल्यान ओढत व्हरताना तिगेले सर्व आभरांचो चक्काचूर जालो. कैकेयसीक दोष दीत मन्थरके क्रूर शब्दान ओरडत तिका करफरफटत शत्रुघ्नान व्हरचें पोळोवनुं कैकेयी सुद्धां भीतीन आपण्यालो पूत्र भरताले दिशेन शरण घेवचाक धांवलि.

शत्रुघ्नालो राग शांत करत भरतान ताका सांगलें "पुरुषले कडचान स्त्रीलि हत्या जावचांतु पुरषार्थ ना. देकून क्षमा करनुं तिका सोडचेंचि उचित आसता. हांवे स्वतः हे पापि कैकेयीलि हत्या करूं शकतांलो. पुण आवय्ललि किंवा खंयचेयी स्त्रीलि हत्य केल्यार ती चाक किण्वा ापराध राम केन्नांयी मान्य करचो ना. राम दयेचो सगर आसा क्षमाशील आसा. देकून हे दासीली हत्या केले तर राम तुगेले इतलेंचि न्हंय तर मेगेले लाागीं सुद्धा उलोवचो ना हें `निश्चित आसा". भरतालो हे शब्द आयकून शत्रुघ्न थोडो शांत जावनुं सरसावरलो आनि ते दासी मन्थरेक बेशुद्धावस्थेंतु सोडलें. मन्थरेन जेन्नां कैकेयीले पाय धरनुं रडचाक सुरवात कोलि तेन्ना तिका कैकेयी शिवाय अन्य कोणांकडचान मदत मेळिल ना.

राजाले अंत्य संस्कार पूर्ण जाले नंतर पयलें राजा दशरथान आयले तरेन भरतान राज दरबारांतु यवचें पोळावनुं वसिष्ठ मुनि आपण्याले शिष्य राजदरबारांतले सदस्य भरताले मित्र परिवार देस्शांतले प्रतिष्ठित नागरिकांनि शुभ चिंतुन आशीवाद दीवनुं जयजयकार केलो. वसिष्ठ मुनींनि राजपुरोहितााचे आधिकारान भरताक उद्देशून म्हळलें "राजा दशरथान हे राज्याचें धर्मा रीत्यान संरक्षण करनुं स्वगारोहण केलिलें आसा. राजाले आज्ञेचें पालन करत रामा वनवासांत गेलिलो आसा. राज्याक आतां राजा नाशिल्यान आनि हें राज्य सांभालचें उत्तरदायित्व राजान तुगेले हातांतु दिलिलें आशिल्यान राजान स्वतः तुगेले व्होड भावाक वनवासांतु धाडनुं तुका राजान स्वतः तुगेले व्होड भावाक वनवासांतु धाडनुं तुका युवराजपद दिलिल्यान तूवेंचि राजा जावनुं सर्व संकटावयर यश प्राप्त करनुं राज्य सांभळचांतु औचित्य आसा. तुगेले वयर कसलोयी अपवाद येवचो ना. देकून आमिं आनि सर्व जनसामान्य प्रजा तुगेले निर्णयाचि प्रतीक्षा करनुं आसाचि. तुगेले पूर्वजांले पासून परंपारागत आयिले हे राज्याचि जवाबदारी स्वीकार करनु राज्याचो सांभाल कर".

तेन्नां रामचि राजा जावचो आसा आनि आपूण तागेलो सेवक म्हण्णुं कार्य सांभाळतालो हे विचाराक लागून भरतान राजपुरोहिताले सयत सभेंतु उपस्थित अशिल्ले सर्वांक यथोचित नमस्कार करनुं म्हळळें “आमगेले कुळाचे परंपरेक लागून राजाले प्रथम पुत्रन राजा जावनुं राज्याचो सांभाळ करचो आशिल्ल्यान हे तरेन माका वीनंति करचें माका उचित दीसना. रामाले तसले राजाले प्रभुत्व राज्यावयर सहज आसताना ते राज्याचो राजा जावचो विचार मेगेले तसलो समजुरदार मनुष्य कशीं करतालो ऋ देकून माका हे सभंतु जें योग्य आसता तेंचि उलोवचाक जाय. राम जो न केवल प्रथम पु आसा तर धर्मनिष्ठ आसून दिलीप़ नहुष आनि दशरथा तरेन हे राज्याचो राजा जावचाक योग्य अनि अधिकारी पुरुय आसा. तोचि हे राज्याचो राजा आसतालो. किंबहुना राम न केवल सर्व जनांतु श्रेष्ठ आसा तर तीन लोकांचो आनि आवकाशांचो राजा जावचाक तो योग्य आसा. जर हांवे अधिकार नासताना सामान्य मनुष्यां तरेन राज जावचें स्वीकारलें तर माका स्वर्गांतु प्रवेश मेळचो ना तर धर्तरेवयर इक्ष्वाकू वंशाचो कलंकित म्हण्णुं ओळखुवचांतु येतालों. मेगेले आवयन आज्ञा केलिलि आसल्यारियी हें पाप हांव करचो ना. राम हांगा ना तरियी हांवु वनवासांतु भटकचे ताका शत प्रणाम करता. हांवु रामाक भेटतालो आनि ताका ते महा अरण्यांतूचि पट्टाभिशेक करनुं हांवु आग्रह करनुं परत आयोध्येक घेवनुं येतालों. मेगेले आवयलि इच्छा हांवु केन्नांयी पूर्ण जावचाक दिवचो ना. किबहुना हांवु स्वतः वनवासाचें जीवन जीवतालों.

देकून भरतान एक महान् सैन्य सुसज्जित करचाक़ जे मार्गावयल्यान वचून रामाक अयोध्येंतु परत घेवनुं येवचो आसा तो मार्ग सरऴ सुरळीत आनि निर्विघ्न आसचाक आदेश दिलो. भरतालें हे धर्मयुक्त आनि अर्थपूण वचन आयकून जलिले सर्व जनांले काळीज भरनुं आयलें. राजदराबारांतले सर्व मंत्रि आनि सभसदांनि जनासामान्य प्रजेन समाधान आनि सहर्ष़ आनंदाचे उद्गार काडले. वसिष्ठ मुनींनि आशीर्वाद दीवनुं म्हळळें “रामाक परत राज्य दिवचाक इच्छा आनि संकल्प करचे तुगेले वयर देवी पद्मा प्रेमाचो आनि आशीवादांचो पावूस वर्षाव करूं”. भरताक सर्व म्हालगड्यांलि आानि मान्यवरांलि संमति मेळिल्यान अत्यन्त संतोष आनि समाधान जालो़ जाका लागून तागेले देळयांतल्यान्म आनंदाचे अश्रु झळकले.

राजदरबारांताले सर्व अधिकारींनि प्रवास सुखद जावचे खाातीर तयारि करचाक सुरवात केलि. जे मार्ग सरल नाशिल्ले ते सरळ केले. मर्गावयर आड येवचे झाड हुमटून काडनुं किंवा खंय प्रदेश खाडाशिवाय ओसाड पडिल्लो आसा थंय नवे झाडांचे रोप लायले. मार्गावयर विश्रान्ति घेवचे खातिर विश्रामस्थळ बांदले. नदी वयर सेतु नासल्यार सेतु बात्त्दचांतु किंव नावेचि व्यवस्था करचांतु आयलि. रामान परत येताना प्रवास सुलभ जावचे खातिर जें जें करचाक जाय तें तें कारचांतु आयलें. सर्व तयारि जालिलि पोळोवनुं भरत शत्रुघ्नाक म्हणालो़ “शत्रुघ्न पळयलेंॐ जन सामान्यांले हिताचे विपरीत कितलो धोर अपराध कैकेयीले हातांतल्यान जालिलो आसा ऋ मेगेले पदरांतु दुःख घालनुं राज दशरथ सुद्धां माका सोडनुं स्वर्गाक गेलो. मेगेले आवयले आग्रहाक लागून रामाक वनवास भोगचो पडिल्याऩ ऐश्वयान संपन्न आनि समधानान

समृद्ध आशिल्ले हें राज्य नदींतु एक लाकूड व्हांवत गलिले तरेन वचत आसा”. भरताले हे शब्द अयकून थंय आशिल्ल`सर्व जनांनि अक्रेश करनुं दःळख व्यक्त केले.

भरतान मुखारसरनुं म्हळळें “जर रामाक वनवासांतल्यान परत अथोध्येंतु हाडचाक हांवु सफल जालों ना तर हांवु स्वतः ते अरण्यांतु लक्ष्मणाले तरेन रामालो बरोबर वास्तव्य करतालों. हे राजसभेचे प्रत्येक सभासदााक हांवु अश्वासन ग्ति की हांवु सर्वतोपरि प्रयत्न करनु रामाक परत हाडतालों. देकून रामान गेलिले वनांतु वच्चेंचि माका जास्त योग्य दिसता”. मागिर सुमन्त्रले दिशेन द्रिश्टी फिरोवनुं भरतान म्हळळें “सुमन्त्र चल वनांतु वच्चाक तक्षण आमकां तयार जावचाक जाय”. भरतालो आदेश आयकून न केवल सुमन्त्रक तर समस्त राज दरबाराथ्तले जनांक आनंद जालो आनि ते सर्व भरताले बरोबर रानांतु वच्चक सिद्ध जाले. भरतान सुमन्त्रले रथावयर बसून रामाक वैभवान परत अयोध्योंतु राज सन्मानान हाडचाक सेनापतींक सैन्य सिद्ध करचाक आज्ञा दिलि.

00000

अध्याय 8

निर्णय घतिल्ले तरेन रामाक भेटचाक दुसरे दिवस कौसल्या आनि सुमित्र आपण्याले राजदरबाराातले मन्त्रि सैन्य घेवनुं सेनापति आनि प्रजाजनांक घेवनुं भरत भायर सरलो.सूर्या तरेन स्वयं प्रकाशित रामालें स्वच्छ आनि निर्मल दर्शन केन्नां जाताले आनि अयोध्यचे जनांले मनांतलें काळें मेघाचे तरेन आशिल्लें दुःख केन्नां दूर जाताालां म्हण्णुं विचार करत आसतालो. लांब अंतर प्रवास केले नंतर ते गंगा नदीचे तटावयर येवनुं पावले. गंगा नदींतु आपण्याले पूर्व जांक याद करनुं भरतान तर्पण समर्पित केलें.

नदीचे पेलतडेन आशिल्ले प्रदेशाचो राजा निषादांलो गुहराजा रामालो मित्र आनि भक्त आशिल्लें. जेन्नां ताणें अयोध्येंतल्यान आयिले तें महान् सैन्य पोळोवनुं आपण्याले मन्श्यांक म्हळळें “जर भरत हो समदाय सैन्या सयत सर्व साम्राज्याचे आधिपति जावचाक दुश्ट बुद्धीन आयला तर राम आमगोले राजा आनि मित्र सुद्धां अआशिल्यान आमकां तागेलो प्रतिकार करचें आनि कदाचित् मृत्यु मुखांतु पडचें कारण जातालें. देकून गंगा नदीचे हे तटावयर युद्ध करचें पडलें तर आमगेले सैन्य सिद्ध आसचाक जाय. आनि जर भरत राामाले विशय मैत्रीचे भावनोन अयिलो आसा तर तागेलें आमि स्वागत करनुं आदर सतकार करयां”.हे तरेन आपण्याले जनांक घेवनुं जेन्नां गुहराजा गंगा नदीचे दक्षिण तटावयर येवनुं उभो राबलो तेन्नां समन्त्रन ताका ओळखुन भरताक सांगलें “राामालो एक जास्त निकट मित्र आनि भक्त जो दडकारण्याचि प्रत्येक खूण जाणता तो गुहराजा पेलतडेन गंगा नदीचे तटावयर आमगेले दिशेन पळयत उभो आसा. तो राम सीता आनि लक्ष्मणांनि आशिल्लें स्थळ बरेतरेन जाणत आसताालो”. तो शुभ समाचार आयकून भरताक तागेलि भेट घेवचि उत्सुकता वाढलि.

जेन्नां भरत आनि निषाद राजा भेटले तेन्नां एकमेकांक रामाले वयर आशिल्लो प्रेम आनि आदर जाणून दोग्गांकयी अत्यंत आनंद जालो. रामालें अहित येवजून येत नासताना प्राप्त जालिले राज्याचो त्याग करनुं ते राज्याचो राजा म्हण्णुं रामाक अभिषिक्त करचाक आयला म्हण्णुं कळळें तेन्नां निषाद राजान भरताक तागोलि कीर्त तीन लोकांतु पसरतालि म्हण्णुं सदिच्छा दीवनुं समाधान व्यक्त केलो आनि आपण्यले राज्यांतु राम आसताना काडिले दिवसाचो वृत्तान्त सांगलो.

गुह राजाक अरण्यांतु फिरत प्रवास करचि सवय आशिल्यान तो राम लक्ष्मणाले विषय उलोवचांतु सुख अनुभवतालो. खंयचे तरेन लक्ष्मण राम आनि सीतेलि काळजी घेत असतालो आनि आपण्यान सांगल्यारियी रामालि सेवा स्वतः जागरूक आसून दुसर्योक करचाक दीत नासातना स्वतः करचं वर्णन गुहराजान विस्तारान करनुं सांगत म्हळळें "हांवे लक्ष्मणाक सांगलें आमका कश्ट करनुं जीवन जीवचि सवय आसा. पुण तो राजपुत्र आशिल्यान ही सवय ताका ना. आपण्याक अरण्यांतले सर्व पशु प्रानि जनांवरांचि जाण आसा. देकून लक्ष्मणान सुखाचे आसना वयर विश्रान्ति घेवचो आग्रह धरलो आनि रामाले प्रति स्वतःक भक्तिभाव आशिल्यान ते अंतराळांतु हांवु स्वतः राम सीतेलि काळजी घेतां म्हण्णुं सांगलें. पुण ते पुण्यात्म्यान पूर्ण तरेन मेगलो सल्लो नाकारनुं जेन्ना स्वतः राम आनि सीता कश्ट सहन करत निदताचि तेन्नां अपूण कशें सुखान विश्रान्ति घेवूं म्हण्णुं विचारतालो. सीता रामालें रक्षण करचि जवाबदारी आपण्यालीचि आसा आनि ते कर्तव्या पासून आपूण चुकचो ना. लक्ष्मण सतत म्हणताालो कीं तो जाणतां कीं रामान वनवासांतु गेलिले दुःखान राजा दशरथ 'सर्व कांय सोंपल' म्हणत एक क्षण सुद्धां जीवंत आसचो ना. तोचि तरेन राजालो मृत्यु जालिल्यान रामलि आवय कौसल्या किंवा तागेलि आवय सुमित्र सुद्धां जीवंत आसचे नांचि. कदाचित शत्रुघ्नाले आगमनान सुमित्र जीव धरनुं आसतालि. पुण कौसल्ता कदापि जीवंत उरचि ना". हे तरेन पलयत इलयत रात्र सोंपून दिवस उजाडतालो". गुहराजान मुखार सरनुं म्हळळें "दुसरो दिवस उजाडलो कीं राम सीता लक्ष्मणांक नांवे वयर बसोवनुं आमि वनवासाचो मुखवयलो मार्ग चलचाक सुलभ करनुं दिलो. तेन्नां मध्यावयर आपण्याले जटा जालिले कुरळे केस बांदून हातांतु धनष्यि बाण धरनुं ते दोन राजपुत्र आपण्याले समथ्याचे चिन्ह प्रदर्शित करत सीते सयत दोळया आड जाले".

रामाले मध्यावयले कुरळे केस जटा जालिले आसून ते ताणि बांदुन घेतिल्लो आनि गुहराजान सांगिल्लो समाचार आयकून भरतालें मन अत्यंत चलविचल जालें आनि भितरले भितर दःखान तापलें जे तरेन एक झाडांतु भितर आसचि अग्नि ते झाडाक भितरल्यान जळयत आसता. तागेलि ही अवस्था पोळोवनु माताा कौसल्या आनि अवय सुमित्र प्रकृतीन क्षीण जालिले आसल्यातियी थंय धांवनुं येवनुं सांगलें "पुत्र भरता तुका कसलोयि त्रस जावचो न्हंय. तुगेलें आरोग्य सुखाचे आसचाक जाय कारण तूंचि आतां आमगेलो आधार जावनुं आसा. तुगेले विश्वासा वयर अमगेले जीव लोंबकळत आसा. विस्वास आसा किं लक्ष्मणा विशय किंवा रामले विशय कसलायी अप्रिय समाचार तूंवे आयकलिलो नासराला". भरतालें दुःख पोळखोवनुं

गुहराजान सर्वतोपरि तागेलें सांत्वन केलें आनि रामालो शोध घेवचांतु सहकार दिवचें आश्वासन दिलें.

तेन्नां स्वतःक सावरनुं भरतान गुहराजाक दुःखी दोळ्यान पळयत विचारलें "मेगेलो म्हालगडो भाव राम सीता आनि लक्ष्मण दिवसा खंय आसताले आनि रात्रीक खंय निदताले कसले खाताले आनि कसलें जेवतालें ? हें सर्व सविस्तर सांग". गुह राजान सांगले "अनेक तरेन शिजयिलें अन्न आनि रुचिकर फल अमिं रामाक दीत आसताले. पुण शास्त्रनुसर क्षत्रियान केवल दान दिवचे आसता दान घेवचे आसना म्हण्णुं सांगून तो स्वीकारत नासताना केवल लक्ष्मणान हाडनुं दिलिले फल कन्दमूल स्वीकारतालो. लक्ष्मण रामान जेवनुं जें उरता तें खावनुं आपण्याले स्वास्थ्य सांभळतालो. दर दिवस ते तिग्गयी मेळनुं सन्ध्यावंदन करताले. मागिर लक्ष्मण कुश तृण पसरावनुं रामान निदचे खातिर हाांतूळ करतालो. नंतर राम आनि सीतेक पाय धुवचाक उदाक दीवनुं ते निदले नंतर आपूण दूर वचून तांगेले रक्षणार्थ जागरूक आसतालो". ते नंतर भरत आनि आवयंक गुह राजान रामान विश्रन्ति घवचे स्थल दाखयलें. रामान निदचि जागा आनि शैलि पोळोवनुं भरतान म्हळलें "जो अयोध्येचे राजवाडयांतु ऊंच मोंव गादीवयर निदतालो ते रामाक रानांतु सकयल जमीने वयर कुश तणाचे हांतळावयर निदचे पडलें. जो मनुष्य निर्देतल्यान उठताना वाद्यसंगीताचे सुमधुर स्वर आयकून जागो जातालो तोचि राम हे रानांतु सुंदर पक्षीले किलबिल स्वर किंवा पशुंनि केलिले भयंकर आवाज आयकून जागे जावचे पडलें. हें सर्व जगांतले घटनेंचे विपरीत आसा देकून हें सर्व स्वप्न जशें आभास जायत आसा. काळाचि गति अनपेक्षित आसता हेंचि सत्य आसा जाका लागून दशरथ राजाले पुत्र रामाक आनि जनक राजालि सुपुत्रि असले सामान्य हांतळावयर निदचें पडता. पतीलि शय्या पत्नीक केनांयी सुखाचि आसता हेंचि सत्य आसा अन्यथा कोमल शरीराचि सुकुमारी सीतेक सुद्धा रामालो बरोबर सुखाचि नीद कशें येत आसतालि? मेगेले कारण रामाक अपण्याले पत्नीसयत जुमीनेवयर अनाथा तरेन निदचें पडता राजाले कुळांतु जन्म घेवनुं सर्वसुखाचो अधिकार प्राप्त आसताना आयज सामान्य तरेन जीवचें पडता हेंचि मेगेलें दुर्भाग्य आसा. लक्ष्मणाक हे कठीण काळांतु रामालो सहवास प्राप्त जालिलो आसा हेंचि लक्ष्मणालें शभु लक्षण आसा. सीतेक सुद्धां असले दारुण स्थितींतु पतिबरोबर वनवासांतु साथ प्राप्त जालिलि आसा हेंचि ते पतिव्रता स्त्रीलें सौभाग्य आसा. अमकां मात्र ते महापुरुषाले सहवास नासताना संभ्रमांतु वावुरत आसाचि. राजा दशरथान स्वर्गाक आनि रामान वनावासांतु गेलिल्यान्स ही धर्तरी नाविक नाशिल्लि नांव तरेन दिशाभूल जालिलि आसा. अयोध्या नगरीचि रक्षण जावचाक राजा नाशिल्यान ती अनाथ जालिली आसा. आयज पासून हांवु सुद्धा जमीने वयर कुश तृणाचे हांतळावयर निदतालों. कन्द मूल आनि फल खाावनुं जीवतालो. केसांचि जटा बांदून राना वनांतु रामान परत अयोध्येक ये पर्यंत आसतालों. ते तरेन केलिल्यान मेगेले म्हालगडे भावान आपण्यालें वचन पालन करचांतु व्यत्यय येवचो ना. शत्रुघ्न आनि लक्ष्मण अयोध्येचे रक्षण करताले. समय आयले कीं जाणते मान्यवर रामाक अयोध्येचो राजा म्हण्णुं अभिषिक्त करताले. ही मेगेलि इच्छा देव पूर्ण करूं. जर मेगेले वीनंतीक लागून राम परत अयोध्यचो राजा जावनूं राज्य सांभाल ना तो पर्यंत हांवु राना वनांतु भटकत आसतालो".

तो दिवस सोंपलो आनि दुसरो दिवस उजाडलो की भरतान शत्रुघ्नाक “कितलि ही नीद ॐ ऊठ शत्रुघ्न् निषाद राजा गुहाक घेवनुं यो. कारण आमकां आताां वसिष्ठ मुनि आनि अन्य परिवारांक घेवनुं गंगा नदी पार करचि आसा”. शत्रुघ्नान म्हळळें “हांवु निदिलों ना तुगेले तरेन रामालोचि विचार करत रा> हांवे सोंपयल्या”. थोडे समय नंतर थंय निषाद राजा गुह येवनुं पावलो. ताणे तांगेले सौख्याचि विचरपूस केलि आनि भरतान ताका सांगले “आमगेलि रा> सुखांतु सोंपलि आनि आमी सर्व तुगेले अदाराथित्यान संतोष भोगत आसुन अतां आमकां गंगा नदी पार करचाक मदत जाय. ती सगवड तूं करनुं दितालो हीचि आमगेले सवं0लि अपेक्षा जावानुं आसा”.

भरताले इच्छोनुसर गुहराजान आपण्याले जनांक सांगले “उठा तयार जावनुं नाव काढा आमका अयोध्येचें सैन्य नदीचे पेलतडेन व्हरचें आसा”.तेन्नां पायंशी पेक्षां जास्त नाव तयार जालिले दिसले. तांतूत स्वस्तिक चिन्हान शोभचे नावेंतु भरत आनि शत्रुघ्न आपण्याले आवयले सयत बसले आनि दुसरे एक नांवेंतु वसिष्ठ मुनि आनि दरबारांतले अन्य मान्यवर बसले. हे तरेन अनेक नाव जर्नसमुदायांन भरिले नांव गंगा नदी पार करनुं पेलतडेन पावले. अनि भारद्वाज मुनींलि भेट घेवचाक तांगेले आश्रमाचे दिशेन प्रवास करचाक सुरवात केलि. जशे जशे भारद्धाज मुनीले अश्रम आयले तशे तशें भरतान थोडे अंतरा वयर अपण्याले ठाण्य बसोवनुं शत्रुघ्न आवय आनि अपण्याले आवयले सयत थौडे निकट मनुष्यांक घेवनुं वसिष्ठ मुनीले पुढाकारांतु ते महान भारद्धाज मुनीक भेटचाक तागले आश्रमांतु प्रवेश केलो. वसिष्ठ मुनींनि आयिले पोळोवनु भारद्धाज मनींनि आपण्याले शिश्यांक पाय धुवचाक उदाक आनि तहान दूर करचाक शुद्ध जल दिवचाक सांगले. नंतर भारद्धाज मनींनि दशरथालि मृत्यु आनि रामाले वनवासाचे विषय सविस्तर जाणत आशिल्यान अपुलकीन प्रजेचो आनि राज्याचे हिताचे विशाया दखल घेयलि अनि भरताक अयोध्ये पासून दूर अरण्यांयु येवचे कारण विचारत म्हळळें “न्यायानुसार रामाक प्राप्त जावचे राज्यावयर ताका अभिष्कि करत नासताना कैकेयीले उत्रांक लागून राजान रामाक वनवासांतु धाडलें. अनपेक्षित प्राप्त जालिलो राज्यावयरचो अधिकार सुरळीत भोगचाक तूं रामाले आनि लक्ष्मणाल विरुद्ध कसलेंयी कारस्थान करचाक आयलो नामूं ?”.

हे तरेन अकस्मात विचारिलो अनपेक्षित प्रश्नो आयकून भरतान अश्रूंनि भरिले दोळयान आनि कंपन जावचे अवाजान ते महान् ऋषीक उत्तर दिलें “मेगेलो सर्व नाश जालो म्हणयेत् कारण तुमिं सुद्धां हेचि तरेन विचार करत आसाचि. रामाक मेगेले पासून कसलोयि अपाय् हानि किंवा अनर्थ घडचें किंवा विचार मनांतु येवचें शक्य ना. किंबहुना असलि कल्पना येवचें सुद्धां असह्य आसा. हे तरेन मेगेले प्रति विचार करचें पूर्ण तरेन अनुचित आसा. मेगेले अनुपस्थितींतु जें घडलं ते खातिर` हांवु जवाबदार ना किंवा जें घडलें ते पोळोवनूं माका आनंद जालिलो आसतालो तांतु सुद्धां कसलेंयी तथ्य ना. ताजे उलट हांवु हांगा रामाक परत अयोध्येक व्हरचाक आयलां. मेगेलो हो विचर लक्ष्यांतु घेवनुं मगेले वयर ारोप करत नासताना राम आतां खंय आसतालो हें सागचि कृपा करका”. भरतान मनःपूर्वक केलिले वीनन्तीक् वसिष्ठ अनि अन्य

मान्यवरांले वचनांक दखल दीवनुं भारद्वाज ऋषीन भरताक सांगलें "स्वतःचे मन आनि इन्द्रियां वयर संयम् म्हालगड्यांलो सन्मान् साधु जनांलें अनुसरण' हें रघुकुलाचो मानदण्ड ानि तो ते वंशजांक शोभता. माका तुगले मनांतले विचार ज्ञात आसून हांचे ते समजून घेतिल्ले आसाचि. हांवे तुका विचारलें कारण तरेन तुगेले मनांतलो तो विचार् ती निष्ठा आनि निश्चय धृढ करचो आशिल्लो. हांवु मेगेले योग शक्तीक लागून राम् सीता आनि लक्ष्मणा बरोबर आतां खंय आसा हें जाणतां. राम आता चित्रकूट पर्वत क्षेत्रंतु निवास करनुं आसा. आयज अमगेले आश्रमांतु विश्रान्ति घेवनुं मागिर चित्रकूटाक प्रवास करचें उचित आसतालें". भरतान भारद्वाज ऋषीलो आदेश स्वीकारलो आनि ती रात्र तांगेले आश्रमामांतु निवास करचो निर्णय घेतलो.

भरतान भारद्वाज ऋषींक आदरान सांगलें "जें एक अरण्यांतु करचें साध्य आसा तें तुमिं आमकां जलपान दीवनुं पूर्ण केलिलें आसा. देकून आमकां आनि जास्त कांयी अपेक्षित ना". हें आयकून भारद्वाज ऋषीन मनांतूचि हासत म्हळळें "हे तरेन उलोवचें तुका शोभता. पुण तूबे तुगेले सैन्याचे ठाण्य दूर कसल्याक दवरिलें ऋ". भरतान अत्यंत नम्रतायेन सांगलें "मुनिवर सैन्यांतु अनेक उन्मत्त जालिले घोड़े हस्ति आसताचि तांका नियंत्र्णेतु दावरचें कठीण आसता. तांका हांगा हाडल्यार तुमगेले आश्रम ानि वृक्ष उध्वस्थ जावचे संभव आसता". तें आयकून मुनिश्रेष्ठान सांगले "तांका हांगा हाडल्ल्यार आमकां कसलेंयी कश्ट नाशिल्लें तांका येवूं". त सर्वांक हाडलें नंतर भारद्वाज ऋषींनि आपण्याले मन्त्रशक्तीन विश्वकर्मा आनि अन्यदेवतेंक प्रार्थना करनुं भरताले आसामान्य सैन्याक अन्न आनि सर्व तरचे आथित्य सत्कार दीवनुं सामाधान दिलें.

रात्र सोंपलि आनि दिवस उजाडलोकिं रामालि भेट घेवनुं ताका अयोध्येक व्हरचाक उत्सुक जालिले भरतान भरद्वाज मुनींनि दिलिले अदारारिथ्याचे स्वपनांतल्यान जागे जावनुं चित्रकूटाचे दिशेन वच्चो मार्गाचो विचार ऋषींले मुखार दवरलो. ते महान् ऋषिनि चित्रकूटाचे दिशेन वच्चे मार्गाचें वर्णन करत सांगलें "अडीच योजन दूर जास्त जनांलि वस्ति नाशिल्ले पुण साधु जनांनि गुहेंतु निवास करनुं आशिल्लें एक अरण्य मेळताले. ते प्रदेशाचे उत्तर दिशेन मन्दाकिनी नदी व्हांवत आसून ते नदीचे थाडे अंतरा वयर चित्रकूट पर्वत दिसताालो. ते पर्वता वयर एक ल्हान झापडींतु निवास करनुं आसचे रामाक सीता आनि लक्ष्मण भेटताले". हे तरेन ते ऋषीन भरताक दिशा वर्णन करत आसताना थंय बसून कौसल्या अमि सुमित्र उत्सुकतेन आयकत आसून रामाले भेटीच आनंदान ते दाग्गांनयी ते ऋषीले चरण स्पर्श करनुं नमस्कार करत आभार प्रदर्शित केले. आवलले दुःख सांत्वन करत ऋषीन म्हळळें " तुमि दुःख करचें न्हंय किंवा कैकेयीक सुद्दां पूर्णतरेन दोशी मानचें न्हय. जें जालें आनि जें जावचे आसा तें सर्व दैवी इच्छेक लागानूचि आशिल्यान जें जालें आनि जें जावचे आसा तें सर्व सुख समृद्धीचे खातिरचि आसतालें".

भारद्वाज ऋषीले शब्द आयकून समाधान जालो आनि तांगेलो आशीर्वाद आनि अनुमति घेवनुं रामालो शोध घेवचाक भरतान चित्रकूट दिशेन प्रवास करचाक तयारि केलि. जेन्नां भरत

अपण्याले व्होड सैन्य घेवनुं वचत असाताना अरयांतले जनांवर पशु ˆ पक्षी भीतीन हांगा थंय धावचें दिसलें. अखेरीक चित्रकूट पर्वताचा लार्गी आयले कीं भरतान शत्रुघ्नाक म्हळळें "पळय जनसंपर्कान गधूळ जायत नासताना वनस्पतीन शोभचो हो सुंदर चित्रकूट पर्वत जे पर्वताचो आश्रय रामान आपण्यालो चौदा वर्साचो वनवास पूर्ण करचाक शोधिल्लो आसा. हे प्रदेशांतु फूल फलांचो सुगंध वातावरणांतु शीतल वारो पसरायात आसून अग्नीक थंय वास्तव्य करनुं आसाचाक अवकाश दीना. तरियी दूर अकाशांतु धुंवर आकाशांतु उडचं दिसता. कदाचित थंयीचि राम सीता आनि लक्ष्मण आसताले". देकून सैनिकांनि जागरूक आसून थंय तप करचे ऋषी ˆ मुनींक जन – जनांवरांक पशु ˆ पक्षींक त्रस दीत नासताना आपण्यालें ठाण्य उभारचाक सांगलें. आज्ञा दिलिले तरेन सैन्य थंयीचि राबलें आनि रामालि भेट जावचे उत्सुकतेन शरीरा वयर कांटे उभे राबिल्ले.

वास्तविक दोन तीन म्हैन्ये चित्रकूटाचे अरण्याचे शांत शुद्ध वातावरणांतु निवास करनूचि नैसर्गिक जीवनाचे अकर्षणान प्रभावित जावनुं रामान सीतेक आनि लक्ष्मणाक प्राकृतिक सौन्दयाचें दर्शन घडयत आसताना प्रकृतीचें वैशिष्ठ आनि महत्व जनजीवनांतु मन स्वच्छ शुद्ध शांत आनि पवित्र दवरचाक निसर्ग कितलें आवश्यक आसता आनि आध्यात्मिक पातळीवयर विकास जवचे खातिर कितले उपयोजक आसता म्हण्णुं सांगत आसतालो. मनुष्यान जे तरेन ऐहिक सुखा खाातिर आनि नगराचे विकास करचे खातिर इन्द्रियांवयर नियंत्रण आनि द्रिश्टी स्वच्छ आनि शांत दवरचें आवश्यक आसता तोचि तरेन अध्यात्मिक जीवन जगचे खातिर मन शुद्ध आनि पवित्र दवरनुं निसर्गांतु समन्वय अनि समतोल विकास करचें आवश्यक आसता. देकून जे तरेन अयोध्या नगरीचि चिन्ता आसता ते तरेन चित्रकूटाचि चिन्ता सुद्धां आसचाक जाय कारण अयोध्येचे परिसरांतु आशिल्लि सरयू नदी जितलि म्हत्वाचि असता तितलीचि महत्वाचि चित्रकूटाचे परिसरांतु आशिल्लि मन्दाकिनी नदी आसताा हें समजचाक जाय. रामान जें सांगले तें लक्ष्मणाक धर्मज्ञ आशिल्यान समजलें आनि सीतेलो मोग अनि श्रद्धा रामावयर आशिल्यान रामान संगिल्ले तिणें प्रेमान आनि भक्तीन संपुश्टांतु हाडलें.

जेन्नां हे तरेन राम सीता आनि लक्ष्मण संवाद करत अशिल्ले तेन्नां रामाले द्रिश्टीक दूर आकाश धूळीन पांघरूण घातले तरेन दिसलो.सैन्य आनि सैन्यान्तले घोड़े हस्ति रथ आनि सैनिकांले अवाजन रानांतले पशु पक्षि आनि जनांवर सम्भ्रमांतु वावुरचो संभव ध्यानांतु येवनुं रामान लक्ष्मणाक सांगलें "रानांतले पशु पक्षि आनि जनांवर अनपेक्षित व्होड अवाजान सम्भ्रमांतु पडनुं भीतीन वावरत आसाचि. कदाचित् कोण एक राजा शिकार करचे खातिर आपण्याले सैन्य घेवनुं आयिलो उरत. हो पर्वत सर्वांपासून अक्रमण करचें कठीण आसा.देकून तें सैन्य खंयचे ध्वजचिन्हा सकयल येत आसा तें ध्यानांतु घेवनुं योग्य चौकशी करनुं पळय".

लक्ष्मण एक ऊंच झडावयर चडलो आनि आपण्याले तीक्ष्ण द्रिश्टीन निरीक्षण केलें. निर्मा ण जालिले धूळीचे पांघरूणांतल्यान ताका सैन्य अस्पश्ट दिसतालें तरियी ताका अयोध्येचे नरेशालो कोविदार पक्षीचो चिन्ह स्पश्ट जाणवतालो. देकून अत्यंत कोपिश्ट जावनुं ताणें रामाक सांगलें "अयोध्योचे राज्यपद प्राप्त करनुं तें स्थिर आनि अमगेलो पूर्ण तरेन नाश करचे खातिर

कैकेयैलो पुत्र भरत एक व्होड सैन्य घेवनुं हेचि दिसेन येत आसा. हे निश्चित आनि निःसंशय आसा. देकून विलन्ब करत नासताना आपांगेले धनुष्य बाण घेवनुं सुसज्ज असचाक जाय. निश्चित राज्य तुगेले हातांतल्यान खेंचून घेवनुं आमकां अनेक कश्ट दिवचाक कारण जालिले भरताले तोंड माका पोळोवचें आसा. वैरबुद्धीन हांगा आयिले तागेलो जीव तक्षण घेतल्यार तांतून कसलोयि अपराध आसचो ना. भरतालो कांटो काडनुं तूंवे राज्यावयर राज्य करचाक जाय. पुताले मृत्यून दुःख जालिलि अत्यन्त लोभी कैकेयी स्वतः प्राण त्याग करतालि. जर मेलि न तर मगेले हातान तिगेलो आनि तिगेले परिवाराचे मृत्यु जतालों. धर्तरेवयर जालिले पाप हे तरेन धूंवनुं वतालें. अयज मेगले शत्रूं विशय आशिल्लो मेगेलो राग आनि दुश्टांवयलो दुस्वास तांका तणांवयर पडिल्ले अग्नि तरेन जळनुं काडचो आसा. मेगेले तीक्ष्ण बाणान सैनिकांक मारनुं तांगेले रक्तान चित्रकूटपर्वत हांवु आयज भिजोवनुं काडचो आसा. जे घोडे अनि हस्ति हांवे नाश केलिलें आसताले तांका हिंस्र पशु ि प्राणि पिदून पिदून भक्षण करूं. भरताक आनि तागेले सहकारींक नाश केलिल्यानचि मेगेले काळीज थंड जातालें".

भरताले विशय अत्यंत कोपिश्ट आनि तागलो नाश करचाक निश्चय करनुं स्थिद्र जालिले लक्ष्मणाक शांत करत रामान म्हळळें "जेन्ना मेगेले विशय अशिल्ले प्रेमाक लागून भरत जर माका भेटचे उद्देशान येत आसा तर धनुष्य बाणाचि भाशा कित्याक वापरचि ऋ राजाक वनवासांतु निवास करचें वचन दिले नंतर आतां भरताक जर मृत्यु मुखांतु घातलें तर श्रेय नाशिल्ले राज्य मेळोवनुं माका उपयोग कसलो आसतालो ऋ मोगाचे आप्त बान्धवांलो नाश करनुं मेळयिले राज्य वीश कालयिले जेवण तरेन आसता जें केन्नांयी माका नाका. हांवु मेगले धनुष्य ि बाणांचो शपथ घेवनुं तुका सांगतां कीं जर माका राज्य मेळचे आसता तर ते मेगेल भाव आमि आप्त ि बान्धव आनि परविारां खाातिर आसतालें. वास्तविक सागारान कवटाळिले हें साम्राज्य मेळोवचें माका आशक्य ना. पुण अधर्माचो उपयोग करनुं माका इन्द्रपद सुद्धां मेळोवचें ना किं दिल्यारि तें नाका. धर्म अर्थ काम अनि धर्तरेवयले साम्राज्य – हे केवल भावां खातिर हांवु मागत आसता स्वतः खाातिर न्हंय. मेगले धनुष्याचि शपथ घेवनुं संगताा राज्य तुमगेले खातिरचि मागत आसा.

"किंबहुना सागर व्यापून आशिल्ले साम्राज्य प्राप्त करचें माका अशक्य ना. पुण अधर्माचो वापर करनुं इन्द्रपद सुद्धां नाका. भरत तू आनि शत्रुघ्नाले शिवाय जर माका सुख मेळचें आसा तर तें सुख पूर्ण तरेन जळनुं वचूं. माका खात्रि आसा की जेन्नां अयोध्येंतु भरत परत आयलो आनि ताका हांवु सीता आनि तूं आश्रमवासी तरेन वस्त्र आनि जटा धारण करनुं रानावनांतु भटकत आसाचि म्हण्णू समजलें तेन्ना ताका निश्चित दुःख जावनुं तो अस्वस्थ जालिलो आसतालो. परंपरेक लागून प्रथम पुत्रन राज्यावयर अभिषिक्त जावचें तो जाणत आशिल्यान अयोध्येचान तो मेगलि भेट घेवचाकचि आयिलो उरत शिवाय अन्य कसलोयी हेतु मनांतु धरनुं न्हंय. कैकेयीवयर संताप व्यक्त करनुं राजालि अनुमति घेवनुं भरत माका राज्याचो आधिकार दिवचाक निःसंशय आयिलो आसा. किंबहुना भरतान माका भेटचें योग्यचि आसा शिवाय भरतान माका निस्चित भटचाक जाय. आमगेले विशय तागेले मनांतु कसलोयी दुश्ट विचार

येवचो संभव ना. माका समजना भरतान तुका मागशीं कसलें दःळख दिलिलें आसतालें जाका लागून तूं अयज तागेले वयर संशय घेत आसा ऋ भरताक कसलोयी अपमान जावचो न्हंय किंवा अपशब्द वापरचो न्हंय. जर भरताक वायट तरेन वागणूक दिवचांतु आयलि तर ती माका वायट वागणूक दिलिले तरेन आसा म्हण्णुं हांवु मानतांलो. खंयचो पूत बापयलो जीव घेतालो ऋ खंयचो भाव भावालो नाश करूं शकतालो ऋ जर भरतालो वध करचाक तूं इच्छा करता तर हांवुं भरताका स्पश्ट सांगतालो की अयोध्येचें राज्य लक्ष्मणाकचि तूं दी. माका विश्वास आसा कीं भरत मेगेलो शब्द क्ष विचार करत नासताना मान्य करतालो'.

रामान जेन्नां हे तरेन तीक्ष्ण शब्द उच्चारले तेन्नां ल्क्ष्मणान आपण्याले तोंड लाजेन झांकून घेतलें. तेन्ना चाचरत अडखळत लक्ष्मण म्हणालो "मका दिसले राजा दशरथ स्वतः तुका भेटचाक हांगा आयिलो उरत". लक्ष्मणाक लाजेन चूर जालिलें पोळोवनुं रामान ताका सांत्वन करत सांगले "माका सुद्दां तशेंचि दिसता राजा दशरथ स्वतः आमकां भेटचाक आयिलो आसतालो. आमगेले सौख्याचि विचार करत आनि आमिं कश्ट भोगत आसताले हे चिंतेन राजा अमकां निश्चित अयोध्येक परत घेवनुं वच्चाक आयिलो आसतालो. शिवाय सर्व सुखान वाढयिले सीतेक घेवनुं वच्चाक तो निश्चित आयिलो आसा. देकून लक्ष्माा चल. एक ऊंच झाडा वयर चडनुं परत एक द्रिश्ती घाल'.हे दिकान भरत रामान आशिल्ले स्थळाचि कसलेयी तरेचि हानि किंवा कोणांकयी उपद्रव जाव न्हंय म्हणुं कळाजी घेत स्वतः मन निर्गर्वी आनि शांत दवरनुं रामाले भेट घेवचे खातिर केवल शत्रुघ्न आनि सुमन्त्राक घेवनुं एकलोचि गेलो.

00000

अध्याय 9

चित्रकूट पर्वताचो मार्ग चलत आसताना वाटेवयर निसर्ग रम्य वातावरणांतले ऋषींले अनेक आश्रमांचे दिशेन भरतान शत्रुघ्नाक लक्ष्य दिवचाक सांगले. कारण तांतूतलेंचि एक आश्रमांतु कदाचित् राम् सीता आनि लक्ष्मण निवासित आसतालें. चित्रकूट पर्वताचें दर्शन जालें कीं भरतान वसिष्ठ मुनींक तक्षण दोन्निं आवयकं थंय घेवनुं येवचाक वीनन्ति करनूं आपूण स्वतः रामाले दर्शन जावचे उत्सुकतेन शत्रुघ्न आनि सुमन्त्रसयत मुखार चलचाक लागलो. थोडे समय नंतर ताका खिडकी आनि दरवाजे आशिल्लि एक सुंदर पर्णकटि दिसलि जी कदाचित् राम आनि सीतेलि आसतालि. लागींचि थोडे अंतरावयर लक्ष्मणालि पर्णकुटि आशिल्लि. थंय ताका झडावायर बादिल्ले खुणो दिसले जे घोर अरण्यांतु दिशा दाखोवचे खातिर वापरचांतु येताचि. त पोळोवनुं भरताक आपूण योग्य दिशेन वचत आसां म्हण्णुं विश्वास बसून राम् सीता आनि लक्ष्मणांले दर्शन जाताले म्हळळे आनंदान तागेले काळीज अनंदान फुरफुरलें आनि दोळयांतु समाधानाच अश्रु इळकले. शत्रुघ्नाक तो म्हणालो "माका दिसता आमिं भारद्वाज ऋषीनि अंकित केलिलें स्थळ हेंचि आसून आमि थंयीचि येवनुं पावल्याचि. मन्दाकिनी नदी हांगाचान लागींचि

असचाक जाय. कारण स्नान करचाक वाच्चे नदीक वचून परत येवचे माग दाखोवचे खुणां दिसताचि. शिवाय दूरचे ते एक पर्णकुटींतल्यान धूर येवाचो दिसाता. हांगाचि सर्वांवयर मोग करचो आनि सर्वाले कडचान मोग करनुं घेवचो राम ऋषी तरेन दिसचे रामाक हांवु निश्चित पळयतालों".

थोडेचे समय नंतर भरत मन्दाकिनी नदीचे तटा वयर आशिल्ले चित्रकूट पर्वताचे लागीं आयलो. हांगा ताका ऋषी तरेन दिसचो राम भेटचो आसा. तो म्हणालो "अहो मेगेलें हे जन्माचें भाग्य ॐ सर्व सुखांचो त्याग करनुं वनवासांतु संकटांतु निवास करचो रघुकुलाचो दीपक् ऐश्वयाचे प्रकाशान झळकुवचे रामालें परत दर्शन माका आयज जावचें आसा. सर्व जगान तिरस्कार करचांतु येवचो हांवु आयज राम आनि लक्ष्मणांक शरण वचून् पाय पडनुं क्षमेचि याचना करचो आसां". हे तरेन विचार करत भरत रामाले पर्णकुटीचे लागीं येवनुं पावलो. अनि थोडेचि काळ नंतर जटा धारण केलिलो अग्नि तरेन झळकुवचो राम् सीता आनि लक्ष्मणा बरोबर बशिल्लो ताका दिसलो. रामाले दर्शन जालिल्यान कैकेयीलो पुत्र भरताले दोळयांतु आनंदाचे अश्रु झळकले पुण तोंडांतल्यान शब्द मात्र भायर पडले नांचि. तो मनांतले मनांतु "जे मनुष्याक सर्वांनि सेवा करचि अपेक्षित आसता तोचि आयज रानांतले एक हरिणाचि सेवा करत आसचें दिसून येता. जे मनुष्यान ऊंच आसनां वयर रेशमीचे वस्त्र घालनुं बसचें अपेक्षित आसता तोचि आयज घोर अरण्यांतु जमीने वयर मृगाचे चर्म घालनुं घेवनुं आपण्याले धर्माचे आचरण करचें दिसता. जे मनुष्याले शरीर गन्ध आनि चन्दनाचे लेपान सुशोभित आनि सुगन्धित आसचाक जाय ते मनुष्याले शरीर आयज माति गोबराचे पांघरूणान अशोभित आनि दुर्गंधित आसा. जगांतले सर्व सूखांचो अधिकार आशिल्लो राम मेगेले कारणाक लागून आयज दुःख भोगत आसा. हायॐ कसले तरेचें हें मोगेलें दुर्भाग्य ॐ" म्हणत दुःखान अक्रोश करत रडत हळहळतालो. नंतर स्वतः वयर कसलेंयी नियंत्रण दवरचाक शक्य जालिले नाशिल्यान भरतान सरळ रामाले पाय धरनुं नमस्कार करचें पयलेंचि' 'हे आर्य हे आर्य' म्हणत तो थंयीचि बेशुद्धावस्थेंतु कोसळलो. मागिर दोळयांतल्यान अश्रु गळयत शत्रुघ्नान रामाले पाय धरनुं रामाक नमस्कार केलो. ते दोपग्गांकयी प्रेमान अलिंगन दीत आसताना रामाले दोळयातल्यान सुद्धां अश्रूचि धार व्हांवचें स्पष्ट दिसतालें. राम आनि लक्ष्मणान सुमन्त्र आनि गुहराजाक प्रेन्मान आलिंगन केलें. हें सर्व पोलेवनुं थंय निवासित अशिल्ले ऋषीमनींले दोळयांतु सुद्धां आनंदाश्रु दिसल्यार तांतूत आश्चर्य कसले आसतालें ?

आंगावयर वल्कल वस्त्र माथ्यावयर जटा तोंड दुखान बाविल्लें दोळयांतल्यान अश्रु व्हांवचे भरताक आपण्याक पाय पडचाक धडपडचे जेन्नां रामान पळयलें तेन्नां तार्णे वाकून भरताक उठयलें आनि तागेले मस्तक हुंगून काळजाक घट्ट धरनुं म्हळलें "तुका अरण्यांतु एकलोचि सोडनुं आमगेलो बापय खंय आसा ऋ कारण तु एकलोचि आयला अशें दिसता. तो जीवंत आसताना तूवे एकलोचि हे तरेन असले घोर अरण्यांतु येवचें न्हंय. ओळखुवचांतु थोडे कश्ट जाल्यारियी अनेक दिवसाचे नंतर हांवु तुका पळयत आसा म्हण्ण्णुं माका आत्यंत आनंद निश्चित जालिलो आसा. पुण अरण्यांतु तूवे कशें येवचं जालें ऋ राजा दशरथ बरो आसामूं कारण तूं हांगा

एकलोचि आयिलो आसा. दुःखान तडपडत ताणें जीव तर सोडलो नामूं ऋ अकस्मात् मेळिल्ले तें सनातन राज्य संभाळचो अनुभव नाशिल्यान तुगेले हातांतल्यान सुटलें तर नामूं ऋ राज्याचे वेग ˆ वेगळे आधिकारीवर्ग आप ˆ आपणाले कार्य दक्षतेन आनि संयमान पूर्ण करत असताचिमूं ऋ तुगले आजुबाजून सहस्र मूर्खो पेक्षा एक ज्ञानी मनुष्य वावुरचाक जाय. कारण राज्यांतु सहस्र मूर्ख आसल्यारियी ते एक ज्ञानी मनुष्याल मुखार राज्याचो विकास आनि राज्याचें वैभव वाढोवचंतु अनुपयोगी आसताचि. देकून वेद शास्त्रंतु निपूण आशिल्ले वसिष्ठ मुनींक तू योग्य रितीन सन्मान दीत आसतामूं ऋ माका विश्वास आसा कीं अलस्य करत नासताना तूं राज्याचे विकासाचे कार्य करत आसा. तूं प्रजेचें सुख आनि राज्याचे समृद्दी विशय दक्ष आसतामूं ऋ सत्य वचनी़ धर्मकार्योतु सदा दक्ष आसचो राजा सुखरूप आसमूं ऋ माता कौसल्या आनि सुमित्र कुशल आसाचिमूं ऋ माका विश्वास आसा कीं तुका राजपद मेळिल्यान माता कैकेयी आनंदान सुख अनुभवत आसतालि ऋ". भरतालें ल्हान वय आनि अपूर्ण अनुभव लक्ष्यांतु दवरनुं हे तरेन रामान राज्या विशय अनेक पश्ने विचारून आनि समजायत अखेरिक म्हळळें "राज्याचे संरक्षण करचें सोडनुं तूबें हांगा हे घोर अरण्यांतु हे तरेन जटा धारण आनि वल्कल वस्त्र शरिवयर घालनुं येवचे कारण कितें ऋ हें सर्व माका सविस्तर सांग".

मनांतु कसलेयि पाप नासताना सरळ उलोवचांतु आयिले रामाले हे शब्द आयकून भरत अत्यन्त दीन आनि शरणागत जावनुं रामाक म्हणालो़ "जें एक कर्म करताना अनेक कश्ट सहन करचें पडता़ ते कर्म अपण्यान दिलिले वचन पालन करचे़ आपण्याले मोगाचे पुतालो वियोग सहन जायत नासताना दुःखी जालिले राजा दशरथान आपण्यालो प्राण त्याग करनुं आतां स्वर्ग स्थ जालिलो आसा. आपण्याले पूताक राजपद मेळिलो आनंद उपभोग करचाक जालिले नाशिल्यान मेगेले आवय कौसल्येक नरक यातना भोगचेंचि आसा. देकून आतां तुगेले कडच्यान एकचि अपेक्षा आसा. तूंवे अयोध्येक परत येवनुं राजा म्हण्णु राज्याभिषेक करनुं घेवनुं राज्य सांभाळचाक जाय. तूंवे मेगेले विधवा अवयले वयर दयेचि द्रिश्टी घालचि पेक्षा हंवु करत आसा़ कारण ती आतां तुगेलि शरण जावनुं आसा. परंपरेक लागून अधिाकरी पुरुष म्हण्णुं राज्यपद स्वीकारनुं तीन लोकांतु वर्चस्व सिद्द करचे उत्तरदायित्व आतां तुगेलें आसा. हांवु तुगेलो ल्हान भाव आनि शिष्य आसा. मेगलि ही वीनन्ति अमान्य कर न्हंय". हे तरेन सांगत भरतान रामाले पाय धरनुं ते पाया वयर आपण्यालें मस्तक दवरनुं साश्टांग नमस्कार केलो.

रामान भरताक दोन्नि हात धरनुं उभे केलें आनि म्हळळें "जे मनुष्यान श्रेष्ठ कुळांतु जन्म घेतिल्यान तो सत्विक स्वभावाचो तेजस्वी आनि चरित्रवान आसता़ जो कोण धर्म नियमांचे सदा पालन केलिल्यान धर्मिष्ठ म्हण्णुं घेता़ तो केवल स्वार्थबुद्दीन कशें राज्याचे खातिर एक पापकर्म करूं शकतालो ऋ माका तुगेले वागणूकींतु कसलेयी चूक दिश्टीक पडना. देकून तूंवे समज नासताना केवल बालिषबुद्दीन तुगेले आवयले विशय आयोग्य रीतीन विचार करचें उचित आसचें ना. माका मथ्या वयर जटा आनि शरीरावयर वल्कल पांघुरनुं वनवासांतु धाडचो किंवा तुका राज्यपदावयर बसोवचो अथिकार राजाक पूर्ण तरेन आसा. तेचि तरेन जो मान सन्मान राजाक जनसामान्याले कडच्यान प्राप्त जाता तेचि तरेचो मान सन्मान आवयक सुद्दा दिवचो आसता़

देकून 'तू वनासांतु वच' म्हण्णुं माका जेन्नां सांगचाक आयलेत्त तेन्नां हांवु किते करू शकतालों ऋ तूवे राजपदावयर बसचो आनि हांवे दन्डकारण्य वनांतु वच्चो निर्णय सर्व जनांले साक्षीन राजान सांगलो आनि स्वतः स्वर्गाक गेलो. तुका जी आज्ञा दिलिलि आसा ती प्राप्त जालिले तुगेले अधिकाराक लागून आसा. देकून ती आज्ञा तूवो मान्य करचाक जाय. हांवे चौदा वर्स दन्डकारण्य वनांतु वास्तव्य करचे माका दिलिले आज्ञेचें पालन निश्चित दायित्व आसा. माका ते तरेन करचांतूचि श्रेय दिसता".

रामान हे तरेन स्पश्टीकरण दिलिलें आयकून भरतान ताका विचारलें "जे मनुष्याक राजधर्म स्वीकारचो अधिकर मूळांतूचि ना तार्णे तो राजधर्म स्वीकारचो तरी कशें ऋ हांवु सदा धर्मनिष्ठ आसून धर्म नियमांचे सतत पालन करत आयलां. ज्येष्ठ पुत्र जीवंत आसताना कनिष्ठ पत्र केन्नांयी राजपदावयर आभिषिक्त जायना. देकून मेगेले सयत परत अयोध्येक येवनुं पट्टाभिषेक करनुं घेवनुं तूंवे रघु कुळाचे उन्नतीक कारणीभूत जावचाक जाय. जे राजाले गुणांतु मनुष्य आनि दैवी गुणसंपदा व्यापक आसता आनि आचरणांतु धर्म आनि अर्थ समसमान प्रत्यक्षांतु जाणवताचि ते राजाक जनसामान्य महामानव म्हण्णुं मानताचि. जेन्नां हांवु अयोध्ये पासून दूर केकय देशांतु आशिल्लो तेन्नां तूवें अरण्याचो आश्रय घेतलो. राजा स्वर्गाक गेलो जेन्नां तू सीतेक घेवनुं आयोध्येचान भायर पाय दवरलो. ऊठ नरश्रेष्ठ बापयले स्मरणार्थ तागेले आत्म्याक तर्पण दी जे तरेन हांवे आनि शत्रुघ्नान पयलेंचि पूर्ण केलिलें आसा. म्हणचांतु येता की मोगाचे पूतान तर्पण उदकान दिल्यारि पितृजनांले आत्म्याक सदा शांति प्राप्त जाता. तू राजालो मोगाचो पूत आशिल्लो. राजा केवल तुगेलो उडगास काडत तुगेलें तोंड परत पोळोवचे इच्छेन दुःख करत तुगेले विरहान प्राण दिलिलो आसा".

राजा दशरथ स्वर्गवासी जालो हो अत्यंत अप्रिय आनि दुःखाचो समाचार भरताले कडचान अयकून राम आपण्यालि शुद्ध विसरलो आकि एक महान् वक्ष कोसळनुं पडिल्ले तरेन धर्तरेवयर कोसळलो. तेन्नां सीते सयत ते भावांनि एक महान गजराज निदिल्ले तरेन दिसचे रामाले तोंडावयर जल प्रोक्षण केलें. थोडे समय नंतर शुद्धीक येवनुं रामान आपण्याले बापयले मरणाचे दुःखाक अत्यंत दारुण प्रकारान वाट करनुं दिलि. पूर्णतरेन शद्धींतु येवनुं रामान स्वतःक सांभाळत भरताक उद्देशून म्हळलें "राजान जीवनाचो अंत पळयले ते आयोध्या नगरींतु येवनुं माका आतां किते करचें आसा ऋ दशरथाले अनुपस्थितींतु अयोध्येचे हित कोण सांभळू शकतालो ऋ असहाय्य आशिल्ले बापयले दुःखाचो मूळ आनि तागेले मृत्यूचो कारण जावनुं अखेरीक तागेले शरीराक आग्निसंस्कार करचो आवकाश प्राप्त जाय नासताना वचित जालिले मनुष्याक हे धर्तरेवयर कसले कार्य आसू शकतालें ऋ राजाले अन्त्य संस्कार करनुं तूं आनि शत्रुघ्न सिद्धहस्त जालिले आसाचि. मेगेले वनवासाचे चौदा वर्स पूर्ण जाले नंतर सुद्धां माका अयोध्येक परत येवचें धैर्य उरलें ना. परत आयल्यार राजाले तरेन माका कोण आदेश दितालो आनि कोणांले आदेश माका मान्य आसतालों ऋ बापयले शब्दा तरने शब्द वपरनुं माका कोण आतां संबोधन करतालो ऋ" हे तरेन आपंयाले दुःखाक वाट करनुं दिताना थंय लागींचि सीता

उभी आशिल्ली. तिका पोळोवनु रामान सांगलें "सीते़ तुगेलो श्स्वशुर आतां उरलो ना. लक्ष्मण़ राजाले मृत्यु विशय समाचार शोकग्रस्त भरतान दिलिलो आसा".

ताजे नंतर ते चार भावांनि एकमेकांक सांत्वन करत दुःखाचे क्षणांक विराम दिलो. रामाले दोळ्यांतले अश्रु पोळोवनु सीतेक रामाले बाविलें तोंड पोळेवचाक धैर्य जालें ना. रामाक ते लक्षांतु वचून ताणें विलंब करत नासताना लक्ष्मणाक बापयले आत्म्याक तर्पण दिवचे उद्देशान योग्य तयारि करचाक सांगलें. सीतेक मुखार दवरनुं तिगेले मागशीं लक्ष्मणाक चलचाक सांगून आपूण तांग मागशीं मागशी चलचाक लागलो कारण तीचि आसता मान्य केलिलि प्रथा.तेन्नां सुमन्त्रन रामाक आधार दीत मन्दाकिनी नदीचे तीरावयर पावयले. थंय राजा दशरथाले आत्म्याक उदकाचें तर्पण आनि पिण्ड समर्पण करचांतु आयेलें. आनि जेन्ना ते चार भावांनि अपण्याले बापयले मृत्यून जालिलो दुःखाचो अक्रोश केलो तेन्नां ताजो अवाज सिंहाले गर्जने समान सर्व राना वनांतु दुमदुमलोआनि दूर ठाण्य घालनुं आशिल्ले सैनिकांक समजलें की भरत आनि शत्रुघ्नांक राम़ सीता आनि लक्ष्मणंलि भेट जालि. अनंदान स्मृतिभंश जालिले तरेन ते सर्व सैनिक तो आवाज आयिले दिशेन धांवत गेले. अन्य जनांलो समदाय घोडयावयर आनि अन्य वाहनां वयर बसून रामाले दर्शन जशें कांय अनेक वर्सान जायत आसा ते तरेन उत्सुकतेन तक्षण धांवत गेले. सर्वांनि केलिले अवाजान ते शांत राना वनांतले पशु - पक्षि जन' जनांवर दिशा समजत नासाताना चारी दिशेन पासरले . आकाश पक्ष्यांले किलबिल आवाजाऩ धर्तरी पशु जनांवराले कोलाहलान दुमदुमले. जन सामन्य रामाले दर्शन जाता म्हण्णुं आनंदान हासत नाचत़ कैकेयी आनि मन्थरेवयर रोष व्यक्त करचाक शिवी शाप दीत बेभान जावनुं पसरले. ते सर्वांनि आयिले पोळोवनु राम़ सीता़ लक्ष्मणदि भावांक अत्यंत आनंद जालो.

मदले काळांतु रामाले दर्शन घेवचाक उत्सुक जालिले राजमाता कौसल्या आनि सुमित्रेक घेवनुं यवचाक गेलिले वशिष्ठ मुनीं मन्दाकिनी नदीच दिशेन येत आसतानांचि तांका नदी तटावयर राम लक्ष्मणानि राज दशरथाले अन्य संकार पूर्ण केलिले चिन्ह पोळोवनुं तांका समाधान जालो. रामा तसले राजबिंड पुत्रांक एक अनाथा तरेन सस्कार करचें पडलें म्हण्णुं ताणिं मनांतले मनांतु अश्रु गळयले.पुण जेन्नां रानांतले वातावरणांतु सुद्धा एक राजा तरेन दिसचे राम आनि लक्ष्मणां दूरचान पळयलें कीं ताणीं सर्व दुःख विसरनुं तुरंत रामाले लागीं आयले आनि आंगावयर कसलेयी आभरण नासताना बशिलें पोळोवनुं तांका दुःखाचो तीक्ष्ण अनुभव जालो. तांका पोळेवनु राम एक बशिल्ले वाघान उठिल्ले तरेन सावकाश उठून आपण्याले आवयले चरणं स्पर्श करनुं आलिंगन दीत तिगेले दोळयांतल्यान व्हांवचे अश्रु पुसले. तदनंतर लक्ष्मणान वाकून तिका नमस्कार केलो. सीतेन आपण्याले मांयेले पाय धरनुं नमस्कार केलो. प्रेमान तिगेले तोंडावयर हात फिरयत माता कौसल्या म्हणालि "जनक राजालि धूव आनि दशरथ राजालि सूनेले फुल्ला तरेन टवटवीत आसचें तोंड रानांतले जीवनाचे त्रसान कश्ट सहन जालिले नाशिल्यान चिरडून बाविल्लें फूल जालिलें पोळोवनुं मेगेले कळजांतु आत्यंत दुःख जायत आसा". लागीं उभे राबिल्ले आनि अग्नि तरेन दिसचे वसिष्ठ ऋषींक पोळोवनुं रामान तक्षण तांगेले पाय स्पर्श करनुं वाकून नमस्ल्कार केलो. ते नंतर ऐश्वयाचे आभरण नासल्यारियी

आनि ऋषीले वस्त्रांतु आसल्यारियी तेजपुंज दिसचे रामान वर्तुळाकारांतु बशिल्ले सैनिक आनि जन समुदाय सवांक नमस्कार केलो. तेन्ना रामाले समक्ष मस्तक सकयल आनि हात जोडनुं नमस्कार करनुं शरण गलिलो भरत उभो राबलो.

हे तरेन ती रात्र सोंपलि आनि दुसरे दिवस सकाळ जालि की भरतान रामाले समीप वचून शांत स्वरान प्रस्ताव दवरलो "माता कौसल्या आतां पूर्ण प्रणान सांत्वन जावनुं शांत जालिलि आसा. देकून जें माका राज्य दिलिलें आसा तें मगेले कडचान परत घेवनुं कसलोयी उपद्रव नासताना रामन राज्य करचें उचित आसतालें. कारण भयंकर पूर आयिले नंतर अस्तव्यस्त जालिलें पूल सरळ सुधारचें जें तरेन सवंक साध्य जायना ते तरेन हे राज्याचो कारभार हे भयंकर घटनेन विस्कळित जाले नंतर तुगेले शिवाय अन्य कोणंकयी सुधारचें किंवा काम सफलतायेन पूर्ण करचे साध्य जावचें ना. आमि सर्व तुगोले आधारा वयर अवलंबून आसाचि. देकून तूवोंचि राज्यावयर राजाले रूपान सांभाळचें सर्वांक अपेक्षित आसा. तूवें परत आयोथेक येवनुं राज्याचे विकासाचे आनि समृद्धीचेम् उत्तरदायित्व स्वीकारल्यार तुका शरण गेलिले सर्व प्रजा तुगेलि आभारि आसतालें". भरताले ही वीनंती आयकून जमिले सर्व जनांनि 'साधु साधु' म्हण्णु भरतालें कौतुक आनि तागेले वीनंतीक पुश्टि दिलि.

ते सर्वांली उत्र आयाकून इन्द्रियावयर संयम आनि मनावयर नियंत्रण आशिल्ले ते रामान भरताक सांगलें "मनुष्याक कर्म करचें स्वातन्त्र्य ना. मनुष्यालो पुरुयार्थ देवाले इच्छेवयर अवलंबून आसून मनुष्याले वैयक्तिक दैव ताका कम करचे सामर्थ्य प्राप्त करनुं दिता. दैव तांका हांगा आनि थंय व्हरत जें कमयिले आसता ते उधळून काडता जें सजीव आसता तें मृत्युमुखांतु घालता. जो मनुष हें जाणता तो जे तरेन पिकिले फल जाडावयल्यान पडल्यार ताणें शोक करचें अपेक्षित आसना ते तरेन जन्माक आयिल्ले जीवाक मरण आयल्यार शोक करचे अपेक्षित आसना. कारण जे तरेन फातरान बांदिल्ले घर सुद्धां पोरणें जालें की पडनुं वता ते तरेन वृद्धावस्थेंतु आयिले मनुष्याक रोग आनि मरणाचे आश्रयांतु वच्चें अपेक्षित आसता. जे तरेन सोंपिल्लि रात्र परत येना ते तरेन उदकान भरिल्लि यमुना महासागरांतु मेळता परत येना. जे तरेन वताचे दिवस आयले की सूर्यालि किरणं उदाक शोषण करताचि ते तरेन रात्र आनि दिवस मनुष्याले जीवन नित्य निरंतर शोषण करत आसताचि. देकून स्वतः बद्दल चिन्ता कर नासताना दुसर्याले बद्दल चिन्ता कित्याक करता ऋ वास्तवांतु मनष्य घरांतु बशिल्लो आसू किंवा भायर चलत आसूं दोग्गांलेयी आयुष्य क्षणान क्षण कमिं जायत आसता. मृत्यु मनुष्याले बरोबर नित्य वास्तु करनुं चलत आसता आनि दुर दूर वचून परत बरोबर नित्य वास्तु करचाक परत येत आसता. जेन्नां आंगावयर सुरकुत्यो आयिल्यो आनि केस धव्वे जालिले दिसत आसता ती गति खंयचो मनष्य राबोवू शकतो ऋ प्रत्येक मनुष्य सूर्यान उदय जावचें आनि सूर्यान मावळचें दृश्य पळयतावि पुण आपण्यालें जीव क्षीण जायत असता तें मात्र कोणिंयी लक्ष्यांतु घेनांचि.

"जेन्नां एक ऋतु बदलून नवो ऋतू पदार्पण करता तेन्ना तें पोळोवनु मनुष्य आनंद आनुभवता जशें कांय हे तरेन ऋतूंतु बदल आतांचि घडत आसा. पुण ते समजनांचि की जे

तरेन ऋतु बदलत आसता ते तरेन तांगेले जीवांतु सुद्धां बदल जायत आसता. जे तरेन एक नदींतु दोन लाकडचे तुकडे एक क्षण लागीं येताचि आनि दुसरेचि क्षण दूर वताचि ते तरेन संसारांतु आप्त बान्धवालि धन संपदा एक क्षण लागीं येता आनि दुसरेचि क्षण दूर वता. जगांतु समय आयले कीं कोणिंयी दैवी शक्तीचे प्रभावा पासून सुटनाचि. देकून जीवंत आशिल्ले मनुष्याक मृत्युपासून सुटकारो ना. जे मार्गावयल्यान तागेले पूर्वज गेलिले आसाचि ते मार्गा वयल्यान गेले शिवाय तांका गत्यंतर कसलें आसताले ?

“जे तरेन आमगेलो बापय राजा दशरथ अपण्याले जीवनांतु धर्म अर्थ काम कर्म करनुं स्वर्गा क गेलो ते तरेन राजाक मृत्यु आयिल्यान आमिं शोक करत आसनासताना आमगेलें कर्तव्य करचाक जाय. देकून तूं अयोध्येक परत वचून राजान तुगेले वयर सोंपयिले दायित्व पूर्ण कर. जो पर्यंत मागेलो प्रश्नो आसा हांवु राजान आदेश दिलिले तरेन चौदा वर्स वनवासांतु जीवन पूर्ण करतां. मनुष्यान बापयलें अनि म्हालगड्यांले वचनांचे पालन करचे योग्य इतलेंचि न्हंय तर आवस्यक आसता. देकून प्रजेचे हिताचे दिशेन तुगेलें लक्ष्य केन्द्रित कर. तुगेले कर्म तुगेले गुण आनि स्वभावाचे आनुरूप आसूं”. हे तरेन भरताक आपण्यालो अभिप्राय सांगून राम शांत जालो.

रामान उलोवनुं जालें नंतर भरतान नम्रतायेन म्हणालो “हे सामान्य जगांतु तुगेले तसलो आसमान्य मनुष्य शिवाय अन्य कोण आसू शकताचि ऋ हातांतल्यान कांयी सुटल्यार तुका दुःख ना कांयी प्राप्त जाल्यार तुका आनंद ना. सर्व ज्ञान असल्यारियी अज्ञानी तरेन समजून घेवचाक तूं वृद्ध जाणते जनांली मदत घेता. कोण मनुष्य दुःखी आसतालो जो जीवंत आसल्यारियी मरण पाविल्ले मनुष्याले तरेन जीवना पासून अलिप्त आसता ऋ आत्मा आनि अनात्मा आसा हांतूतलि भिन्नता पूर्णस्वरूपान जाणचो तूं दुःख आयल्यारियी तुगेलें मन विचलित जायना. देवांतरेन धृतिमान् आसून तूं आपण्याले वचनाचे विशय निश्चित आनि निश्चयी आसता. सहन करचाक अशक्य अशिल्ले संकटान सुद्धा तुका त्रस जायना. मेगेले अनुपस्थितींतु मेगेले खातिर मेगेले आवयन तुका वनवासांतु धाडचें जें पापकर्म केलें तें माका मान्य ना. धर्माचे नियमांचे बन्धनाक लागून हांवु विरोध शकलो ना. मृत्युदण्डाचे कठोर शिक्षेक पात्र जावनुं आशिल्ले मेगेले आवयक हांवु शिक्षा दिवूं शकना. दशरथाले तसले धर्मनिष्ठ बापयलो पुत्र आनि धर्म अधर्म हांचो विवेक आशिल्ले माकाथ असलें निर्भत्सनीय कर्म करचें कशें शक्य आसतालें ऋ केलिले पापाचो निषध उघड सभेंतु सुद्धां करूं शकचो ना. कारण मेगेले बापय जो धर्मनिष्ठ अशिल्लो तो आता असंख्य पूर्वजांक वचून मेळिलो आसा. माका समज ना कीं एक धर्मनिष्ठ मनुष्य कशें केवल एक स्त्रीक सुख दिवचे खातिर अधर्म कर्म करूं शकता ऋ म्हणचांतु येता कीं अंतकाल आयलो कीं एक बुद्धिमान मनष्य सुद्धां मोहाक लागून मूर्ख कर्म करता जें राजान हें कर्म करनुं सिद्ध केलिलें आसा. धर्म कर्तव्य लक्ष्यांतु घेत नासताना आमगेले बापयन मोह आनि स्त्रीले क्रोधाचे भयान जें कर्म केलिलें आसा तें आतां सुधारचें काम तूवं करचाक जाय. बापयन केलिले अनर्थ साुधारचो पुत्र साधु पुरुष म्हण्णुं मानचांतु येता. धर्माचे उल्लंघन जालिल्यान जो कलंक आयला तो निस्तरावचाक कैकेयीले

बापयले़ मेगेले आनि आप्त बान्धवांले किंबहुना राज्याचे समस्त प्रजेले सुखाचे खातिर आमिं केलिलि वीनंति मान्य कर. जें अनुचित कर्म घडल्या तें ध्यानांतु घेवनुं प्रजेचे हिताचा विचार करचो हो क्षत्रि धर्म आसा. प्रत्यक्ष दिसचें धर्मकर्माचि उपेक्षा करनुं सुख समाधान दिवचे नाशिल्ले आनि जे विशय धर्मकर्माचि आनिश्चता आसता तसले कर्म खंयचो क्षत्र कुळांतु जन्माक आयिलो मनुष्य करतालो ? जर कश्ट घेवचांतु सुख मेळत आसल्यार तें कश्ट धर्म निष्ठ आसुन प्रजेचे पालन करताना ते कश्ट भोगचाक जाय.

“जाणते सांगताचि की गृहस्थाश्रम सर्व आश्रमांतु श्रेष्ठ आसता तेन्नां तो आश्रम सोडचो विचार कशें तूं करू शकता ? हावु तुगेले पेक्षा ज्ञानान अधिकारान आनि वयान ल्हान आसा. देकून तुगेले शिवाय हांवे राज्य कशें सांभाळ शकतालों ? माका कमिं समज आशिल्यान् तुगेले शिवस्थ जीवन जीवचे सुद्धां माका शक्य जायना. देकून तुगेले बान्धवा बरोबर कोणालोयी विरोध नासताना राज्याचो सांभाल कर. वसिष्ठ आनि अन्य ज्ञानी पुरुष तुका हेचि स्थळ अनि हेचि क्षण अयोध्येचो राजा म्हण्णुं राज्याभिषेक करताले. हे तरेन देव़ ऋषी आनि पितृ हे तिग्गांलेंयी ऋण पूर्ण करनुं तीन लोकांचो अधिपतीचे आधिकारान शत्रू वयर विजय संपादन कर आनि आर्प्तबान्धव़ सर्गेसोयरयांक सुख समाधान मेळोवनुं दी”. हे तरेन मस्तक वांकून आपण्याले वयर करुणेचो वर्षाव कर म्हणत भरतान वीनन्ति केल्यारियी रामान अयोध्येक वचून राज्याभिषेक करनुं घेवचाक उत्साह दाखयलो ना. भरतान हे तरेन केलिलो आग्रह आनि रामान हे तरेन व्यक्त केलिलो निर्धार पोळोवनुं जमिले समस्त जनसामान्यांले काळीज आनंदान आनि अभिनानान विस्तारित जालें. तांका कसलो विचार करचो हें समजत नासताना वीनन्ति करचे भरताले मागशीं दोळयांतल्यान अश्रु गळयत ते निःशब्द निश्चल आनि शांत उभे राबले.

भरतान नम्रतायेन आनि कळकळीन केलिलि वीनंति शांत चित्तान आयकून रामान म्हळ्ळें “जें तूं उलयता तें योग्यचि आसा. पुण जेन्नां कैकेयी अनि राज दशरथालो विवाह जालो तेन्नांचि कैकेय देसाचे राजाक आश्वासन दिवचांतु आयिलें कीं कैकेयीलो पूतुचि अयोध्येचे राज्यावयर राज्य करतालो. शिवाय देव आनि असुरांले युद्ध जाल्लें तेन्ना राजानचि कैकेयीक दोन वर दिलिले़ जे वरांक लागून तूं अयोध्येचो राजा जावचे आनि हांवे वनवासांतु वच्चें राजान मान्य केले. देकून राजाले आज्ञेक लागुन हांवु चौदा वर्साचो वनवास सीता आनि लक्ष्मणा सयत कोणालोयी विरोध नासताना पूर्ण करत आसा. तेचि तरेन राजालि अज्ञा मान्य करनुं अयोध्येचें राज्य सांभाळचें हें तुगेलें कर्तव्य आसतालें. हे तरेन राजाले आज्ञेचें पालन करनुं ताका तागेले वचनांतल्यान मुक्त करत आसा आनि तूं अयोध्योचो राज्यावयर अभिषिक्त जावनुं तुगेले आवयक आनंदित कर. पूत बापयक नरक यातने पासून सुरक्षित दवरता. देकून जाणते ताका पूत्र म्हण्णुं संबोधन करताचि. अन्य जनांले व्याख्येनुसार पुत्र तो आसता जो बापयक सर्व संकटांतु आश्रय दिता. मनुष्यान जास्त चेरडुवांलि इच्छा करचाक जाय कारण एक तरी पुत्र ताका आश्रय स्वरूप जावनुं ासताले - ‘पुत्रम्नो नरकाद् यस्मात पितरं त्रयते सुतः | तस्मात् पुत्र इति प्रोक्तः पितॄन् यः याति सर्वतः || एष्टव्या बहवः पुत्र गुणवन्तो बहुश्रुताः | तेषां वै समवेतानामपि कश्चिद् गयां व्रजेत् ||’.

अमगेले बापयक नरक यातनेंतल्यान वांचोवचें तुगोले दायित्व आस्तों. देकून शत्रुघ्नाक घेवनु आयोध्ये तू वच आनि प्रजेले पालन कर. हांवु सुद्दां सीता आनि लक्ष्मणाक घेवनुं दण्डकारण्यांतु प्रवेश करचो आसा. आमिं दोग्गंयी आर्पआपण्याले कर्तव्य करत समाधान अनुभवयां. तूं राज्यचे छत्रछायेचे सकयल अनि हांवु प्रकृतीच छत्रछाये सकयल आनंद अनुभवयां. हें दायित्व पूर्ण करताना शत्रुघ्न तुका आनि लक्ष्मण माका मदत करताले. हे तरेन सत्याचो मार्ग धरनुं विषादाचो मार्ग स्वीकारत नासताना दशरथालें पुत्रांक आपण्यवयर आयिलें दायित्व पासून दूर वच्चें शोभचें नां".

रामालो निर्धार आयकून ज्ञानी जनांतु श्रेष्ठ म्हण्णुं मानचांतु येवचे जाबालीन ताका उद्देशून म्हळळें "रामा जें तूं उलयता तें तुगेले द्रिष्टीन उचित आसा. पुण तुगेले तसले बुद्धिमान तपस्वीक साधारण मनुष्याले तरेन विचार करचें योग्य न्हंय. कोण कोणांलो भावु आसता ऋ शिवाय कोणींयी कोणांले कड्चान प्राप्त करनुं घेनांचि. जीव केवल एकालोचि जन्माक येता केवल एकालोचि मरण पावता. देकून जो मनुष्य आसक्त जावनुं एक जीव आपण्याली आवय किंवा बापय म्हण्णुं समजता तो उन्मत्त जालिलो मूढ मनुष्य म्हण्णुं समजचाक जाय. कारण कोणिंयी कोणांले नांचि. जे तरेन एक जीव एक गांवातल्यान वचून एक घरांतु थोडे समय निवास करनुं दुसरे गावांतु प्रवास करता ते तरेन एक जीवाक आवय बापय घर आनि सपत्ति केवल एक समयाचे वास्तु जावनुं आसताचि. हांका लागून जाणतो मनुष्य आसक्त आसना. देकुन पूर्वजांले पासून प्राप्त जालिलें राज्याचो त्याग करब्नुं खणकर मार्गा स्वीकारचांतु श्रेय ना अयोध्येचे राज्यावयर अभिषिक्त जावनुं राज्याचो सांभळ करचेंचि योग्य असतालें.

"बापय केवन बींय पेरता आनि आवयन तें स्वीकारिल्यान मनुाले जन्म जाता. आतां बापयक खंय वच्चे पडता थंय प्रवृत्तीक लागून तो गेलिल्य्यान तू व्यर्थ चिंता करत आसता. हांगा एक मनुष्यान जेविले आन्न जर मृत्युमखांतु पडिल्ले मनूष्याक मेळता तर प्रवासाक गेलिले मनुष्याक मेळचें अन्न घरांतूचि बसून दीवयेत. देवांक करचि पूजा अनाथांक दिवचें दान यज्ञ करचाक घेवचि दीक्षा तप करचाक घेवचें कश्ट धर दार करवो त्याग हे सर्व चाणाक्ष्य मनुश्यान स्वार्थ सोनुं दिवचे झातिर निर्माण केलिि प्रथा जावनुं आसा. देकून विचार करनुं समज करनुम घे कीं हे दृश्य स्रिश्टीच व्यतिरिक्त विगड कांयी ना.जें इन्द्रियांक दिसता तेंचि असता जें इन्द्रियांक दीसना ते आसना म्हण्णुं मान्य करनुं जाणते मनुषालो शब्द आधार म्हण्णु भरतान स्वीकालि तरेन मान्य करनुं राज्याचो सांभाळ करः.

परंपरेन प्राप्त जालिले शास्त्रचे विपरीत जाबालीले नास्तिक विचार आयकून वेदाचे ज्ञान आशिल्ले रामान रागान उत्तर दिलें "इन्द्रियांचो उपभोग घेवनुं जीवन जगचो जो अभिप्राय तुमिं दिलिलो आसा तो आकर्शक आसल्यारयी तो वास्तवांतु श्रेय दिवचो तसलो ना. जो मनुष्य धर्म नियमांचि मार्यादा उल्लंघन करनुं विपरीत कर्माचें पाप स्वीकार करता तो ज्ञानी जनांले प्रशंसेक पात्र जायना. मनुष्य कुलीन किंवा अकुलीन सुसंस्कृत किंवा असंस्कृत आसता हें केवल तागेले

आचरणा वयल्यान निश्चित समजचांतु येता. जें तुमिं सांगताचि ते सुसंफ्त अर्यांले अचरण अशें दिसल्यारियी तें असंस्कृत आनार्यांले आचरण जावनुं आसून अपवित्र आसल्यारियी पवित्र दुःशील आसल्यारियी सुशील म्हण्णु स्वीकारचांतु येत आसतालें. जर हांवे जें असंस्कृत असता तें सुसंस्कृत म्हण्णुं जें अपवित्र आसता तें पवित्र म्हण्णुं स्वीकारल्यार माका धर्मकर्मांचो त्याग करनुं अधर्म कर्म करचाक प्रवृत्त जातालों. कोण जाणतो मनुष्य श्रेर्यअश्रेय् नित्यंअनित्य् करचाक जाय आशिल्लें कर्म आनि करन्हंय आशिल्ले कमांचो विचार करत नासताना प्रवृत्त जावचे़ दुर्वर्तनाचो दोषी मनुष्य म्हण्णुं समजून माका जगांतु मान दितालो ऋ तूंवे सांगिल्ले तरेन हांवे जर मेगेले आचरण बदललें तर मेगेलें कर्म आदर्श म्हण्णुं माननुं सर्व जग कामवसनेन प्रवृत्त जातालें. जर हांवे तूंवे सांगिल्ले तरेन आचरण बदललें ना तर आज्ञेचे पालन केलें तर माका निश्चित स्वगाचें जीवन प्राप्त जाताालें.किंबहुना राज्य करताल्यांक केवल सत्य मात्र स्वीकारचाक जाय् कारण सत्य राज्याचो सनातन आत्मा आसताा आनि सर्व जगत् सत्यवयर प्रतिष्ठित जालिलें आसा़ "सत्यमेवनृशंसं च राजवृत्तं सनातनम् | तस्मात् सत्यात्मकं राज्यं सत्ये लोकः प्रतिष्ठितः ||.

"देकून हांवु जो हे सर्व जाणता देकून सत्यनिष्ठ आसा़ मेगेले बापायलि आज्ञा जी सत्य वयर आधारित आसा़ ती मान्य करत नासताना आसतालों ऋ हांवु लोभ् मोह् अज्ञान किंवा असमंजस पणान मगेले बापयले आज्ञेचें पावित्र्याक लांछान लागचाक दिवचो ना. म्हणाचायपता कीं देव किंवा पितृ ते मन्मुष्यालि ड्ढीजा किंव तर्पण स्वीकारनांचि जो आपण्याक दिलिले आज्ञेचे पालन करना. देकून थोडे श्रेय आसल्यारियी लोभ मोहा तासले जास्त अनीतीन आच्छादित जालिलि क्षात्र वृत्तीचो त्याग करनुं बापयले आज्ञेचें पालन करतां. केलें तर माका निश्चित स्वगाचें जीवन प्राप्त जाताालें.मनुष्य पयलें मनांतु निश्चय करता़ नंतर असत्य उलोवनुं अखेरीक आचरणेंतु हाडनुं तीन तरेचें पापकर्म करता. जमीन् कीर्ति यश आनि संपत्ती निश्चितरूपान सामान्य मनुष्याले अकर्षणाचे विशय आसताचि. पुण ज्ञानी मनुष्य सत्याचो स्वीकार करनुं सत्यचि नित्य पालन करत आसता़. जें तुमिं वेव्हाराचे द्रिश्टीन योग्य आनि उचित म्हण्णुं सुचयल्यां तें मेगेले द्रिश्टीन अयोग्य आनि अनुचित आसा. तें मका अमान्य आनि स्वीकारचे तशें ना. हांवे चौदा वर्स वनवासांतु जीवन करतालो म्हण्णुं राजा दशरथाक आश्वासन दीवनुं आता भरताले वीनन्ती कशें मान्य करूं ऋ हांवे मेगेले बापयले समक्ष प्रतिज्ञा केलिलि आसा़ जाका लागून कैकेयीन समाधान अनुभविलें आसा. देकून हांवे चौदा वर्स वनवासांतु आसचेंचि सत्यनिष्ठ अशिल्ले माकाा योग्य आनि उचित आसता".

रामान हे तरेन उलयिले कठोर शब्द आयकून जाबालीन आपूण वेद ज्ञानाचो विरोध करना म्हण्णुं स्पश्टीकरण दीत म्हळ्ळें "हांवु नास्तिकांले शब्द उलयना किंवा वेदावयंर नितांत श्रद्धा आशिल्यान हांवु स्वतः नास्तिक ना़. पुण वर्तमान क्षणाचो संदर्भ लक्षांतु घेवनुं हांवे तुगेले मन वनावास सोडनुं राज्य स्वीकारचाक प्रवृत्त जावचाक नास्तिकांलि भाशा वापरलि". रा्माक कोप अयिलो पोळोवनुं वसिष्ठ ऋषीनिं ताका सांत्वन करत सांगलें "जाबालि सुद्धां जनन मरणाचे सनातन चक्र मान्य करता. जे तरेन तो उलयलो तें केवल तुका अयोधरेक वच्चे खातिर प्रवृत्त

जावाचाक आशिल्लें. निश्चित रूपान ज्येष्ठ पुत्रन राज्यावयर राज्य करचें ही ईक्ष्वाकु कुळाचि सनातन परंपरा जावनुं आसा. देकून ते परंपरचेचे अनुसार तूंवे अयोध्येचें राजपाट स्वीकारचे उचित म्हण्णुं सर्वांले मत जावनुं आसा".

वसिष्ठांनि आपण्याले मृदु स्वरांतु सांत्वन केले नंतर शांत जालिला राम म्हणालो "आवय बापयन चेरडाले खातिर जें कांय केलिलें आसा ते कर्मांचें ऋण चेरडान पूर्ण तरेन प्रतिफल म्हण्णुं परत दिवचाक जाय ना. देकून जे मेगलो बापय राजा दशरथान माका पालन करचांक सांगल्यां तें कदापि असत्य जावचें ना". रामालो हो निर्धार आयकून भरत पूर्ण तरेन हताश जावनुं सुमन्त्रक सांगलालो "जो पर्यंत राम मेगली वीनंती मान्य करनुं अयोध्योक परत येवचो ना तो पर्यंत हांवु हांगाचि जेवण खाण सर्व सोडनुं बसचो आसा". सुमन्त्रन रामान उत्तर दिवचि वाट पळयत आसतानाचि भरतान जमीने वयर बसून आपण्याले निर्धाराक पुश्टी दिलि. तें पोळोवनुं रामान म्हळळें "भरत हांवे तुगेलें कसलें वायट केलिलें असा जाका लागून तूं मेगेले वयर हे तरेन दबाव हाडत आसा ऋ ब्राह्मणान मात्र हे तरेन द्वारावयर बसून दुसर्याक नियंत्रणेंतु दवरचो आधिकार केवल ब्राह्मणांक आसता पट्टाभिषेक जावचे क्षत्रियाक तो अधिकार ना. देकून तक्षण हे निश्चयापासून परावृत्त जावनुं अयोध्येक वच". जेन्नां रामाना आग्रहान सांगलें तेन्नां भरत असहाय्य जावनुं चारी दिशेन पळयत जनांक उद्देशून म्हणालो "रामाले वयर दबाव हाडचाक कोणियि किसल्याम माका मदत करनांचि ऋ बापयले आज्ञेचे दबावा सकयल राम उलयत आसून तागेलं मन वळोवचें अशक्य आसा अशें दिसता". तेन्नां जें रामान आनि जाणत्यांनि सांगलें तें भरतान मान्य करनुं घेतिल्लो मार्ग सोडानुं दिवचाक सांगलो.

भरताक आतां खंयचोयी मार्ग दिसलो ना. देकुन सर्व जन समुदायेक उद्देशून तो म्हणालो "तुमीं निश्चित जाणताचि किं माका राज्याचें प्रलोभन ना. हांवे मेगेले बापायले कडेन राज्य मागलें ना किंवा मेगेले आवयक मागचाक सांगले ना. रामान चौदा वर्स वनवासांतु वच्चें माका मान्य ना. जें योग्य आसा तें राम जाणता. जर बापयन केलिले आज्ञेचें पालन रामाक करचंचि आसा आनि ते खातिर वनवासांतु जीवचे आवश्यक आसा तर हांवु सुद्धां चौदा वर्स वनवासांतु निवास करनुं आसतालो". भरतालो हो निश्चित अभिप्रय आयकून धर्मनिष्ठ राम आश्चर्यान ताका पळयत म्हणालो "बापयन जीवंत आसताना जें जें केलें ते माका किंवा भरताक अमान्य किंवा नाकारचे शक्य ना. मेगेल खातिर कोणियीं वनवासांतु वच्चें आवश्यक ना. कैकेयीन जें मागलें तें योग्यचि आशिल्लें कारण तिगेलें विवाह जावचें पयले तिगलो पुतान राज्यावयर अभिषिक्त जावचें हें राजान मान्य केलिलें. शिवाय देव असुरांले युद्धाचे प्रसंगांतु तिणें राजालो जीव वांचयिलो आनि राजान तिका दोन वर दिलिले. हांवु जाणतां कीं भरत क्षमाशील आसून म्हालगड्यांले विशय मान दिवचो तसलो आसा. देकुन तो तागेले वचन पालन करचे विशय सत्यनिष्ठ आसताा. चौदा वर्स वनवासांतल्यान हांवु परत आयले कीं भरत अमि भावांले मदतीन कोसलदेशाचें राज्य सांभाळचाक सिद्ध आसा. वनवासांतु निवास करत हांवु बापयलें ऋण पूर्ण करत आसा. तू भरत अवलिल इच्छा तूं राज्या सांभल्नुं पूर्ण कर".

जमिले ऋषिगणांक रामान उलयिले शब्द आनि भाव ँ भवांले मदें आशिल्ली मैत्रि पोळोवनुं सहर्ष आनंद जालो. विश्वांतले सर्व दृश्य अदृश्य ऋषींनि ते दोग्गांले वयर आशीर्वादाचो वर्षाव केलो. रावणाले तसले राक्षसलो नाश जावचाक उत्सुक जालिले ते ऋषीवर्यांनि भरताक म्हळळें "हे राजपुत्र जर तूं तुगेले बापयले शुभ चिंतन करत आसा तर उच्च कुळांतु जन्माक येवनुं उच्च विचारांनि समृद्ध जालिले महा यशस्वी रामाले वचन लक्ष्यपूर्व ध्यानांतु घे. रामान स्वर्गाक गलिले राजाको पितृऋणांतल्यान पूर्ण मुक्त जावचें आसा कारण कैकेयीक दिलिले वचानाक लागून ताणे वनवासांतु चोदा वर्स जीवन करचें आसा". विश्वांतले सर्व दृश्य अदृश्य ऋषींनि काडिल्ले हे उद्गारान राम अजून तजस्वी जालिलो दिसलो. भरतालें शरीरांतले नसनस रोमांचित जालिल्यान तो अस्पशट शब्दांतु उलयलो "हे राम हे धर्मयुक्त वचनांक आनुसरून तूंवे आतां आवयले वीनंतीक मान दीवनुं अयोध्येचे राजाले रूपान संरक्षण करचें योग्य आनि उचित आशिल्यान तें आश्वासन पुर्ण करचाक जाय. कारण हे राज्याचो सांभळ करचे मेगेले एकले कडचान शक्य जावचें ना. देकून तूंवे राज्य सांभाळचाक जाय ही मेगेलि आनि सर्व जन्सामान्यांलि इच्छा आसा".

रामाले आश्वसनान ऊत्साहित जालिले भरतान रामाले चरण स्पर्श करनुं नमस्कार केलो. भरतालो उत्साह पोळोवनुं तागेले विषय आशिल्लो रामालो प्रेम आनि आभिमान उचंबळून येवनुं तो म्हणालो "भरत तूं स्वतः आयोध्येचे संरक्षण करचाक सक्षम आसा पुण तूं विनयशील आशिल्यान तें तूं उघड तरेन मान्य करचाक तयार ना. तुगेले गुरु मन्त्रि आनि अन्य जाणते जनांले मदतीन तुका राज्याचो वेव्हार संभाळचें कठीण जावचें ना. जर हांवे बापयलि आज्ञा पूर्ण केलि ना तर चन्द्रान आपण्यालें लक्षण हिमलयान आपण्यले हीम आनि सागतरान आपण्यालि मर्यादा सोडले तरेन जातालें. जें घडले तें सर्व तुगेले आवयन तुगेले वयले प्रेमाक लागून तुका राज्य दिवोवचे इच्छेन किंवा राज्याचे लोभान केलें हे तुंवे मनांतु धरत नासताना तिगेले प्रति आवय तरेन आचरण दवर".

प्रेमान भरिले आनि योग्य मार्ग दाखोवनुं दिवचे रामाले हे शब्द आयकून भरतान वीनंति केलि "भांगरान सजयिले हे पादुका वयर तुगेले पाय दवर. हे पादुकचि निश्चितरूपान प्रजेचें संरक्षण आनि क्षेम सुख दिवचाक सक्षम आसताले. जो पर्यंत मेगेलो प्रश्नो आसा तो हावु जटा धारन करनुं कन्द फल मूळ खावनुं नगराचे भायर निवास करनुं तूंवे अयोध्येक परत येवचे क्षणाचि वाट पळयत आसतालों. जर चौदा वर्स सोंपले आनि तू माका अयोध्येंतु आयिलें दिसलो ना तर तूं माका अग्नींतु प्रवेश केलिलं दिसतालें". रामान तथास्तु म्हण्णुं भरताक आश्वासन दीवनु ताका आनि शत्रुघ्नांक मोगान कुरवाळत "आवय कैकेयीलि काळाजी घे. तिगेले वयर राग धरनाका. हेंचि तुगेले कडचान माका अपेक्षित आसा" म्हण्णुं सांगून निरोप घेतलो. रामान दिलिले पादुक मस्तका वयर दवरनुं भरतान रामालि प्रदक्षिणा केलि. तदनंतर रामान निश्चल हिमालया तरेन उभें राबून भरतान ते पादुका मस्तका वयर धारण करनुं माता कौसल्या आनि सुमित्र गुरु वस्िष्ठादि ऋषीगण राज दरबारांतले मन्त्रि अनि जनसामायांले सयत अयोध्येचे दिशेन वच्चें पळयले.

00000

अध्याय 10

रामाले पादुकं मस्तकावयर धारण करनुं भरत अनंद आनि समाधानान शत्रुघ्नाक आनि अन्य समस्त अयोध्यावासींक घेवनुं चित्रकूट पर्वतावयल्यान उतरनुं मन्दाकिनी नदीचे परिसर पा करनुं प्रकृतीचे सौन्दर्याचो आनंद उपभोग घेत परत आयोध्येचे दिशेन मार्गक्रमण करचाक लागलो. मार्गावयर भारद्वाज ऋषींले आश्रमाक भेट दीलि आनि ते महान् ऋषीक जालिलो सर्व वृत्तंत सविस्तर निरूपण करनुं कार्य सफल जालियान समाधान व्यक्त केलो आनि सांगलें "वसिष्ठ मुनींनि सांगिल्ले तरेन रामान आपण्याले पादुक दिलिले आसाचि जे रामाले प्रतिनिधीरूपान आयोध्येचे संरक्षण करचाक योग्य ती शक्ति आनि सामर्थ्य भरताक प्राप्त जातालें. दकून ते पादुका घेवनुं आमि सर्व परत अथोध्येक वचत आसाचि". भारद्वाज ऋषींक अयोध्या नगरी वयर आयिले संकट समाधानान संपुश्टांतु आयिल्यान लोककल्याणाचो मार्ग सरळ आनि सुरळीत जालिलो पोळोवनुं "जे तरेन पडिल्लें उदाक एक स्थळांतु एकत्रि जाता ते तरेन जगांतले सर्व शुभगुण तुगेले व्यक्तित्वांतु एकत्रि जालिले दिसताचि हांतूत आश्चर्य ना. धर्मनिष्ठ आशिल्ले तुगेले तसलो पुत्र प्राप्त करनुं राजा दशरथ धन्य जालिलो आसा" म्हण्णुं भरताक अशीर्वाद दिलो. तेन्नां भरतान भारद्वाज ऋषीले पादस्पर्श अनि तागेलि प्रदक्षिणा घालनुं आनुमति घेवनुं भरत अपण्यालो प्रवास मुख्खार सरयलो. यमुना नदी दांटवून गंगा नदीचे दिशेन वचत श्रुण्गवेरपुराक भेट दीवनुं मुख्खार गेले जेन्नां तांका दूर अयोध्या नगरी दिसलि. राजाले नियंत्रण आनि संरक्षण शून्य आशिाल्लि ती नगरी पोळोवनुं भरतान सुमन्त्रक सांगले "पळय ती आयोध्या नगरी जी एक काळ वैभवन दुमदुमतालि तीचि आयज राजा दशराथाले अनुपस्थितीन अनाथ जालिले तरेन दिसता".

शिवाय रामान अयोध्येचान वनवासांतु गेले नंतर ते महान् नगरी एक निर्जीवावस्थेंतु तडफडचें जाणवता. महासागरांतु वयर गेलिलें तरंग ऊर्जा सोंपिल्यान अवाज नासताना कोसळनुं निशब्द जालिले तरेन संपत्तीन समृद्ध जालिलिं आनि जनांले वस्तव्यान दुमदुमचि ती अयोध्या नदारी वाचा नाशिल्ले स्त्री तरेन संगीत नाशिल्ले गायका तरेन पक्षीले किलबिल नशिल्ले उपवन तरेन सुन जालिलें सर्वांक जाणवलें. यज्ञ समरंभाचो आडंबर नासताना यज्ञ समरंभ पूर्ण जाले नंतर यज्ञकुण्डांतलि आग्नि शांत जाले नंतर जे तरेन यज्ञवेदी दिसता ते तरेन अअयोध्यानगरी दिसतालि. नगरांताले प्रधान मार्गावयर जनांलो समुदाय एकत्रि जावचें दीसनाशिल्लें. जनांले घरांतल्यान जेवण शिजताना भायर पडचो धूर अदृश्य जालिलो. जनांतु संपर्क आनि जावचो संवाद दीसनाशिल्लो. खेळताना चेरडूवांतु जावचो वाद जाण्वत नाशिल्लो. भरत सुमन्त्रक म्हणालो "पयले तरेन आयोध्येंतले नागरिकांलो आनंद हर्ष उल्हास दीसना वातावरणांतु संगीत आयकुवचांतु येना. राम वनवासांतु गेलिले पासून हस्तींलो चित्कार रथांचो गडगडाट किंवा घोड्यांलो किंकाळचो अवाज आयकुवचांतु येना. रामान वनवासांतल्यान

परत आयले तेन्नांचि नागरिकांले दोळयांतल्यान अश्रु पुसचांतु येताले चेरडूंवाले तोंडावयर हास आनि स्त्रीयांले कांकणांचो कलकलाट आयकुवचांतु येतालो जनसामान्यांले जीवनांतु सुख समाधान हर्षोल्हास भरपूर भरतालो". हे तरेन सांगत जेन्नां भरत उलयत अशिल्लो तेन्नां तागेले दोळयांतल्यान अश्रूचि धार धांवतालि.

अखेरीक जेन्नां भरत शत्रुघ्न. माता कौसल्या आनि सुमित्र गुरु वसिष्ठादि ऋषिगण आनि राज दरबारांतले मन्त्रिगणांनि अयोध्येंतु प्रवेश केलो तेन्नां भरतान आपण्याले दुःखावयर अंकुश दवरचाक जाय नासताना सर्वांक नमस्कार करनुं सांगलें "आतां तुमगेले सर्वांले अनुमतीन हांवु नन्दीग्रामाचे उपवनांतु निवास करचाक वतां. कारण आयोध्येचे राजपाटावयर स्थानापन्न जावचि क्षमता आनि अधिकार केवल रामालोचि आसा". भरतालें वचन आयकून प्रभवित जालिलो ऋषी वसिष्ठ ताका म्हणालो "जें तूं सांगता तें रामाले विशय तुगेले काळजांतु अशिल्ले भक्तिचि साक्ष दित आसून तुगेले चारित्र्याक शोभता. तुगेलें मनांतु विचरांतु रामाले विशय अअशिल्लो आदर जनसामान्यांचे हिताचे विषय आशिल्लि कळकळ संवेदनशीलता आनि कार्य दक्षता आनि क्षमता खंयचो मानव जाणचो ना ?"

गुरूलें वचन आयकून समाधान पाविले आनि अनुग्रहित जालिले भरतान समन्त्रक आपण्यालो रथ तयार करचाक सांगलो. तदनंतर सर्वांलो आशीर्वाद घेवनुं भरतान रामाले पादुकं आपण्याले मस्तकावयर धरनुं प्रतिज्ञेचे रूपान गुरूंक आश्वासन दिलें "हें सर्वोत्तम राज्य लोककल्याणा खातिर सांभाळचें उत्तरदायित्व मेगेले व्होड भावान तागेलीं पादुकं मेगेलागीं विश्वासान दिलिलिं आसाचि". मागिर पादुकं आपण्याले मस्तकाक स्पर्श केले आनि रथ नंन्दीग्रामाचे दिशेन रथ व्हरचाक सांगलें. नंन्दीग्रामाक गेले नंतर पादुकाकं आपण्याले मस्तकाक स्पर्श करनुं तागले बरोबर आयिल्ले वसिष्ठादि ऋषिगण आनि राज दरबारांतले मन्त्रिगणांक सांगलें "हे पादुकांवयर छत्र धरचाक जाय कारण आतां हे पादुकांचे छत्रछायचे सकयल हें राज्य सुरक्षित आसतालें. मेगेले वयरचे प्रेमाक लागून रामान स्वतः परत येवनुं राज्य सांभळचे पर्यंत ही जवाबदारि मेगेले लागीं सोंपयिल्लि आसा. जेन्ना राम परत अयोध्येक येतालो तेन्नां हीं पादुकं आनि हे राज्य सांभाळचि जवब्दारी ताका दीवनुं हांवु तागेले सेवकाले रूपान सेवा करतालों. हे तरेन रामान वनवासाक वच्चाक कारण जालिलों हांवु सर्व पापांतल्यान मुक्त जातालों. रामाक राज्य परत दिले नंतर ऋणांतल्यान मुक्त जालिले मेगेलि ख्याति तीन लोकांतु चार पटीन वाढतालि हांतूत संशय आसचो ना". हे तरेन सांगून भरतान गुरु वसिष्ठाले आशीर्वादान आनि मन्त्र्यांले मदतीन राज्याचो व्यवहार पयलें पादुकांचि पूजा करनुं स्वतःचे मस्तकान स्पर्श करनुं अयोध्येचें राज्य साभांळचाक सुरवात केलि.

भरतान राज्य सांभाळचि जवाबदारी घेतले नंतर राम निश्चिंत मनान वनवासांतु निवास करचाक लागलो. पुण थोडो काल सोंपलो कीं रामाले ध्यानांतु आयलें कीं वनांतु यज्ञ किंवा तप करचे ऋषी अनि आश्रमांतले निवासी कसले तरी संकटाचे भयान त्रस्त आसून आर्पआपसांतु खुसपुसत आसताले. देकून रामान काळाजीन तांका विचारलें "जे तरेन राजा दशरथ तुमगेले

तप अनि यज्ञ कार्यांतु विघ्न येवन्हंय म्हण्णुं तुमगेलें रक्षण करत आसतालो ते तरेन तुमकां संरक्षण दिवचाक हांवु सक्षम जालिलो ना अशें माका दिसत आसा. मेगेले भाव लक्ष्मणाले कड्चान तुमेगेले यज्ञाचे विशिय कांयी कमिं लक्ष्य दिवचांतु आयल्यांवे ऋ मेगेलि पत्नि सीता मेगेले सेवेंतु निरंम्तर संलग्न आशिल्यान तिगेले कड्चान तुमगेलि सेवा दिवचांतु चूक जालिलि ना मूं ?"

रामाले हे काळजांतल्यान आयिले सुसंस्कृत शब्द आयकून वयान वृद्ध आनि तपान समृद्ध अशिल्ले एक सन्यासीन मुखार येवनुं रामाक सांगलें "छे ॐ हे तरेन विचार करचे सुद्धां पाप आसतालें. सीते तसलि धर्मनिष्ठ अनि परंपागत रीत रिवाजांतु दक्ष अशिल्ले स्त्रीले कड्चान चूक ती कसलि जावचि शक्यता असता ऋ आतां पर्यंत राक्षसांले कड्चान आमगेले यज्ञ आनि तपश्चर्येंतु विघ्न येवनुं आनि आश्रम उध्वस्थ केलिल्यान अमकां त्रस जायत असतालो. पुण तुमिं हांगा आयिल्ले पासून अमकां तुमगेलो शत्रु लंकाधिपति रावणालो उन्मत्त अप्त खर नवांचे राक्षसाले कड्चान तुमगेले विशिय वैर साधून अनेक रूप अनेक वेश आनि अनेक प्रलोभन दीवनुं अनेक तरेचे विनाश कार्याचो ताप परत सहन करचे भयान आमिं चिंतित आसाचि. यज्ञ पूर्ण जावनुं पूर्णहुति दिवचो क्षण आयलो कीं अग्निकुन्डांतु मासांचे तुकडे घालनुं यज्ञ अपवित्र करनुं अडथळे हाडताचि. देकून ही जागा सोडनुं दुसरि एक जागा शोधचेंचि श्रेयस्कर आसतालें म्हण्णुं माननुं आमि हांगचान थोडेचि दूर अंतरावयर वचून आमगेले आश्रम बांदचे निश्चय केलिलें आसा. जर तुमकां मान्य आसल्यार तुमींचि ही जागा सीता आनि लक्ष्मणांक घेवनु बिगड एक जाग्यारि वच्चें योग्य आसतालें. तेन्नांचि आमिं राक्षसांले हे संकटांतल्यान सुटून सुख अनुभवू शकताले.

ते साधु पुरुषांले वचन आयकून रामाले तोंडांतल्यन कसलोयी शब्द भायर पडले नांचि किंवा ते साधूंक ते प्रदेशांतल्यान वच्चे निश्चया पासुन परवृत्त करू शकलो ना. पुण ते साधु पुरुषाले प्रत्येक शब्द ताका विचारांतु घातले शिवाय उरले नांचि. ताणें मनांतु विचार केलो "हे जाग्यारीचि भरत शत्रुघ्न आवय कोसल्यांसुमित्र आनि अयोध्येचे प्रजाजनांलि भेट जालिलि. ते उडगासान मेगेलें काळीज परत परत आस्थिर जायत मन सतयत आसता. शिवाय हे जाग्यावयर असंख्य जनसमुदााय आनि सैन्यांतले घोडे हास्तींक लागुन हांगाचे वातावरण दूशित जालिलें आसा. देकून हो प्रदेश सोडनुं दुसरे प्रदेशांतु वस्तव्य केल्यार आमकां आनि हांगाचे ऋषी आमि साधूंक जास्त योग्य आसतालें".

हे तरेन विचार करनुं रामान सीता आनि लक्ष्मणां सयत थंयचान थोडे दूर अंतरावयर आशिल्ले अत्रि ऋषीलें आश्रमाचे दिशेन स्थलांतर केलें. रामान आयिल्लें पोळोवनुं ते महान् ऋषीक अत्यंत आनंद जालो. ताणें साधना आनि तपान श्रेष्ठ पद प्राप्त केलिले आपण्याले ऋषीपत्नी अनसूयेक आपयलें. अनसूया साधारण स्त्री नासताना एक महान् तपस्वी आशिल्यान जेन्ना भारत देश अनेक वर्स दुष्काळान पीडित आशिल्लो तेन्नां देवांनि पवित्र गंगा नदीचो प्रवाह हे आश्रमाचे दिशेन वळोवनुं हो प्रदेश सुपीक केलिलो. ते ऋषीदंपतीले कड्चान स्वागत जालिले

नंतर रामान आनि लक्ष्मणान ते वृद्ध ऋषीपतिपत्नीक वाकून नमस्कार केलो आनि सीतेक अनसूयेले रूपान एक आवय मेळनुं तिगेले छत्रछायेंतु भाग्योदयेचे आनि सुखाचे क्षण अनुभवचाक मेळळे. सति अनसूयेन सीतेलो नमस्कार स्वीकारनुं तिगेले धर्म नियमांचे आचरणांचें कौतुक करत सांगलें "वनवासांतु वच्चाक सिद्ध जालिले आपण्याले पतीले बरोबर पतीले सहचारणीले रूपान सहवासांतु आसचाक धर्म नियमांचे पालन करचांतु सन्मानित जालिलि सीता स्वजनांलि संगत सोडनुं वनांतु आयिलि आसा. नगरांतु किंवा वनांतु सुखांतु किंवा दुःखांतु पति सूशील आसुं दुःशील आसूं किंवा धनहीन आसूं जे स्थितींतु पति असाता ते स्थितींतु आपण्यान पतीक सहवास दिवचे ते पुण्यशील उच्च कुळाचे पतिव्रता स्त्रीले स्वभावाक अनुरूप इतलेंचि न्हंय तर पती होचि परमदैवत आसा म्हण्णुं मानचे पत्नीक उच्च पद प्राप्त करनुं दिवचे तसलें आसता.कारण अपण्याले पतिशिवाय अन्य कोणियी स्त्रीक आप्त किंवा मित्र नांचि. जें पुण्य फल आनि स्वर्गसुख घोर तप केलिल्यान प्राप्त जाता तेंचि पुण्य फल आनि स्वर्गसुख पतीलि सेवा केलिल्यान एक पतिव्रता स्त्रीक प्राप्त जाता. पुण जी स्त्री धर्म नियमांचे अज्ञानान किंवा इन्द्रियांक शरण गेलिल्यान कामासक्त जावनुं धर्म नियमांचे विपरीत अपण्याले पतीवयर वर्चस्व गाजयता ती आपण्यले धर्म आनि कर्तव्या पासून भ्रश्ट जालिल्यान संसरांतु पापफल आनि नरकयातना सहन करचें पडता. सीते तूं पति आपण्यालो सर्वस्व म्हण्णुं माननुं पतीलि सेवा करचांतु सदा संलग्न आसून तागेलें आदर्श आनि आदेशानुसार धर्माचें आचरण करत असता. ते तरेन आचरण केलिल्यानचि तूं संसारांतु यश आनि धर्म प्राप्त करतालि".

सति अनसूयेलें वचन आयकून स्वाभाविक रितीन निष्पाप आशिल्ले सीतेन शांतस्वरांतु तिका सांगलें "जो उपदेश तुमिं दिलिलो आसा ताका लागून अश्चर्य अशें कांयी ना कारण पति होचि स्त्रीलो गुरु आसता हें हांवु जाणतां. जरी आपण्यालो पति असंस्कृत आनि कसलेंयी कर्म करचांतु अशक्त आसा तरियी तागेले विषय उचित वर्तणूक दाखोवचें हें स्त्रीले स्वभाविक अनि नैसर्गिक कर्तव्य आसता. पुण जेन्नां एक स्त्रीक प्रशंसनीय गुणांनि समृद्ध आनि स्वभावान दयाशील आनि कारुण्यमूर्त आसता इन्द्रियांवयर संयम आनि प्रेमांतु नित्य स्थिर आसून धर्म नियमांचे पालन करचांतु निरंतर तत्पर असता जो आवय बापयलो प्रितीचो आनि राजाले सर्व पत्नीं विषय समदृश्टी दवरता जो निर्गर्वी आसुन राजाले प्रति शुभ चिंतून सदा धर्मनिष्ठ असता जो सर्व स्त्री विषय आपण्याले अवय समान वर्तणूक दवरचो कौसल्यापुत्र रामा तसलो पति प्राप्त जाता तेन्नां ते पेक्षां जास्त पुण्य अन्य कसले आसू शकता ऋ जें मेगेले आवय समान आशिल्ले मायेन माका वनवासांतु येवचें पयलें सांगिल्ले तें सर्व मेगेले काळजांतु मुद्रित जालिलें आसा. तेंचि तरेन जें मेगेले आवयन मेगेलो हात पतीले हातांतु दिताना सांगिल्लें तें सुद्धां माका स्मरणांतु आसा. ते सर्व आयज तुमगेले शब्दांनि मेगेले मनांतु परत धृढनिश्चित जालिलें आसा. पतीले सेवे पेक्षा अन्य कसलेंयी श्रेष्ठ जगांतु ना. सावित्री पतीलि सेवा करत स्वर्गाक गेलि. तुमीं सुद्धां पतिसेवा करनुं स्वर्ग सुख अनुभवचाक सक्षम जालिली आसा. रोहिणी नक्षत्र चन्द्राले शिवाय आकाशांतु द्रिश्टीक पडना. केवल निष्ठावंत पत्नीकचि स्वर्गांतु प्रवेश आसता".

सीतेलें हें उत्तर आयकून सहर्ष जालिलि सति अनसूया म्हणालि “अनेक वर्सं तप केलिल्यान माका महासिद्धि प्राप्त जालिलि आसा. देकून तू मेगेले कडच्यान वर माग. माका आयज तूंवे सुख दिलिलें आसा. सांग हांवु तुगेले खातिर किते करूं ?” तेन्ना सीतेन मन्दस्मित करनुं सांगलें “जें दिवचें आसता तें तुवें दर्शन दीवनुं माका पयलेंचि प्राप्त करनुं दिलिलें आसा”. सीतेले उत्रांनि विस्मित जालिले अनसूयेन तिका एक फुलांचो हार दिलो जो घालिल्यान ती सुंदर दिसतालि इतलेंचि न्हंय तर तो हार केन्नांयी बावचो ना. शिवाय विष्णुक जे तरेन लक्ष्मी शोभता ते तरेन ती रामाक शोभतालि.

किंबहुना जनकराजालि पुत्रि सीतेलो स्वयंवर विवाह जो रामाले बरोबर जालो तो सर्व भारतवर्षांतु एक कुतूहलाचो विषय जालिलो आसून सति अनसूया ताका अपवाद नाशिल्लि. जेन्नां तिणें हे विषय सीतेक विचारलें तेन्ना जनकान यज्ञभूमि तयार करताना भूगर्भांतल्यान आपूण जे तरेन जनकाक प्राप्त जालि जे तरेन अंतरिक्षांतल्यान उलयिले अशरीवाणीक लागून जनकान तिगेलो पुत्रिरूपान स्वीकार आनि नंतर लालन पालन केलें मागिर योग्य वयाक आयिले तिगेलो विवाह करचाक योग्य वर प्राप्त करनुं दिवचाक एक व्होड यज्ञ समारंभ योजनेंतु हाडलो ते यज्ञ समरंभाचे पूर्णाहुति शिव धनूष्य वांकोवनुं संपुश्टांतु हाडाचो निर्णय जे तरेन घेतलो जेन्नां अनेक राजकुमार तिगेले पाणिग्रहणाचे इच्छेन आयले पुण कोणांकयी तो शिव धनुष्य वाकोवचें तर उरों तो उकलचाक सुद्धां जालो ना तेन्नां थंय ऋषी विश्वामित्रांनि राजा दशरथाले दोन प्रभावी राजकुमारांक हाडलें ते राजकुमारांतु श्रेष्ठ जावनुं आशिल्ले रामान विश्वामित्र ऋषींले आदेशानुसर तो शिव धनुष्य सहज रीतीन उचललो इतलेंचि न्हंय तर वांकोवनुं दोरि बांदताना तो धनुष्य तुटून पडलो ते अद्भत कार्य पोळावनुं स्तंभित जालिले मेगेलो बापय जनकराजान मेगेलो विवाह दशरथ पुत्र रामालो बरोबर जे तरेन निश्चय केलो जो माका मान्य जालिल्यान तो सेंन्न जालो हो सविस्तर वृत्तान्त सीतेन निरूपण केलो.

जेन्नां हो सविस्तर वृत्तांत सांगत आसताना सूर्य अस्तमेंतु केन्नां गेलो आनि चन्द्र केन्नां उदयाक आयलो हें दोग्गांकयी समजलें ना. पुण तो रोचक वृत्तांत आयकून आनंदित जालिले सती अनुसूयेन सीतेले फाटीवयर मोगान हात फिरयत म्हळें “सर्व वृत्तांत आयकून मन सुखावलें. पुण दिवस सोंपून रात्रीचो समय सुरु जालिलो आसा. दीसभर अन्नाचे शोधांतु आशिल्ले पक्षी किलबिल करत परत आपण्यले घरट्यांतु आयिले आसाचि. आतां द्रिश्टीचे पेलतडेन दूर निशाचर राक्षसांनि वाटचाल सुरु करचो क्षण लागीं आयला. देकून तूंवे आतां रामाले रक्षणे सकयल वच्चें योग्य आसतालें तागलि सेवा कर. मेगेलो पति अत्रिमुनि सुद्धां संध्या वंदन इत्यादि धर्मकर्म सोंपवून अयिले आसताले”. सीतेन सति अनसूयेक वांकून नमस्कार केलो आनि नंतर आशीर्वाद घेवनुं आपण्याले आपण्याले निवस स्थानाक गेलि.

हे तरेन श्रीवल्मीकी निर्मित आर्षरामायण आदि काव्यांतलो
अयोध्या काण्ड
समाप्त जालो.